

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**BAŞLANGIÇTAN EMEVİLERE İSLAM TARİHİNDE
KUDÜS**

Yüksek Lisans Tezi

Nazlı KARABULUT

Çorum 2018

BAŞLANGIÇTAN EMEVİLERE İSLAM TARİHİNDE KUDÜS

Nazlı KARABULUT

Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ

ÇORUM-2018

KABUL VE ONAY

Nazlı KARABULUT tarafından hazırlanan *Başlangıçtan Emevilere İslam Tarihinde Kudüs* başlıklı bu çalışma, 04/12/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ (Başkan/Danışman)

İmza

Doç. Dr. İsmail PİRLANTA

İmza

Yrd. Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (04/12/2018)

Nazlı KARABULUT

ÖZET

KARABULUT, Nazlı. *Başlangıçtan Emevilere İslam Tarihinde Kudüs*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018.

“Başlangıçtan Emevilere İslam Tarihinde Kudüs” konulu tez çalışmasında Kudüs tarihi ilk kaynaklar ışığında ele alınmıştır. Kronolojik sıralama dikkate alınarak hazırlanan bu çalışmada Kudüs şehrinin İslam Tarihi alanındaki önemini aktarılması amaçlanmıştır. Araştırma; Kudüs’ün fiziki yapısını, coğrafi konumunu, tarih boyunca aldığı isimleri, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için önemini, kuruluşundan itibaren Dört Halife Dönemi sonuna kadar olan süreci kapsamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kudüs, Peygamberler, Ehl-i Kitap, Dört Halife Dönemi, Fetih.

ABSTRACT

KARABULUT, Nazlı. *Jerusalem in the Islamic History from the beginning to Umayyads*, Master's Degree, Çorum, 2018.

In the thesis titled “Jerusalem in the Islamic History from the beginning to Umayyads” Jerusalem is handled under the light of first sources. In this work, organised chronologically, it is aimed to transmit the importance of Jerusalem in the field of Islamic History. The work contains physical structure of Jerusalem, its geographical position, the names taken by the city among the history, the importance of the city for Jews, Christians and Muslims, and the process of the city from the beginning to the end of Four Caliphs period.

Key Words: Jerusalem, The Prophets, People of the Book, The Period of Four Caliphs, The Conquest.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR	vi
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KUDÜS

1.1. KONUMU	1
1.1.1. Filistin.....	1
1.1.2. Kudüs.....	4
1.2. İSİMLERİ	7
1.3. KURULUŞU	12
1.4. DİNLER AÇISINDAN ÖNEMİ	17
1.4.1. Yahudiler	19
1.4.2. Hıristiyanlar	21
1.4.3. Müslümanlar	22
1.4.3.1. Kur'an ve Rivayetlerde Kudüs	23

İKİNCİ BÖLÜM İSLAMİYET ÖNCESİ

2.1. HZ. İBRAHİM	27
2.2. İSRAİLOĞULLARI	28
2.2.1. Hz. İshak.....	29
2.2.2. Hz. Yakup.....	29

	Sayfa
2.2.3. Hz. Musa	31
2.2.4. Hz. Yuşa ve Sonrası	33
2.2.5. Hz. Davud Dönemi.....	34
2.2.6. Hz. Süleyman Dönemi	35
2.2.7. Hz. Süleyman Sonrası	37
2.3. YUNAN HAKİMİYETİ	40
2.4. ROMA HAKİMİYETİ	41
2.5. HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ	43
2.5.1. Hz. Meryem.....	45
2.5.2. Hz. İsa.....	45
2.6. ARAPLAR AÇISINDAN KUDÜS	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ

3.1. İSRA VE MİRAC.....	50
3.1.1. İhtilaflar	51
3.1.2. Mescid-i Aksa.....	53
3.1.3. Miraç Olayı.....	58
3.2. KIBLENİN TAHVİLİ	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DÖRT HALİFE DÖNEMİ

4.1. HZ. EBU BEKİR DÖNEMİ.....	62
4.1.1. Üsâme Ordusu	62
4.1.2. Filistin Ordusu	64
4.2. HZ. ÖMER DÖNEMİ.....	66
4.2.1. Fetih Hareketleri.....	67
4.2.2. Kudüs'ün Fethi	69
4.2.2.1. Fetih Öncesi Gelişmeler	69
4.2.2.1.1. Yardımların Kesilmesi	69
4.2.2.1.2. Harekete Geçiş	70

	Sayfa
4.2.2.1.3. Muhasara.....	71
4.2.2.1.4. İstişare.....	72
4.2.2.1.5. Cabiye.....	73
4.2.2.2. Şehre Giriş.....	76
4.2.2.3. Anlaşma.....	78
4.2.2.4. Fetih Sonrası.....	82
4.2.2.4.1. Hz. Ömer Mescidi.....	84
4.2.2.5. Fetih Rivayetleri.....	86
4.2.2.5.1. Şurut-u Ömeriyye.....	88
4.2.3. Faaliyetler.....	90
4.2.3.1. Cizye.....	90
4.2.3.2. Maaşlar.....	91
4.2.3.3. Eğitim.....	91
4.2.4. Filistin Komutanları.....	92
4.2.4.1. Halid b. Velid.....	92
4.2.4.2. Ebu Ubeyde b. Cerrah.....	95
4.2.4.3. Amr b. As.....	96
4.2.4.4. Şürahbil b. Hasene.....	98
4.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ.....	98
4.4. HZ. ALİ DÖNEMİ.....	100
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	105
EKLER.....	112
EK-1. Haritalar.....	112
EK-2. Fotoğraflar.....	122

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

as.	Aleyhisselam
b.	Bin
bk.	Bak
bt.	Binti
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Hz.	Hazreti
sav.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	Sayı
t.y.	Tarih Yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
v.	Vefat
vd.	Ve Diğerleri
y.e.y.	Yayın Evi Yok
y.y.	Yayın Yeri Yok

ÖN SÖZ

Kudüs, tarih boyunca en gözde şehirlerden biri olma vasfını yüklenmiş, bu bağlamda Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için önemli bir konuma sahip olmuştur. Ayrıca bu popülerliğin getirmiş olduğu dezavantajlardan da fazlasıyla nasibini almış, birçok defa farklı topluluk tarafından işgal edilmiştir. Bu araştırma, bahsettiğimiz zaman aralığı kapsamında Kudüs bölgesinin hem stratejik hem dini hem de siyasi tahlilinin tespitini yapmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Kudüs'ün Yahudi ve Hıristiyanlar için neden bu kadar önem arz ettiği, Müslümanlar için ne ifade ettiği kapsamlı bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır.

Bu tez, Kudüs tarihi kronolojisi esas alınarak hazırlanmış olup Kudüs tarihinin başlangıçtan Emevilere kadarki bölümünü kapsamaktadır. Tezimizde, elimize ulaşmış kaynaklarda yer alan Kudüs hakkındaki bilgilerden faydalanarak değerlendirmelerde bulunacağız. Bu bölgenin Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için tarih açısından öneminin ve süreç içerisinde yaşanmış olayların tahlilini yapacağız.

Araştırmanın giriş bölümünde, Kudüs bölgesinin coğrafi konumu hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur. Ayrıca kuruluşundan Emeviler dönemine kadar olan süreçte buraya verilen isimler ve şehrin siyasi anlamda kuruluşuna da detaylıca değinilmiştir. Öncelikle bölge hakkında bilgi verilerek bölgeye olan hakimiyetin sağlanması amaçlanmıştır. Akabinde tarih boyunca buraya hakim olma çabasının anlaşılması için Kudüs'ün neden önemli olduğuna değinilmiştir. Bu bölge ile bağdaştırılan ayetlere ve hadislere ayrı bir bölümde yer verilmiştir. Üç bölümden oluşan tez çalışmamızın birinci bölümünde kronolojik sıranın da göz önünde bulundurulduğu İslamiyet öncesi Kudüs'e değinilmiştir. İkinci bölümde ise bu süreci takip eden Cahiliye dönemi ve Hz. Peygamber döneminde Kudüs'e yer verilmiştir. Üçüncü bölümde de Dört Halife dönemi incelenmiştir.

Araştırmanın her aşamasında yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

04/12/2018

Nazlı KARABULUT

GİRİŞ

Çalışmanın hazırlanmasında izlenen metot, öncelikle ilk İslam Tarihi kaynaklarının taranması şeklinde olmuştur. Tezin iskeletini oluşturan bu kaynakların incelenmesi ilk döneme en yakın olan müelliften başlanarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda en çok faydalanılan kaynaklar, aşağıda verilen ilk İslam Tarihi kaynakları olmuştur.

Çalışmanın hazırlanmasına kaynaklık eden öncelikli eserlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir; Zühri (v. 124/742); *el-Megazi*, İbn İshak (v. 151/768); *Kitabü's-Siyer ve'l-Megazi*, Vakıdi (v. 207/823); *Kitabü'l-Megazi*, İbn Hişam (v. 218/833); *Siret-i İbn-i Hişam*, Minkari (v. 212/827); *Vak'atu Sıffin*, Ezraki (v. 250/864); *Ahbaru Mekke*, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam (v. 224/838); *Kitabü'l-Emval*, İbn Sa'd (v. 230/845); *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, Halife b. Hayyat (v. 240/854-55); *Tarihu Halife b. Hayyat*, İbn Kuteybe (v. 276/889); *el-İmame ve's-Siyase*, Belazuri (v. 279/892-93); *Fütuhu'l-Büldan*, *Ensabü'l-Eşraf*, Dineveri (v. 282/895); *el-Ahbaru't-Tıval*, Taberi (v. 310/923); *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, İbn Rüsteh (v. 310/922-337/948 arasında); *el-A'laku'n-Nefise*, İbn Hibban (v. 354/965); *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*, İbnü'l-Esir (v. 630/1233); *el-Kamil fi't-Tarih*, İbn Kesir (v. 774/1373); *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. Çalışmanın oluşumunda Kütüb-i Sitte'den de faydalanılmıştır.

Araştırmada günümüze kadar ulaşılmış ilk İslam coğrafya kaynakları da kullanılmıştır. Bunları; Yakubi (v. 284/897-292/905 arasında); *Ülkeler Kitabı*, İbn Hurdazbih (v.300/912-13); *el-Mesalik ve'l-Memalik*, İstahri (v. 340/952'den sonra); *Mesalikü'l-Memalik*, Mukaddesi (v. 390/1000); *Ahsenü't-Tekasim*, Ebü'l-Fida (v. 732/1331); *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, *Hududü'l-Alem*; *Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, İbn Havkal (?); *10. Asırda İslam Coğrafyası* şeklinde sıralamak mümkündür.

Çalışmada çağdaş eserler olarak adlandırılan ve bu alanda yazılmış olan kaynakların taranması da yer almıştır. Bu eserlerden ilk kaynaklarda yer alan temel bilgilerden ziyade yorum, değerlendirme ve tahlil konusunda faydalanılmıştır. Yararlanılan eserlerin hepsine burada değinilemeyeceğinden ismen birkaçına yer verilmiştir. Bununla birlikte araştırmanın kaynakça kısmında bu eser ve yazarlar hakkında daha detaylı bilgi verilmiştir.

Çalışmaya katkı sağlayan çağdaş kaynaklardan birkaçı; Muhammed Hamidullah; *İslam Peygamberi*, M. Asım Köksal; *İslam Tarihi Mekke/Medine Devri*, Hasan İbrahim Hasan; *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Hüseyin Algül; *İslam Tarihi*, Hakkı Dursun Yıldız; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Yusuf Karadavi; *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*, İsrail Balcı; *İlk İslam Fetihleri Savaş-Barış İlişkisi*, Mehmed Paksu; *Yitik Sevda Kudüs*, Simon Sebag Montefiore; *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, Roger Garaudy; *İlahi Mesajlar Toprağı Filistin*, Pierre Loti; *Kudüs*, Philip K. Hitti; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. Brockelmann; *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Walter E. Kaegi; *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Thomas Walker Arnold; *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, Steven Runciman; *Haçlı Seferleri Tarihi*, Julius Wellhausen; *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, Martin Lings; *İlk Kaynaklara Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Emile Dermenghem; *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Guy Le Strange; *Doğu Hilafetinin Memleketleri* şeklinde sıralanabilir.

Araştırmaya yön ve şekil veren kaynaklardan biri de oldukça zengin birikime sahip olan İsam Kütüphanesi'nin makaleler veri tabanı olmuştur. Bu makaleler; yorum, değerlendirme, temel bilgiyi tahlil etme açısından önemlidir. Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınlamış olduğu İslam Ansiklopedisi maddelerinin de araştırmaya katkısı olmuştur. Bu eserde; ulaşılmak istenilen bilgilerin alfabetik biçimde sıralanması, kolay ve kısa bilgi elde edilmesi konunun genel hatları açısından kavranılmasını mümkün kılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUDÜS

Kudüs hakkında birçok tanımlama yapılmıştır. Burada bu tanımlamaların hepsine yer verememekle birlikte sadece başlıca birkaçını sıralamak istiyoruz. Kudüs, Pliny'in ifadesi ile: "Doğu'nun açık ara farkla en meşhur şehridir." Aynı zamanda bu şehir, antik çağın en büyük mabetlerinin çevresinde kurulmuş zengin gelişen bir ana kent ve başlı başına muazzam boyutlardaki bir sanat eseridir. Yahudi tarihçi Josephus Kudüs'ün güzellikleri için: "Onları ne kadar anlatsam az kalır." ifadesini kullanmıştır.¹ Dante Alighieri ise: "Kudüs barış şehridir ve evrenin merkezidir.", Papa IV. Paul'da: "Din ve barış için dünyanın merkezidir." tanımlamasını yapmıştır.² Bu kadar çeşitli tanımlamaların yapılmış olmasında temel faktör bölgenin Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilmesidir.

1.1. KONUMU

1.1.1. Filistin

Kudüs'ün, Filistin topraklarının parçası olmasından dolayı önce Filistin toprakları hakkında bilgi edinmek Kudüs'ün konumunu anlamada yardımcı olacaktır. İslam coğrafyacıları burayı detaylı olarak tanımlar. Bu bağlamda İstahri, şu ifadeleri kullanır:

Cüdü Filistin, batı yönünde Şam'ın ilk cüdüdür. Binitli birisi için uzunluğu, Refah'tan Lecnun sınırına kadar iki günlük, genişliği Yafa'dan Riha'ya kadar iki günlük mesafedir. Zugar, Lut kavminin yurdudur. Eyle arazisi,³ Lut kavmi yurdu,⁴

¹ Simon Sebag Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, çev: Cem Demirkan (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016), 2-3.

² Abdullah el-Khatip, "Kur'an'da Kudüs", Çev. Ramazan Işık, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9/1, (2004): 110.

³"Eyle, dini bir merkez olan Kudüs'ün yer aldığı bölgedir.", Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), II, 93.

⁴ Lut kavmi, Ürdün ve Arap toprakları arasında bulunan Sodom şehrinde yaşamıştır, Dineveri, *el-Ahbaru't-Tıval*, çev: Zekeriya Akman ve Hüseyin Siyabend Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 58; Lut kavmi, bugün Ürdün olarak bilinen Irak ile Filistin arasındaki topraklarda yaşamıştır, Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev: Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992), I, 455; Lut kavminin yaşadığı bölge, Ölü Deniz'in yakınında yer alır. Buraya "ters çevrilmiş arazi" de denir. Verimsiz topraklara sahip bu bölgede hayvancılık da yapılmamaktadır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, çev: Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 199.

Muntanna gölü ve Zugar'dan, Beysan⁵ ve Taberiyye⁶ iki dağ arasında kalan Gavr ve diğer Şam ülkesine kadar olan yerlerdir.⁷

Bu bölgenin sınırları şu şekilde aktarılmıştır:

Yüz elli kilometreye iki yüz elli kilometre olan bu topraklar Akdeniz'in güney doğu köşesi ile Ürdün Nehri⁸ arasında yer almaktadır. Kıyı ovaları, Mısır ile doğudaki imparatorluklar arasında gidip gelecek tacir ve işgalciler için çok uygun bir geçiş yoludur. Tecrit edilmiş, her yerden ve ticaret yollarından uzak en yakın sahile elli kilometre mesafede olan Kudüs şehri, Yahudiye tepelerinin sarp ve ıssız yamaçlarında kurulu olup dondurucu ve bazen karlı kışlar ile yakıcı yazlara karşı açıktır. Ama bu bölgede yaşamak nispeten daha güvenlidir. Altlarında bulunan vadide bir şehre yetecek büyüklükte bir pınar vardır.⁹

Filistin sınırları; Akdeniz kıyısında bulunan Yafa'dan başlayarak Remle'ye¹⁰ devamında Kudüs'e, Eriha'ya, Zügar'a sonra da Şerat dağlarına¹¹ ulaşarak Maan'da son bulmaktadır.¹² Filistin; "Kudüs'ü, Gazze'yi ve Askalan'ı da kapsayan büyük bir bölge" olarak bilinir.¹³

Filistin; Asya, Afrika ve Akdeniz'in kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu bölge, birçok medeniyetin binlerce yıllık diyalogları ile yüksek kültürlerinin birleşmesi sonucunda özgün bir sentezle oluşmuştur.¹⁴ Arap dünyasının merkezinde olan bölge, ülkelerin dört yol ağzında olma özelliğiyle cazip hale gelmiştir.¹⁵ Filistin hakkında şunlar söylenmiştir:

Filistin, Akdeniz'in güneydoğu ucunda, Asya ile Afrika arasında köprü konumunda bulunan tarihi bir bölgedir. Adını Milattan önce XII. yüzyılda kavimler göçü deniz yolu ile buraya gelen Filistler'den almıştır. Buraya yerleşerek bugünkü Gazze şeridi ve civarında beş büyük şehir kurarak burayı yurt edinmişlerdir. Hangi ırka mensup oldukları bilinmeyen Filistler bu bölgede demir çağını başlatmışlar ve bir süre sonra da yerli halka karışarak asimile olmuşlardır. Filistin toprakları, Suriye ile Mısır ve Akdeniz ile Şeria Nehri arasında kalan topraklardır. Şeria nehrinin döküldüğü Ölüdeniz(Lut Gölü), Filistin'in doğu sınırına dahildir. Bu sınırlar içinde de Filistin toprakları coğrafi bakımdan Akdeniz kıyı şeridi, kuzeyden güneye

⁵ Küçük bir bölge olan Beysan, verimli toprakları ile bilinir. Taberiyye ile arasında on sekiz mil uzaklık bulunmaktadır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 209.

⁶ Yusuf kuyusuna altı mil uzaklıkta bulunan Taberiyye, adını kurucusundan almıştır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 210.

⁷ İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, çev: Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığıkitapları Yayınevi, 2015), 61-63.

⁸ "Şeria Nehri" olarak da adlandırılır. Ürdün, Şam bölgesinde yer alır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 59.

⁹ Montefiore, *Kudüs*, 15.

¹⁰ Filistin'in şehirlerinden biridir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, çev: Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığıkitapları Yayınevi, 2002), 103.

¹¹ Bu bölge, Belka'nın güneyinde kalır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 200.

¹² İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev: Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 162; Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 205.

¹³ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 198.

¹⁴ Roger Garaudy, *İlahi Mesajlar Toprağı Filistin*, çev: Cemal Aydın (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014), 24.

¹⁵ Süleyman Özmen, *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail* (İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2001), 27.

uzanan dağların bulunduğu ortadaki yayla bölümü ve Şeria vadisi olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.¹⁶

Filistin'in eyaletlerinden biri olan Kudüs dışında diğer şehirlerini; Remle,¹⁷ Beyt Cibril,¹⁸ Gazze,¹⁹ Mimas, Askalan,²⁰ Yafa,²¹ Yubna,²² Amevas,²³ Arsuf, Kaysariyya,²⁴ Nablus,²⁵ Eriha,²⁶ Lüdde,²⁷ Harrik,²⁸ Beyt Lahm(Bethlehem)²⁹ ve Amman³⁰ olarak

¹⁶ Bk. M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 89.

¹⁷ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 103; Üçüncü iklimde bulunan Remle, Filistin'in eski merkezlerinden biridir. Süleyman b. Abdülmelik, bundan önce merkez olan Ludd'u yıkmış, daha düz bir ovada bulunan Remle'yi kurmuştur. Remle ile Kudüs arası uzaklık bir gündür, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 207; Bu da yaklaşık olarak yirmi mile tekabül eder, İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, çev: Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 73; Remle, bereketli topraklara sahip büyük bir şehir olarak tanımlanmaktadır, *Hududü'l-Alem, Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, çev: Abdullah Duman ve Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 111.

¹⁸ Ovaları ve dağları bulunan, bereketli topraklara sahip bir şehirdir. Kırsal bölgesine "Darum" denir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, çev: Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 185; Filistin'in eski şehirlerinden biridir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104; Üçüncü iklimde bulunan bu şehirde Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakub ve eşlerinin kabirleri vardır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 207; Burası "Hz. İbrahim Mescidi" olarak da bilinir; İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 62.

¹⁹ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104; Cahiliye döneminde Hz. Ömer, burada esir düşmüştür, İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 64; Bu dönemde Hz. Ömer, Hicaz tüccarlarının geldiği bu bölgede zengin olmuştur, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 206; Büyük bir şehir olan Gazze, Mısır'a giden yol üzerinde yer alır. Bir bölümü denize yakın ve çöle bitişiktir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 185; Gazze, Şam'ın doğusundadır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 197; Şam ve Mısır arasındaki sınırda yer alır, *Hududü'l-Alem*, 111; Filistin bölgesinin son şehridir. Haşim b. Abdi Menaf'ın kabri buradadır, İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 64.

²⁰ Haşim b. Abdimenaf'ın kabri bulunan bu bölge, üçüncü iklimin başı olarak kabul edilir. Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104; Onun kabrinin Gazze'de olduğu da söylenmektedir, bk. Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 206; Korunaklı ve güzel bir şehir olan Askalan, deniz kenarında yer alır, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 185; Sahil bölgesinin en önemli şehridir. Remle ile arası on sekiz, Gazze ile on iki mildir, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 206.

²¹ Deniz kenarındadır, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104; Üçüncü iklimde yer alır. Remle'nin batısında kalır. Limanı ile ünlü küçük ve zengin bir şehirdir, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 206; Yafa'ya Remle'den geçilir ve mesafesi sekiz mildir, İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 74.

²² Kale üzerine kurulmuş bir şehirdir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

²³ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

²⁴ "Akdeniz'de buradan daha güzel bir şehir olmadığı" söylenir. Gelebilecek tehlikelere karşı korunaklı bir kaleye sahiptir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 185; Deniz kenarında bulunan Kaysariyye, "fethi en zor olan şehir" olarak bilinmektedir. Filistin bölgesinde en son fethedilen bu şehir, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından ele geçirilmiştir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104-105; Limana sahip olmasından dolayı Filistin bölgesi için önemli olan bu şehir; Remle'ye otuz iki mil, Akka'ya otuz altı mil uzaklıkta bulunur, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 206-207.

²⁵ Dağ üzerine kurulmuş olan bu şehre "Küçük Dımaşk" de denir. Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 185; Filistin'in eski şehirlerindedir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104; Samiriler, burada yaşamıştır, İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 63.

²⁶ Sıcak iklime sahip olan bu bölgenin kırsal kesimine "Gur" denir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 186; Eriha, Kudüs'e bir günlük mesafede yer alır. Burası İsrail kaynaklarında bahsedilen cebbarların bulunduğu köydür. Bundan dolayı "devlerin şehri" olarak bilinir. Yuşa b. Nun tarafından fethedilmiştir, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 205.

²⁷ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

²⁸ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

²⁹ Kudüs'ün güneyinde, altı millik mesafede bulunmaktadır, İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 62; Hz. İsa'nın doğduğu şehir olarak bilinir, *Hududü'l-Alem*, 111, Burada eşsiz olduğu söylenen bir kilise vardır, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 183; Bu kilisede Hz. Meryem'in hurmasını yediği bir ağacın olduğu söylenir, İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 62.

sıralanmak mümkündür.³¹ Bunlar arasındaki mesafeyi İstahri, kendi döneminin ulaşım şartlarına göre hesaplayarak şöyle ifade etmiştir:

Şam bölgesinin ilki olan Filistin Batı yönündedir. Merkezi şehri Remle'dir. Remle'den Yafa'ya 0.5, Filistin'den Askalan'a 1, Gazze'ye 1 merhaledir. Remle'den Beytü'l-Mukaddes'e 1, Beytü'l-Mukaddes'ten Mescid-i İbrahim'e 1 günlük mesafedir. Beytü'l-Mukaddes'ten Riha'ya 1 merhaledir. Beytü'l-Mukaddes'ten Belka'ya 2, Remle'den Kayseriyye'ye 1, Remle'den Nablus'a 1, Riha'dan Zugar'a 2 günlük mesafedir.³²

Filistin bölgesinin özellikleri hakkında şunlar söylenmiştir:

Filistin'in kendisi aşağıda anlatacağım gibidir. Su ihtiyacı yağmur sularından giderilir. Nablus haricinde tarımı ve ağaçları ile sağlıklı bir yerdir. Nablus'ta akarsular vardır. Filistin, Şam ülkesinin en güzel yeridir. Filistin arazisinin ve dağlarının ağaçları çoğunlukla zeytin, incir, firavun inciri ve üzumdür. Diğer meyvelere pek rastlanmaz. Bu bölgenin en büyük şehri Remle'dir. Ardından Beytü'l-Mukaddes gelir.³³

Şam bölgesinin güneyinde bulunan Filistin,³⁴ bol miktarda tarım yapılan, meyveleri çok olan, kalabalık bir bölgedir.³⁵ Bu özellikleri ile Filistin, Şam'ın en bereketli³⁶ ve en rahat bölgesi olarak bilinir.³⁷

1.1.2. Kudüs

Küçük bir şehir olarak tanımlanan Kudüs'ün bulunduğu enlem ve boylam dereceleri hakkında İslam coğrafyacıları farklı bilgiler aktarırlar.³⁸ Eyle (Kudüs), elli altı derece kırk dakika boylamda, yirmi sekiz derece elli dakika enlemde bulunur.³⁹ Bir başka bilgiye göre; Kudüs, Filistin'in merkezinde yer almakla birlikte otuz beşinci doğu boylamı ve otuz birinci kuzey enlemi üzerinde bulunmakta olup⁴⁰ Lut gölünün⁴¹

³⁰ Bu şehir, çöl kenarında yer alır. Kırsal kesiminde Belka vardır. Burası Mekke'ye benzetilir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 186; İsrailoğulları tarihinde adından sıkça bahsedilen bu şehrin inşası Hz. Lut'un yaptığı söylenir, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 211-212.

³¹ Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 169.

³² İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 73-74.

³³ İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 61; İbn Havkal da aynı tanımlamayı yapmıştır, bk. İbn Havkal, *İslam Coğrafyası*, 149; İkisinin aynı tanımlamalara sahip olmasının 952 yıllarında İstahri'nin İbn Havkal ile görüşmüş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir, İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, XI.

³⁴ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 197.

³⁵ *Hududü'l-Alem*, 111.

³⁶ İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 64.

³⁷ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 198.

³⁸ Bu konuda bk. Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 92.

³⁹ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 37.

⁴⁰ Musa İsmail Basit vd., *Kudüs Tarihi*, çev: Ali Benli, (İstanbul: Nida Yayınları, 2011), 15.

⁴¹ Eriha'nın güneyinde yer alır. Bu gölde hummar (asfalt) adı verilen madde vardır ki iyi geldiği düşünüldüğü için asma ve ağaçlara sürülür, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 199; İçinde balık ve canlı yaşayamadığı için "Ölüdeniz" de denir. Ayrıca bu göle "Doğu denizi", "Araba(vadılaraba)denizi", "Sodom" ve "Gomora denizi", "Altüst olmuş göl", "Tuz denizi", "Fena kokulu göl" gibi isimler de verilmiştir. Suyunda tuz miktarı oldukça fazladır. Deniz seviyesinden aşağıda bulunduğu için burada yaşam yoktur, bk. Mustafa L. Bilge, "Lut Gölü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27

bulunduğu çukur alanın batısında ve bu alandan fay diklikleriyle ayrılmış olan “Yahudiye”⁴² platosunun dalgalı yüzeyi üzerinde kurulmuştur. Lut gölüne yirmi dört, Akdeniz kıyılarına kuş uçuşu mesafe olarak elli iki kilometre uzaklıkta bulunan şehrin deniz seviyesinden yüksekliği Harem-i Şerifte yedi yüz kırk yedi metredir.⁴³

Bu bölge şöyle tanımlanır: “Kudüs’ün sınırı, şehir civarına kırk km kadar uzanır. Başkent ve kasabaları bu sınır dahilindedir. Şehrin çöl içine uzanan kısmı beş mildir. Güney istikameti Kusayfa’ya, kuzey istikameti de Nablus sınırına kadar dayanır.”⁴⁴

Arap Yarımadası sahilinde bulunan Kudüs,⁴⁵ Fustat ile Mekke arasında üçüncü iklimde⁴⁶ ve otuzuncu arz derecesinde, Kulzum denizi⁴⁷ sahilinde, Şam bölgesi⁴⁸ içine dahil, Hicaz’ın sonunda Şam’ın başlangıcında bulunan bir bölgedir.⁴⁹ Bu bölge, Medyen⁵⁰ ile Tur Dağı⁵¹ arasında bir yerdir.⁵² Eyle, batı sınırının ortasına yakındır. Batı sınırının kalanı Eyle’den Şam tarafına uzanır.⁵³ Kudüs için: “Hulvan’dan⁵⁴ daha büyük

(Ankara: TDV Yayınları, 2003), 230; Bu gölden “Humera” adında bir madde çıkarılır. Bu mumya yapımında kullanılır, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104; Bu bölge şu şekilde tahlil edilmiştir: “Lut Gölü veya Ölü Deniz’in güneyinde ve doğusunda bugün tamamıyla ıssız kalan bölgelerde birçok eski yerleşim merkezlerinin kalıntıları ve izleri vardır. Bunlardan bu bölgenin vaktiyle hayli kalabalık bir nüfusa sahip olduğu anlaşılıyor. Halbuki bu bölge bu kadar insan kitlesini cezbedecek fiziksel güzelliğe haiz değildir. Ağaçlar, yeşil sahalar veya sulu yerler çok azdır. Arkeoloğlara göre bu bölge gelişme ve refahının en yüksek düzeyine M.Ö 2300 ile M.Ö 1900 dönemi arasında erişmiştir. Tarihçiler ise Hz. İbrahim’in M.Ö 200 civarında yaşadığını tahmin ediyorlar. Bu bakımdan bu bölgenin en iyi dönemini Hz. İbrahim ile yeğeni Hz. Lut devrinde yaşadığını kabul edebiliriz.”, Mevdudi, *Hız. Peygamber’in Hayatı*, I, 466.

⁴² Burası Kudüs’ün iklim özelliğine sahip olmasından dolayı Buhtunnasr döneminde Yahudiler tarafından tercih edilmiştir, Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev: Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 264; Bölge hakkında bk. Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 402-403.

⁴³ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 323.

⁴⁴ Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 184.

⁴⁵ Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 92.

⁴⁶ Bu konuda bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), I, 146-147; Üçüncü iklimdeki belli başlı şehirler; Kudüs, Remle, Ürdün, Dımaşk, ve Askalan şeklinde sıralanabilir, Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 82; Coğrafya kitaplarında bölgeler yedi iklime ayrılmıştır. Bu iklimler hakkında bk. Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 22-25.

⁴⁷ Kulzum, Kudüs’ün batısında; Kudüs de Kulzum’un doğusunda bulunur. Aralarında Tur vadisi vardır. Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 37-38; Üçüncü iklimde yer alan Kulzum, Tih ile Ürdün çölü civarındadır, Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 117.

⁴⁸ Şam bölgesi; Hıyar, Selemye, Humus, Dımaşk, Sur, Akka, Taberiyye, Kayseriyye, Resuf, Beytü’l-Makdis, Remle, Askalan, Gazze, Medyen ve Kulzum şehirlerinden oluşmaktadır, İbn Rüsteh, *el-A’laku’n-Nefise*, çev: Ali Fuat Eker (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 116; Ayrıca bu bölgeye; Haleb, Kınnesrin, Antakya, Şeyzer, Hama, Famiyye, Ba’lebek şehirleri de eklenebilir, İbn Rüsteh, *A’laku’n-Nefise*, 125.

⁴⁹ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi Medine Devri* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981), IX, 223.

⁵⁰ Filistin’in limanlarından biridir, Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 190.

⁵¹ Dağ anlamına gelen “Tur”, İbranicede bütün dağlara verilen isim olmuştur, Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 77.

⁵² İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, çev: Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), II, 202.

⁵³ Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 84.

⁵⁴ Hz. Ömer döneminde fethedilen Hulvan, büyük bir şehirdir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 52; “Irak-ı Arap ile Irak-ı Acem sınırında kurulmuş tarihi bir şehirdir. Bağdat’ın 190 km kuzeydoğusunda Bağdat-Horosan

ve daha güzel bir şehirdir.”⁵⁵ denir. Bölgedeki şehirler arasında ondan daha büyüğünün olmadığı, birçok başkentin buradan daha küçük olduğu belirtilir. Buna binaen Kudüs’ün Mekke’den daha küçük Medine’den daha büyük olduğu ifade edilir.⁵⁶

Eyle, “Akdeniz kenarında bulunan görkemli bir şehir” olarak tanımlanmıştır. Çok sayıda tüccar bulunan bu bölge, su temin etmek için en sık uğranılan bölgelerden biri olmuştur. Eyle; Mağrib, Mısır ve Şam hacılarının toplandığı bir yer olarak kayıtlara geçmiştir.⁵⁷

Kudüs, “kıvıll denizin uzanmış körfezinin sonuna kurulmuş” bir şehirdir.⁵⁸ Kudüs’ün sahil boyunca uzanan toprakları on iki mildir. Sugar⁵⁹ ve Maab⁶⁰ bu mesafeye dahil edilir.⁶¹ Bu bölgenin etrafı şöyle tarif edilir:

Kudüs’ün kıyı ile olan bağlantısı, liman kenti olan Yafa ile sağlanmaktadır. Buradan başka Gazze, Halilürrahman, Birü’s-Seb’a gibi merkezlerle de komşudur. Kudüs’ün dışarıya açılan kolları; batıda Yafa’ya, kuzeyde Hayfa’ya, güneyde Halilürrahman’a ve doğuda Eriha üzerinden Amman’a ulaşan yollardır.⁶²

Kudüs; doğusunda, batısında ve güneyinde olmak üzere üç tarafı vadilerle çevrili olmasından dolayı savunma olarak güçlü bir yapıya sahiptir. Üç tarafı kapalı olan şehrin sadece kuzey yönü tehlikelere karşı açıktır.⁶³

Kadim (Eski) Şehir⁶⁴ olarak adlandırılan Kudüs’ün; güneydoğusunda yer alan ve şehrin yaklaşık altıda birini kapsayan Mescid-i Aksa’nın kuruluşuyla birlikte İslam devletlerinin sembolik merkezi haline geldiği söylenir.⁶⁵ Ayrıca Kudüs için: “Beytü’l-Mukaddes, dağın eteğinde olan bir şehirdir. Burada her taraftan gelen Müslümanların ziyaret ettiği bir cami bulunmaktadır.” denir.⁶⁶

yolu üzerindeki Kasrşirin ile Kirind arasında ve Diyale nehrinin kollarından Hulvançay’ın sol kıyısında yer almaktadır. Zagros dağlarındaki Paytak geçidine yakındır.”, Tahsin Yazıcı, “Hulvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 345.

⁵⁵ Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 127.

⁵⁶ Bk. Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 179-180.

⁵⁷ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 113.

⁵⁸ Emile Dermenghem, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev: Reşat Nuri Güntekin (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006), 45.

⁵⁹ Küçük Basra olarak da bilinen bu bölgeye “Sakar(Cehennem)” da denir. Ölü Deniz sahilinde Lut şehrinin kalıntılarına bakar. Çevresi dağlarla kaplıdır, Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 189.

⁶⁰ Dağ eteklerinde kurulan Maab, “Karak” olarak da adlandırılır. Çöle yakın olan bu bölge birçok köyden oluşur, Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 189.

⁶¹ Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 184.

⁶² Şerife Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 94.

⁶³ Basit, *Kudüs Tarihi*, 15.

⁶⁴ Yahudi mezhebi olan Samiriler, tarihi kaynakların bahsettiği eski Kudüs’ün Samiriye Dağı’nda bulunduğunu ama bu bölgenin günümüzdeki Kudüs olmadığını söyler, Khatip, “Kur’an’da Kudüs”, 121.

⁶⁵ Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif*, 91.

⁶⁶ *Hududü’l-Alem*, 111.

Kudüs'ün fiziki özellikleri hakkında şunlar aktarılır:

Beytü'l-Mukaddes, sırtını dağa yaslamış yüksek bir şehirdir. Filistin'den herkes buraya uğrar. İslam dünyasında benzeri büyüklükte başka bir mescidin bulunmadığı bir mescidi vardır. Bina mescidin batı köşesindedir. Mescit alanının hemen hemen yarısını kaplar. Mescit alanının kalanı boştur. Sadece içerisinde kayanın bulunduğu alan vardır. Kayanın üzerinde parça halinde yüksek bir taş bulunur. Kayadaki taşın üzerinde yüksek bir kubbe mevcuttur. Kayanın yerden yüksekliği, ayaktaki bir insanın göğüs hizasındadır. Eni ve boyu birbirine yakın ve aşağı yukarı on ziradır. Beyt'in içerisinde tünele benzeyen bir kapıdan geçerek girilir. Uzunluğu merdiven sahanlığı kadar veya biraz daha fazladır. Beytü'l-Mukaddes'te tarım için kullanılmayan kaynak suların dışında akarsu yoktur.⁶⁷

Bu bağlamda Filistin'in en verimli bölgesi olarak bilinen Kudüs arazisi,⁶⁸ tarıma elverişli, bayındır ve küçük bir şehir olarak tanımlanır.⁶⁹ Bunun aksine küçük olması ve Şam bölgesinin çöl hudutlarında bulunmasından dolayı Kudüs'te az miktarda ziraat yapıldığını söyleyenler de bulunur.⁷⁰

Kudüs'te Akdeniz ikliminin etkisi bulunmasından dolayı dört mevsim özelliği görülür. Burası, civar bölgeler olan Akka, Yafa, Gazze gibi kıyı şehirlere göre yüksekte bulunduğundan daha serin özelliğe sahiptir.⁷¹ Bölgenin iklim özelliği, "Ne çok soğuktur, ne de sıcaktır. Nadiren kar yağar." şeklinde belirtilir.⁷²

1.2. İSİMLERİ

Kudüs şehri, farklı etnik kökene mensup kimseler tarafından ortak bir mirasa sahiptir. Bu şehir, birçok peygambere beşiklik etmiş; bundan dolayı Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal bölge olarak sahiplenilmiştir. Kudüs, bazı dönemlerde fetih hareketlerine maruz kalarak farklı gruplar tarafından ele geçirilmiş; mimari, kültür ve medeniyet gibi hususlarda fetheden her millete göre şekil almak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla her fetihde farklı isimlerle anılmış, böylece birçok isim alan şehir olma özelliğine sahip olmuştur. Günümüzde en çok Kudüs olarak adlandırılıyor olsa da bu durum şehrin birden fazla ismi olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Bir bölgeye verilen isimler genellikle buldukları yerin kültür ve medeniyetiyle paralellik göstermektedir. Şehir, içinde yaşayan insanların ortak değeri dediğimiz hem

⁶⁷ İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 61-62.

⁶⁸ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 198.

⁶⁹ İstahri, *Mesalikü'l-Memalik*, 37.

⁷⁰ İbn Havkal, *İslam Coğrafyası*, 54.

⁷¹ Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif*, 94.

⁷² Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 179.

kültür ve medeniyetinden etkilenmeye hem de kullandıkları dilin etkisinde kalmaya mahkumdur. Bu bağlamda Kudüs, var olduğu dönem içinde defalarca fethedilerek yeniden isimlendirilmiştir. Bu, bazen bir önceki toplumun ifadesiyle kalmışken bazen de yeni isim verme şeklinde olmuştur.⁷³ Kudüs'e verilen isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Beytü'l-Makdis:⁷⁴ Müslümanlar Kudüs için bu ismi de kullanmışlardır.⁷⁵ Rivayetlerde Kudüs'ten "Beytü'l-Makdis" olarak bahsedilmektedir.⁷⁶ Aslı Aramice "Beth Makdeša", İbranice "Beth ha-mikdaş" olan Beytü'l-Makdis, başlangıçta Mabedi ifade ederken zamanla şehrin tamamı için kullanılmış, Mabedin alanı ise "Harem" olarak adlandırılmıştır.⁷⁷

Beytü'l-Makdis, "günahlardan temizlenen mekan" anlamına gelmektedir. "Beytü'l-Mukaddes" olarak da telaffuz edilen bu isim orada bulunan putlardan temizlenmiş olmasından dolayı "temiz kılınan yerin evi" anlamına gelmektedir. Bu iki ismin anlamları aynı olup sadece lehçede farklılık bulunmaktadır.⁷⁸

Kudüs:⁷⁹ Bu şehir için kullanılan isimlerden biri de "Kudüs" olmuştur.⁸⁰ En eski isimlerden biri olmasına rağmen Müslümanlar tarafından İslam'ın ilk yıllarında pek kullanılmayan ve Aramice "Kudsha" kelimesinden türeyip "kutsal yerin şehri" anlamına gelen⁸¹ bu isim Müslümanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Emevilerden günümüze kadar yaygın olarak kullanılan isim "Kudüs" olmuştur.⁸² Bu ismin Memlükler döneminden itibaren kullanıldığı da söylenmektedir.⁸³ Müslüman Araplar döneminde bölgenin sınırları Roma ve Bizans döneminde olduğu gibi kalmıştır.⁸⁴ Kudüs şehrinin tarihi oldukça eskilere dayanmakta, adının geçtiği bilinen en eski

⁷³ Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, sy. 2 (2001): 305.

⁷⁴ Bu isim için bk. İbn Şihab ez-Zühri, *el-Meğazi*, çev: Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 37; Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

⁷⁵ Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 49.

⁷⁶ Buhari, *Cizye*, 15.

⁷⁷ Harman, "Kudüs", 324.

⁷⁸ Muhammed bin Salih ed-Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, çev: Halil İbrahim Kaçar ve Hüseyin Kaya (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2006), III, 192-193.

⁷⁹ Bu isim için bk. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Kitabü'l-Emval*, çev: Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 119.

⁸⁰ Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 49.

⁸¹ Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", 309-310.

⁸² Basit, *Kudüs Tarihi*, 19.

⁸³ Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif*, 95.

⁸⁴ "Hz. Ömer zamanında bütün bölgeye verilen "el-Aksa" ismi, zamanla bir caminin adı olmakla sınırlandırılmıştır.", Türkaya Ataöv, "Kudüs ve Devletler Hukuku", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 35, sy. 1-4 (1980): 33.

belgelere Milattan önce XIX. ve XVIII. yüzyıllara ait Mısır metinlerinde rastlanılmaktadır.⁸⁵

Eyle⁸⁶-İliya⁸⁷: Yahudilerin şehirden uzaklaştırılmasıyla Roma kültürünün hakim olduğu dönemde⁸⁸ Yunanlılar tarafından şehre verilen isim “İliya” olmuştur. Bu isim, şehri yeniden inşa eden Elia Capitolina’ya ithafen verilmiş ve şehir yaklaşık iki yüz yıl kadar bu şekilde anılmıştır.⁸⁹ “İliya” adı imparator soyunun atasının ismidir. Hz. Ömer’in şehri fethetmesine kadar yaygın olarak bu isim kullanılmış, onun yaptığı anlaşma metninde Kudüs Eyle olarak⁹⁰ zikredilmiştir. Kudüs, daha sonraki dönemlerde Müslümanların eline geçmesiyle birlikte “Beytü’l-Makdis” olarak anılmaya başlanmıştır.⁹¹ “Eyle”⁹² olarak da adlandırılan bölgenin bu ismi almasının Hz. İbrahim’in torunu olan Eyle’den kaynaklandığını söyleyenler de olmuştur.⁹³ Bu isim; “Eyla”,⁹⁴ “İlya”,⁹⁵ “İyliya”, “İyliyya”, “el-İyla”, “İylya”⁹⁶ şeklinde de telaffuz edilmiştir.⁹⁷

Makdine: Süryaniler Kudüs’ü “Makdine” olarak adlandırmıştır.⁹⁸

Has Yebus: Bu isim İbraniler⁹⁹ tarafından verilmiştir. Kudüs’ün Kenanilerin bir kolu olan Yebusiler tarafından kurulmasından dolayı bu ismi aldığı söylenmektedir.¹⁰⁰

⁸⁵ Harman, “Kudüs”, 323.

⁸⁶ Bu isim için bk. Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev: Kadiri Ugan ve Ahmet Temir (İstanbul: Maarif Basımevi, 1958), IV, 101.

⁸⁷ Bu isim için bk. Muhammed İbn İshak, *Kitabü’s-Siyer ve’l-Meğazi*, çev: Ali Bakkal (İstanbul: İlkhaf Yayınevi, 2013), 393; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakati’l-Kebir*, çev: Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), I, 31; İliya, Filistin şehirlerinden biridir, Peygamberlerin yaşadığı bu bölge “Beytü’l-Makdis” olarak da bilinmektedir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

⁸⁸ Bu dönem Milattan sonra yetmişinci yıllara tekabül eder, Montefiore, *Kudüs*, 131.

⁸⁹ Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif*, 95; “İliya ismi Roma ismi olmasına rağmen İslam kaynakları bu ismin Hz. İlyas’a dayandığını ve “Eliyah’ın Evi”, ya da “Allah’ın Evi” anlamına geldiğini zikretmişlerdir.”, Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, 308.

⁹⁰ Taberi, *Tarih*, (Kahire: Darul Mearif Yayınları, 1962), III, 609.

⁹¹ Basit, *Kudüs Tarihi*, 19.

⁹² Vakıdı, *Kitabü’l-Meğazi*, çev: Musa. K. Yılmaz (İstanbul: İlkhaf Yayınevi, 2014), III, 269; Eyle: “Dindar ve evcil insanların yaşayabileceği bir yer.” olarak tanımlanmıştır, Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 52; Burası için: “kederi kentine sokmayan muhteşem şehir” ifadesi kullanılmıştır, Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 162.

⁹³ Köksal, *İslam Tarihi*, IX, 223.

⁹⁴ Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 49.

⁹⁵ İbn Sa’d, *Tabakat*, I, 31.

⁹⁶ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, çev: M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), II, 458.

⁹⁷ Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, III, 192.

⁹⁸ Basit, *Kudüs Tarihi*, 19; Süryaniler, Romalıların Kudüs’ü yıkmasıyla buradan ayrılarak Ürdün’ün doğusundaki Beysan bölgesinde bulunan Pella’ya yerleşmiştir. Geride kalan grup, Hz. Ömer’in Kudüs’ü fethetmesini büyük bir sevinçle karşılamıştır. Müslümanlar onlara her türlü özgürlük ve güvenliği sağlamıştır. Onlara sağlanan bu imtiyazlar daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir, Mehmet Çelik, “Süryaniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 176-177.

⁹⁹ “İbraniler, Sami kabilelerindendir. Arap Yarımadası’ndan çıkmışlar; diğer bütün kabileler gibi Mezopotamya’dan Mısır’a, oradan da Filistin topraklarına gelerek yerleşik hayata geçmiştir. Burada

Yebusiler, Kudüs'ün en eski sakinleridir. Kudüs, Hz. Musa'nın vefatından sonraki dönemlere kadar "Has Yebus" olarak adlandırılmıştır.¹⁰¹

Jerusalem-Yeruşalem-Darü's-Selam: Kudüs; Milattan önce XIV. yüzyıla ait "Tell Amarna" mektuplarında "Urusalim", Geç Asur metinlerinde "Urusilimmu" veya "Ursalimmu", İbranice Masoretik metinde "Yruşim" veya "Yruşiyim" olarak geçmektedir. "Yeruşalayim" lafzının ise Eski Ahit'in Aramice metinlerinde "Yeruşalem"¹⁰² olarak telaffuz edildiği bilinmektedir. Grekçe "Hierosolyma" (Hieros=kutsal) adı şehrin kutsallığını yansıtmaktadır. Bu isim Latince'ye "Jerusalem" ve "Jerosolyma" olarak geçmiştir. Kudüs şehrinin bugün de olduğu gibi Batı dillerindeki adı "Jerusalem"dir.¹⁰³

Kudüs, "Şalim" ve "Urşalim" ismini Yebusilerin tanrısının adı olmasından dolayı almıştır.¹⁰⁴ Şehre, "Uri Şelem" olarak da telaffuz edilen bu ismin verilme nedeni şu şekilde gösterilmiştir: "Cennet, yedinci semada Beytü'l-Makdis ve orada bulunan kayanın tam hizasındadır. Öyle ki bir taş düşse tam kayanın üzerine düşecektir. Bunun için orası "Uri Şelim", cennet de "Daru's-Selam" diye anılmıştır."¹⁰⁵

Kenaniler tarafından inşa edilen Kudüs, tanrıları "Salem" adıyla anılmaya başlanmış ve zamanla bu ifade kalıplaşarak şehrin ismi haline gelmiştir. "Salem" lafzı, İbranice "Şalim" köküne dayanmaktadır. Arapça kökene sahip olan "Salem" ile "Şalim" aynı kökten türeyerek her ikisi de "Barış" anlamına gelmektedir. Bu isimlendirmelerin hepsinin kökeni aynı anlama tekabül ederken kelimeler önüne aldıkları eklerle farklılık göstermiştir.¹⁰⁶

Kenan kültürünü benimsemişlerdir.", Garaudy, *Filistin*, 27; İbranilerin tarihi, Filistin'e yerleşmeleri ile başlar. İbraniler, büyük Arami göçüne dahil olmuşlar, kendilerine yerleşecek toprak bulamadıkları için Filistin gibi bazı şehirlerde paralı askerlikte ve kiralık işlerde çalışmışlar, zenginlere dehşet saçan yağmacı çeteler oluşturmuşlardır. Bu bağlamda "İbrani" kelimesi aynı kökten gelen ve göçebe yaşam tarzı süren çetelere denir "Habiru" kelimesi ile aynı anlama gelir. İbraniler, paralı askerlik yapmalarından dolayı askerlik işlerinden anlıyor olmalarının vermiş olduğu avantaj ile Filistin yönetimine başkaldırarak burada kendilerine ait bir merkez kurmuşlardır. Filistin'de var olan İbranilerin tarihi bu şekilde resmi olarak kayıtlara geçmiş ve sonrasında hiçbir kaynakta Habirulardan bahsedilmemiştir. Hz. Davud, Kudüs'e bu dönemden iki yüzyıl sonra hakim olmuştur, Garaudy, *Filistin*, 71-74.

¹⁰⁰ Yusuf Karadavi, *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*, çev: İzzet Marangozoğlu (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016), 55.

¹⁰¹ Basit, *Kudüs Tarihi*, 19.

¹⁰² Bk. Samuel, 15/8; Matta, 21/10

¹⁰³ Harman, "Kudüs", 323.

¹⁰⁴ Karadavi, *Kudüs*, 55.

¹⁰⁵ Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, III, 193-194.

¹⁰⁶ Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", 306.

Fethinden önce “Jarusalem” olarak bilinen bu bölgeye, Müslümanların hakimiyetiyle “Beytü’l-Makdis” denilmiştir.¹⁰⁷ Kuruluşundan beri birçok kez yok edilen, defalarca yeniden inşa edilen bu şehirde çok acı sahneler yaşanmış olsa da şehrin kutsallığına atfen insanlar buranın barış şehri olmasını arzulamış ve hem Yahudiler hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar kendi dillerinde barış şehri anlamına gelen kelimelere tekabül eden isimler vermişlerdir. “Selam” lafzı; “Şellem”, “Şelam”, “Şelim”, “Sellim” şeklinde de telaffuz edilmiş, hepsi Beytü’l-Makdis’e verilen isimler olarak kullanılmıştır.¹⁰⁸

Kapitaliana: Roma imparatoru Hadrien, Kudüs’ü putperest bir şehir olarak yeniden inşa edince şehre “Colonia Aelia Capitolina” adını vermiştir. Buraya Roma kolonisi olduğu için “Colonia”, Hadrien’e ithafen inşa edildiği için onun ilk adı olan Aelius’a nispetle “Aelia”¹⁰⁹ ve “Jüpiter”, Capitolin’e ithaf edildiği için de “Capitolina” denilmiştir.¹¹⁰ İbranilerin Kudüs’e verdikleri diğer bir isim de “Kapitaliana” olmuştur.¹¹¹

Balat: Bu şehre verilen isimlerden biri de “Balat” tır.¹¹² Balat, Latince “Palatium” kökünden türeyerek “avlu” ya da “ikamet edilen yer” anlamına gelmektedir.¹¹³ Balat; “düzlük, taş döşeli zemin, taş yol, kaldırım, kaldırım taşı” anlamında Arapça’da yer edinmiştir. Pek çok bölge “Balat” olarak isimlendirilmiştir. Bunlardan biri de Filistin bölgesindeki Kudüs olmuştur.¹¹⁴

Bu isimler dışında çok yaygın olmayan; “Uşamim”, “Davud Şehri”, “Hirosolima”,¹¹⁵ “Sihyevn” isimleri de kullanılmıştır. Moriya, Adalet Yurdu, İnananlar Şehri, Barış Şehri, Doğruluk Şehri, Allah’ın Şehri, Orduların Rabbinin Şehri, Mukaddes Şehir, Mabed Şehri anlamına gelen “İr Hakkodeş” ismiyle de zaman zaman anıldığı olmuştur.¹¹⁶

¹⁰⁷ Fatma Tunç Yaşar vd., *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin* (İstanbul: İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2011), 21.

¹⁰⁸ Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, III, 192.

¹⁰⁹ Aelia, Kudüs’e verilen isimlerden biridir, Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 129, 270. dipnot

¹¹⁰ Harman, “Kudüs”, 324.

¹¹¹ Mehmed Paksu, *Yitik Sevda Kudüs* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2011), 13-14.

¹¹² Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 49.

¹¹³ Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, 308.

¹¹⁴ Feridun Emecen, “Balat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 4-5.

¹¹⁵“Grekler zamanında şehrin ismi Helenleşmiştir ve Yeni Ahit’in IV. yüzyıl sonunda Hieronymus tarafından yapılan tercümesinde “Salem” köküne dayanan “Hierusalem” ve “Hierosolyma” olarak geçmiştir.”, Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, 306.

¹¹⁶ Harman, “Kudüs”, 324.

“Uşamim”, Mısır Firavunlarının verdiği; “Davud Şehri”, Hz. Davud’a¹¹⁷ nispetle verilen; “Hirosolima”, Yunanlıların verdiği; “Sıhyevn” ise Yebusilerin ilk kaleleri olan Kudüs’ün güneybatısında bulunan “Kale” veya “Güneşli Tepe” anlamına gelen dağa verdiği isimdir.¹¹⁸ Bu şehre; “Oholiba”, “Sion ya da Zion”, “Medinetü Beyti’l-Mukaddes”, “Tapınak Şehri”, “Arzu’l-Mukaddes”, “Medinetü’s-Selam”, “Karyetü’s-Selam” gibi isimler de verilmiştir.¹¹⁹

Ayrıca; “Kevretu İlya”, “Beytu İl yani Beytullah”, “Masrus”, “Babuş”, “Kurşilah”, “Salun Selim”, “Füst Mısır”, “Ardu’l-Mahşeri ve’l-Menşer”, “el-Mahfuza”, “el-Mufarraka”, “Medinetü’l-Cenne” gibi isimlerle de anılmıştır.¹²⁰

1.3. KURULUŞU

Kudüs’ün kuruluşu hakkında günümüze kadar gelmiş birçok farklı rivayet bulunmaktadır. Zühri, bu rivayetlerden birini şu şekilde aktarır:

Hz. Süleyman, şeytanlara: “Ben içinde ne bir testere ne de kazma sesi duymayacağım bir mescit –Beytü’l-Makdis’i kastediyor- bina etmekle emrolundum.” Şeytanlar dedi ki: “Denizde bir şeytan vardır, eğer onu ele geçirebilirsen sana bu konuda bilgi vermesi umulur.” Bu şeytan her yedi günde bir pınara gelir ve oradan su içerdi. Şeytanlar bu pınara gittiler ve suyunu kuruttular, sonra da onu şarapla doldurdular. Şeytan geldi: “Sen güzel kokulusun, fakat sen yumuşak huylu olanı sefih yaparsın, sefih olanın da sefihliğini artırırsın.” dedi ve içmeden gitti. Susadı ve geri döndü. Benzer şeyler söyledi. Bu durum üç kez tekrar etti. Ardından yudumlayıp içti ve sarhoş oldu. Şeytanlar onu alıp Süleyman’a getirdiler. Süleyman ona mührünü gösterdi. Ona mührünü gösterince -Süleyman’ın hükümranlığı mühründeydi- Süleyman ona şöyle dedi: “Ben içinde testere ve kazma sesi duymayacağım bir mescit bina etmekle emrolundum.” Şeytan bir cam yapılmasını emretti ve yapıldı. Sonra Hüdhüd’ün yumurtasının üzerine konuldu. Hüdhüd yumurtasının üzerine yatmak için geldi, ancak buna güç yetiremedi ve gitti. Şeytan: “Hüdhüd’ün getireceği şeye bakın ve getirince onu alın.” dedi. Hüdhüd elmas getirdi, onu camın üzerine koydu ve camı yarı. Bunun üzerine elması aldılar. Böylece elmas ile taşları istedikleri gibi kesmeye başladılar. Ta ki Beytü’l-Makdis bina edilinceye kadar onu kullandılar.¹²¹

Taberi’den gelen rivayetler şu şekildedir; Hz. Davud’un¹²² hükümdarlığının on birinci yılında İsrailoğullarının başına bir veba salgını gelmiştir. Bu hastalığın

¹¹⁷ Hz. Davud, Yahuda sıbtının ileri gelenlerinden ve Beytülahm’da yaşayan Yesse’nin on üç oğlundan en küçüğüdür, bu konuda bk. Ömer Faruk Harman, “Davud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 21; Kendisinden ilk kez Kur’an’da Talut ve Calut kıssasında bahsedilmektedir, bk. Bakara 2/247-251.

¹¹⁸ Basit, *Kudüs Tarihi*, 19.

¹¹⁹ Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, 307-308.

¹²⁰ Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, III, 194.

¹²¹ Zühri, *Meğazi*, 128.

¹²² Garaudy, Hz. Davud’un şehre hakimiyetini şöyle aktarmıştır; Hükümdar Saul, silahtarı olan Hz. Davud’u tehlike olarak görmüş ve onu öldürmek istemiştir. Bunun üzerine Hz. Davud, Batı Şeria’nın

defedilmesi için Hz. Davud ve İsrailoğulları dua etmiş, dualarının kabul olmasıyla dua ettikleri yere bir Mabed kuracaklarını söylemişlerdir. Hz. Davud, bu mabedin inşası bitmeden vefat etmiş, tamamlanması için oğlu Hz. Süleyman'a vasiyet etmiştir. Bu vasiyet üzerine Hz. Süleyman, mabedin inşasına Hz. Davud'un kaldığı yerden devam etmiş ve kısa sürede tamamlamıştır.¹²³

Allah soylarını kutlu kılıp artıracığı için İsrailoğullarının sayımının yapılmasını yasaklamıştır. Buna rağmen Hz. Davud, nüfus sayımı için uzmanlardan oluşan bir grup belirleyince, Allah emirlerine karşı gelen İsrailoğullarını cezalandırmak için onlardan kıtlık, düşman ve ölüm arasında tercihte bulunmasını istemiştir. İsrailoğulları istişare sonucu ölümü tercih ettiklerini söyleyince çoğu melekler tarafından öldürülmüştür. Hz. Davud bu emri kendisinin çiğnediğini söylemiş, bundan dolayı Allah'tan onların öldürülmemesini istemiştir. Hz. Davud, meleklerin altın merdivenlere basarak Sahra'dan yükseldiklerini görünce buranın kutsal olduğunu düşünerek bir Mabed inşa etmek istemiştir. İsrailoğullarının ölümüne sebep olduğu için Allah, bu Mabedin yapımını kendisine değil, oğlu Hz. Süleyman'a nasip edeceğini söylemiştir. Hz. Süleyman, kendi hükümdarlığı döneminde buraya bir Mabed inşa etmiştir.¹²⁴

Hz. Süleyman, namaz kıldığı sırada yerden "Harub (Harnub)" adında bir ağaç bitmiş ve Beytü'l-Makdis'i yıkmak için geldiğini söylemiştir. Hz. Süleyman, kendisi hayatta olduğu sürece Allah'ın burayı yıkmayacağını söyleyerek ecelinin geldiğini anlamıştır. Bunun üzerine yanına erzakını da alarak ibadetle meşgul olmak üzere Beytü'l-Makdis'e çekilmiş ve burada vefat etmiştir.¹²⁵

Taberi'den aktarılan ilk metnin kabul geçerliği daha yüksektir. İkinci rivayette birtakım sıkıntıların olduğu görülür. Burada Allah, Hz. Davud'un yaptığı bir hatadan dolayı bütün İsrailoğullarını cezalandırmıştır. Bu durum; "Hiçbir günahkar başkasının (işlediği veya günahına sebep olmadığı) günahını yüklenip çekemez."¹²⁶ ayetiyle çelişki

güneyindeki dağlara doğru çıkarak burada bir ordu kurmuştur. Devam eden süreçte İsrail'e karşı savaşan Filistinlilerin yanında yer almış, bu mücadelede galip gelerek dini yapıdan ziyade siyasi bir devlet kurmuştur. İki bin yılının başında kurulan ve daha önce İsraililer tarafından hiç fethedilmemiş olan Kudüs'ü bu devletin merkezi olarak seçmiştir. Burada bulunan Yebusilerin Hz. Davud'a kucak açmasıyla bölge "Davud'un şehri" olarak anılmıştır. Hz. Davud burada çoğulcu bir devlet inşa etmiş; Filistinliler, Moabitler ve Aramiler kendisine boyun eğip haraç vermeyi kabul etmişlerdir. Böylece farklı unsurların içinde barındığı kralın şahsına bağlı Filistin devleti kurulmuş, bu sırada ortaya çıkan İsrail kabilelerinin isyanını ve oğlu Abşalom'un ayaklanmasını bastırmıştır, Garaudy, *Filistin*, 79-81.

¹²³ Taberi, *Tarih*, II, 698-699.

¹²⁴ Taberi, *Tarih*, II, 699-700.

¹²⁵ Taberi, *Tarih*, II, 725; İbn Kesir, bu rivayeti bazı farklılıklarla aktarmıştır, bk. İbn Kesir, *Bidaye*, II, 53-54.

¹²⁶ Fatır 35/18.

içerir. Bir diğer problem, Allah'ın kutlu kılmak ve sayılarını çoğaltmak istediği bir kavmi yok edercesine meleklere kılıçtan geçirtmesidir. Burada bir zıtlık ve çelişkinin olduğu görülür. Problem teşkil eden bir diğer konu, İsrailoğullarının sayısının tespit edilmesini Allah'ın soylarını artırmasına engel bir durum olmasıdır. Gücü ve kudreti sonsuz olan Allah kavramının bu şekilde sınırlandırılıp aciz bırakılması hiçbir dindeki Tanrı kavramı ile bağdaşmamaktadır. Bu da: “Göklerin ve yerin mülkü (hükümranlılığı) Allah'ındır. Allah her şeye kadirdir.”¹²⁷ ayetine ters düşmektedir.

İbn Kesir'de yer alan rivayet ise şu şekildedir; Hz. Süleyman, Beytü'l-Makdis'i inşa ettiğinde¹²⁸ Allah'tan üç şey istemiştir: Bunlar; Rabbinin hükmüne uygun bir hükmün kendine verilmesi, kendinden sonra hiç kimseye verilmeyecek mülk ve hükümdarlık, Mescid-i Aksa'da namaz kılmak maksadıyla evden çıkanın günahlarının tamamının bağışlanmasıdır. İbn Kesir, bu bağlamda Allah'ın Hz. Süleyman'a ilk ikisini verdiğini, kendisinin de üçüncü gruba dahil olmayı ümit ettiğini söylemiştir.¹²⁹

Kudüs'ün, hükümdarlığı döneminde Hz. Süleyman tarafından kurulduğunu kabul edenlerin yanı sıra Hz. Yakup döneminde olduğunu ifade edenler de olmuştur. Buna göre, diğer adı “İlya Mescidi” olan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı inşa eden, Ehl-i Kitap kaynaklarında¹³⁰ geçtiği üzere Hz. Yakup'tur.¹³¹ Bu bilgi, şu rivayetle desteklenmiştir:

Ebu Zer'den işittim, şöyle dedi: “Ben: Ya Rasulullah! Yeryüzünde ilk önce hangi mescit bina edilip konuldu?” diye sordum. Rasulullah: “el-Mescidu'l-Haram” buyurdu. Ben: “Sonra hangisi?” dedim. Rasulullah: “el-Mescidu'l-Aksa” dedi. Sonra ben: “Bu iki mescidin kuruluşu arasında ne kadar zaman vardır?” dedim. Rasulullah: “Kırk sene” buyurdu. Sonra da: “Bundan sonra namaz sana nerede yetişirse sen namazı orada kıl! Çünkü faziletli namaz vakti içinde kılınandır.” buyurdu.¹³²

Bu rivayet şöyle değerlendirilmiştir:

Şu halde İbrahim(as)'in Mescid-i Haram'ı inşa edişinden kırk yıl sonra gelen Yakup (yani İsrail) peygamberdir. Her iki mescidin inşası da İshak'ın doğumundan sonra olmuştur. Rivayetlerde geçen Süleyman Mescid-i Aksa'yı inşa etti sözünden maksat –Allah bilir ya- “Süleyman onun binasını yeniledi.”dir. Çünkü söylemiş olduğumuz gibi Mescid-i Haram'ın inşası ile Mescid-i Aksa'nın inşası arasında geçen zaman kırk yıldır. Mescid-i Haram'ı inşa eden İbrahim ile Mescid-i Aksa'yı

¹²⁷ Al-i İmran 3/189.

¹²⁸ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 208.

¹²⁹ İbn Kesir, *Bidaye*, II, 46-47.

¹³⁰ Bk. Yaratılış, 35/1-15.

¹³¹ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 234; Bu mescit sağlam bir şekilde yapılmıştır, Köksal, *İslam Tarihi*, I, 144; Dönemin en güzel mermerleri bu mescidin yapımında kullanılmış, burası altın ve mücevherlerle donatılmıştır. Bittiğinde Sahra'nın üzerinde kurbanlar kesilerek bayram edilmiştir, İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 210-211.

¹³² Buhari, *Enbiya*, 12.

inşa ettiği iddia edilen Süleyman arasında geçen zaman kırk yıldan fazla olduğuna göre doğru olan görüş Süleyman'ın Mescid-i Aksa'yı onarıp yenilemesidir. Çünkü İbrahim ile Süleyman arasında geçen zamanın kırk yıl olduğunu İbn Hibban'dan başka söyleyen olmamıştır.¹³³

Bir diğer rivayette ise Kudüs'ün Hz. Adem tarafından kurulduğu, Hz. Davud ve Hz. Süleyman tarafından daha önce inşa edilen bu bölgenin yenilenip onarıldığı aktarılır. Devam eden bu süreçte Kudüs, zamanla İsrailoğullarından bir gencin eline geçmiştir. Hz. Davud, bu gence burada oğlu Süleyman'a Allah rızası için bir Mabet inşa etmek istediğini söylemiştir. Allah, Hz. Davud'a genci ikna etmesi karşılığında bu bölgeyi satın almasını vahyetmiştir. Dokuz kantar altın karşılığında burayı satın aldıktan sonra Beytü'l-Makdis'in inşasına başlamış, fakat duvarların inşası bittiği sırada üçte ikisi yıkılmıştır.¹³⁴

Aktarılan bu rivayetler neticesinde kanaatimiz; İbn Kesir'in¹³⁵ de savunduğu şekilde Kudüs'ün Hz. Yakup döneminde kurulduğu, Hz. Süleyman zamanında ise siyasi bir kimliğe bürünüp devlet haline geldiğidir.

Kudüs'e ilk yerleşenler hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Buraya ilk yerleşenlerin Arapların atası olan Amalika kavmi olduğu belirtilir. Amalika kavmi, ilk önce Yemen'in San'a şehrine yerleşmiş; zamanla Yesrib'e, oradan da Şam bölgesindeki Filistin'e göç etmiştir. Burada yerleşik yaşamın belirtileri başlamıştır. Bu dönemlerde nedeni belli olmayan sebeplerden dolayı şehir terk edilmiş, üzerinden biraz zaman geçtikten sonra özellikle Mısır ve Afrika tarafından başlatılan göç dalgalarıyla kabileler Mağrib'e kadar dağılmıştır.¹³⁶

Kudüs'te yapılan kazılar sonucu bu bölgede Milattan önce yedi binlere kadar uzanan yerleşim birimi kalıntılarına ulaşılmıştır. Eski Ahit'te geçen bilgiler ışığında

¹³³ İbn Kesir, I, 234-235; Hz. İbrahim ile Hz. Süleyman arasında bin yıldan fazla zaman vardır, İbn Kesir, II, 46; Sağ, bu konu hakkında görüşünü şu şekilde açıklar: "Bu ifadede dikkat edilmesi gereken nokta Mescid-i Haram ile Mescid-i Aksa'nın yapımları arasında kırk sene olduğu şeklindeki ifadedir. Ne var ki bu ifade tarihi gerçeklere uymamaktadır. Çünkü M.Ö. 2000 yılın başlarında yaşamış olan İbrahim Peygamber'in inşa ettiği Mescid-i Haram'ın inşa tarihi ile M.Ö. 1000-962 yıllarında hüküm sürmüş olan Davud Peygamber ve ondan sonra tahta geçen Süleyman Peygamber tarafından yapılmış olan mescidin inşası arasında yaklaşık 1000-1200 sene olması gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında rivayetlerdeki Mescid-i Aksa'nın Davud ve Süleyman Peygamber tarafından Kudüs'te yapılan mescit olmadığı, ortaya atılmış olan kırk senelik sürenin de uydurma olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Her ne kadar rivayetlerdeki bu uydurma -haşa- Peygamberimize mal edilmişse de gerçekte uyduranların Yezid'ler ve hizipler döneminde olduğu kesindir. Zaten rivayeti piyasaya süren de Yezid'in oğludur. Tarihi bir gerçektir ki gerek Kuran'ın indiği dönemde ve gerekse daha sonraki yıllarda Kudüs'teki mescit Beytü'l-Makdis olarak bilinir, öyle anılır ve öyle yazılırdı. Nitekim Peygamberimize ve sahabeye mal edilen rivayetlerin tümünde Kudüs'teki mescit için Beytü'l-Makdis ifadesi kullanılmıştır.", Mustafa Sağ, *Tanrı Dilinden Elçisi Muhammed* (İstanbul: Koçak Yayınevi, 2010), 408-409.

¹³⁴ Köksal, *İslam Tarihi*, I, 143.

¹³⁵ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 234.

¹³⁶ Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, çev: Hikmet Akdemir (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2018), I, 46.

buraya ilk yerleşen göçmenlerin Kenanlılar olduğu da söylenmiştir.¹³⁷ Bu bölge Kenanilerin bir kolu olan Yebusilerce kurulmuş, bundan dolayı buraya “Kenan diyarı” denilmiştir.¹³⁸ Yebusiler, Milattan önce üç binli yıllarda Kenanlılarla birlikte Arap yarımadasından göç eden eski Sami¹³⁹ Arap kabilelerinden birisidir.¹⁴⁰ Sami halkları hakkında detaylı bilgiye sahip olunmaya başlanan tarih olarak Milattan önce üç binli yıllar gösterilmektedir.¹⁴¹ Kudüs’teki varlıklarını günümüze kadar taşıyan Yebusi Arapları, Kudüs şehrinin sınırlarını Ramallah şehrine kadar uzatmışlardır.¹⁴² Milattan önce XIX ve XVIII. yüzyıllara ait Mısır metinlerinde Kudüs, “Kenan site devleti” olarak geçmektedir.¹⁴³

Kenanilerin Kudüs bölgesine ilk yerleşmeleri Ham’ın oğlu Kenan’ın çocuklarından bir grubun Şam’a¹⁴⁴ gelmesi ile başlamış, onların uğursuz oldukları düşünüldüğü için de oraya “Şam”¹⁴⁵ denilmiştir. Bu bağlamda Şam, “Kenan toprağı” olarak da adlandırılmıştır. Sonraki süreçte buraya İsrailoğullarının gelmesi ile Kenan’ın çocukları öldürülüp Şam’dan sürgün edilmiş, böylece burası İsrailoğullarının hakimiyet sürecine girmiştir. Akabinde Rumlar, İsrailoğullarına saldırıp onları öldürmüş, geriye kalanlardan az bir kısım haricindekileri Irak’a sürgün etmiştir. İlerleyen zamanlarda Nuh kavmi olan Araplar, bu bölgeye gelerek Şam’a egemen olmuş ve buraya yerleşmişlerdir.¹⁴⁶

Kenaniler, Kudüs’te Gihon çayı yakınlarında yeni bir yerleşim yeri kurmuş, kayaları yarararak kale surlarının içindeki göle giden bir yol açmışlardır.¹⁴⁷ Kudüs şehrinin etrafı kalın ve uzunca beyaz taşların oluşturduğu surlarla çevrilmiştir.¹⁴⁸ Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda bu surun kalıntlarına rastlanılmış, daha eski

¹³⁷ Garaudy, *Filistin*, 25-26.

¹³⁸ Paksu, *Kudüs*, 14.

¹³⁹ Basit, *Kudüs Tarihi*, 25.

¹⁴⁰ Karadavi, *Kudüs*, 55.

¹⁴¹ Ömer Turan, *Düşman Kardeşler* (İstanbul: AK-KA Yayıncılık, 2002), 13.

¹⁴² Basit, *Kudüs Tarihi*, 26.

¹⁴³ Harman, “Kudüs”, 324.

¹⁴⁴ Biladüşşam denilen Suriye; Filistin, Lübnan ve Ürdün bölgesinin en önemli merkezidir, bu bölge hakkında bk. Cengiz Tomar, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 38, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 311; Bu dönemde Şam’dan kastedilen günümüzdeki Suriye, Ürdün ve İsrail gibi devletlerin tümünü kapsayan Orta Doğu bölgesidir, Adem Apak, “Hz. Osman Dönemi Fetihleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 9 (2000): 444.

¹⁴⁵ Bu bölgeye “Şam” adının verilme nedenlerinden biri; Şam b. Nuh’un ismine nispet edilmesidir. Şam(benli) adının içinde bulunan beyaz, kırmızı ve siyah arazilerden dolayı verildiği de söylenir, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 197.

¹⁴⁶ İbn Sa’d, *Tabakat*, I, 29-30.

¹⁴⁷ Montefiore, *Kudüs*, 16.

¹⁴⁸ Paksu, *Kudüs*, 31.

dönemlere ait sur kalıntıları da bulunmuştur. Bu kazılar neticesinde Büyük Hirodes dönemine kadar Kudüs'te Kenanilerden daha iddialı inşaat ustalarına rastlanılmadığını söyleyenler olmuştur.¹⁴⁹

Şehrin ilk kez kurulduğu yer, korunaklı yapısının olmasından dolayı, Moria Dağı'nın -Sahra yani Kaya Tepesi'nin bulunduğu yer- güneydoğusunda yer alan Silvan köyünün karşısında "Tel Ofel" olarak bilinen Zuhur tepeliklerinin üzeridir. Kudüs, tarihi süreçte sürekli fetihlere maruz kalması nedeniyle birçok tepe üzerine defalarca yeniden inşa edilmiştir. Bunlar; Kubbetü's-Sahra'nın ve Mescid-i Aksa'nın üzerinde bulunduğu "Moria Tepesi", Silvan köyüne bakan "Zuhur Tepesi", Davud şehri olarak bilinen Kudüs'ün güneybatısında bulunan Sultan göledine bakan "Sion Dağı", Sahire Kapısı'ndan Amud Kapısı'na kadar uzanan "Zeyta Tepesi",¹⁵⁰ Kıyamet Kilisesi'nin yakınında bulunan "Ekra Tepesi" şeklinde sıralanabilir.¹⁵¹

1.4. DİNLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Kudüs, tarihin bilinen en eski yerleşim yeri olmasından dolayı hem başlı başına bir tarih olmaya hem de son derece önem arz eden bir yer olmaya aday olarak gösterilen şehirlerinden biri olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Kudüs, Arap coğrafyası içinde zengin stratejik konuma sahip olması ve Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların tarihinde önemli rol alması bakımından pek çok istila ve fetihlere maruz kalmıştır.¹⁵²

Bu toprakların önemini özet mahiyetinde olan şu ifadeler güzel anlatmaktadır:

Yerküremiz üzerinde siyasi, dini, kültürel ve ekonomik olarak hemen her devirde dünyanın ağırlık merkezi olmuş coğrafyalar vardır. Ancak hiçbir coğrafya dünyanın maddi ve manevi açıdan merkezi olan Kudüs kadar ehemmiyet arz etmemiştir. Onun bu hususiyeti tarih boyunca büyük istilaları üzerine çekmiş ve bu kutsal şehrin insanlarını bütün Filistin ile birlikte büyük felaketlere boğmuştur.¹⁵³

Bu bölge çok verimli topraklar üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca Jeopolitik önemi de büyüktür:

Filistin memleketi jeopolitik bakımdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü her şeyden önce bu bölgede bulunan şehirler verimli topraklar üzerinde kurulmuştur. Sürekli akan ve kurumayan pek az akarsu olmasına rağmen bir kimse nereyi kazarsa kazsın rahatlıkla su bulabilmektedir. Üstelik Mısır'dan Babil'e giden

¹⁴⁹ Montefiore, *Kudüs*, 16.

¹⁵⁰ Bu dağ Kudüs'tedir, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 77.

¹⁵¹ Basit, *Kudüs Tarihi*, 15-16.

¹⁵² Kevser Topkar, *Osmanlı Filistin'inde Alman Kolonileri (1869-1917)* (İstanbul: Taş Mektep Yayıncılık, 2015), 21-22.

¹⁵³ Muammer Gül, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy. 2, (2001): 47.

büyük ticaret yolu Filistin memleketinden geçmektedir. Bu durum başta İbraniler olmak üzere birçok kavmin Filistin topraklarına göz dikmesine neden olmuştur.¹⁵⁴

Bu bölgenin nadir bölgelerde görülebilecek bir iklime sahip olması ve eski çağlardan beri dünyanın en verimli arazilerini üzerinde barındırması burayı değerli kılacak nedenler arasında gösterilebilir. Yapılan kazı araştırmaları ilk dönemlerde dahi bu araziler üzerinde tarımda sulama yapıldığı tezini doğrulayacak veriler içermektedir.¹⁵⁵

Bu nedenle Kudüs, tüm dünya ve Müslümanlar için ortak bir dava kimliğini üstlenmiştir. Müslümanlarda olduğu gibi diğer semavi dinlerde de Kudüs'e sahip çıkmak kendi izzet ve değerlerine sahip çıkmak olarak algılanmış, bu durumdan dolayı yüzyıllar boyu mücadele edilmiştir.¹⁵⁶

Bu bağlamda Kudüs, kutsallığı nedeni ile semavi dinler arasında her daim çatışma sebebi olmuş ve bu dinler açısından kıymeti her geçen gün daha da artmıştır. Bu kutsal mekana sahip olabilmek adına psikolojik ve stratejik savaşlar yapılmıştır. Kudüs'ün semavi dinler için önemi şu cümle ile özetlenilmiştir: “Dinlerin ve mucizelerin Kudüs üzerindeki etkisi inkar edilemeyecek kadar gerçektir ve dinleri ciddiye almadan Kudüs'ü tanımak imkansızdır.”¹⁵⁷

Dolayısıyla İslam'ın Yahudilik ve Hıristiyanlığa olan yakınlığı sebebiyle bu semavi dinler için kutsal kabul edilen şeylerin Müslümanlar için de kutsal olması kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle Kudüs, tüm semavi dinler için merkezi bir konumda olup ortak kutsallığın simgesi haline gelmiştir.¹⁵⁸ Yahudi ve Hıristiyanlar için Kudüs diğer kutsal sayılan yerlere nazaran en çok rağbet görülen yer olma özelliğine sahip olmuştur. Hz. İsa'nın doğduğu ve defnedildiği kabir, Hz. Peygamber'in göğe yükseldiği yer olarak bilinen Mescid-i Aksa,¹⁵⁹ Hz. İbrahim'in üzerinde kurban kestiği kaya Kudüs bölgesinde kutsal kabul edilen önemli yerlerden birkaçıdır.¹⁶⁰ Kudüs'ün tüm semavi dinler için bu denli önemini ve kutsallığını izafe eden sebeplerin ilki peygamberler şehri

¹⁵⁴ Ekrem Memiş, “Filistin-İsrail Mücadelesinin Tarihi Geçmişine Kısa Bir Bakış”, *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*, sy. 26, (1989): 124.

¹⁵⁵ Ali Öner, *Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında Filistin-İsrail* (İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık, 2012), 25.

¹⁵⁶ Karadavi, *Kudüs*, 7.

¹⁵⁷ Montefiore, *Kudüs*, XXV.

¹⁵⁸ Khatip, “Kur'an'da Kudüs”, 110.

¹⁵⁹ Arapça'da Aksa, uzak anlamına gelir ve mescidin Mekke'ye uzaklığından Mescid-i Aksa denilmiştir. Buraya çevresi ile birlikte Harem-i Şerif denilmektedir, bk. Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 29, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 268; Mescid-i Aksa'nın yerinin tespiti ve planlaması Hz. Davud ile başlamış, mabedin inşası Hz. Süleyman döneminde gerçekleşmiştir, bk. Taberi, *Tarih*, II, 698-699.

¹⁶⁰ Özmen, *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail* 23.

olmasıdır. Kudüs'ün geçmişine bakıldığında hem Yahudilerin hem Hristiyanların hem de Müslümanların bu şehirde yaşadığı, burada bulunduğu ya da burayla bağlantısı olduğu görülmektedir.¹⁶¹

Ağlama Duvarı'nın¹⁶² Yahudileri, Acılar Yolu'nun Hristiyanları, Mescid-i Aksa'nın Müslümanları temsil eden önemli semboller olduğu düşünüldüğünde bu üç semavi din için Kudüs'ün neden kutsal kabul edildiğini açıklamak daha kolay olacaktır.¹⁶³

1.4.1. Yahudiler

Yahudiler için Kudüs'ün krallık ve ibadet merkezi oluşu Hz. Davud ile başlamaktadır. Yahudilerin önemli ve kutsal kabul ettiği Süleyman Mabedi'nin bulunduğu tepe Yahudiler tarafından "Sion tepesi" olarak adlandırılır. "Sion" ismi, Kudüs bölgesinin tamamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Mabed sayesinde bu şehre atfedilen kutsallık zirveye ulaşmıştır. Buranın Yahudiler için hem kurbanlarının takdim edildiği, hem de hac ibadetlerinin yerine getirildiği yer olması bakımından önemi aşikardır. Ayrıca Yahudiler, nerede olurlarsa olsunlar ibadet yapacakları ve dua edecekleri zaman mutlaka Kudüs'e doğru dönerek bu görevlerini yerine getirir. Günlük dua ve diğer ibadetlerinin içinde mutlaka Kudüs'ü zikrederek bir gün Mabedin yeniden kurulmasını ve buraya yeniden hakim olmayı arzular. Yahudilerin bu bölgeye kutsallık atfetmeleri, Mesih'in yeniden gelerek burada Yahudi devletini kuracağı beklentisinde olmalarından ve yeniden dirilişin Kudüs de olacağına inanmalarından kaynaklanır.¹⁶⁴

Yahudiler için bu bölge, yaratılışın başladığı, insanla Tanrı'nın buluşmasının gerçekleşeceği kutsal bir şehir olma özelliği taşır.¹⁶⁵ Bundan dolayı Mabede yakın olan Zeytin Dağı'nda¹⁶⁶ bir mezara sahip olabilme adına maddi manevi büyük çaba

¹⁶¹ Khatip, "Kur'an'da Kudüs", 110-111.

¹⁶² Yahudiler, Hz. Süleyman mabedinden kalan tek yerin bu duvar olduğuna inanırlar. Burayı kutsal kabul ederler ve ibadetlerini burada yaparlar. Hz. Süleyman dönemindeki gibi mabedi yeniden inşa etmeyi arzular ve bunun için dua ederler, Hikmet Tanyu, "Ağlama Duvarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 475.

¹⁶³ Tunç Yaşar, *Filistin*, 22.

¹⁶⁴ Harman, "Kudüs", 326.

¹⁶⁵ Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif*, 97.

¹⁶⁶ Vadinin doğu kesiminde yer alır. Mescid-i Aksa'ya tepeden bakar. Dağın tepesinde Hz. Ömer anısına yaptırılmış bir mescit vardır. Hz. Ömer'in Kudüs'ün fethi sırasında çadırını burada kurduğuna dair söylemler bulunmaktadır. Ayrıca burada Hz. İsa'nın tırmandığı yere yapılmış bir kilise yer alır. Zeytin Dağı'nda "Sahire" denilen bir yer vardır. Kıyametin burada kopacağına inanılır. Bu bölgenin kan dökülmemiş tertemiz bir yer olduğu söylenir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 183.

harcırlar.¹⁶⁷ Bu bölgenin onlar için önemi ve kutsiyeti Kudüs'e en yakın tepe olmasından kaynaklanır. Çünkü onlar Kıyamet günü cennete ilk gidenlerin Kudüs'e en yakın tepe olan Zeytin Dağı'na defnedilenler olduğuna inanır. Bu inançtan dolayı Zeytin Dağı yalnızca Musevi dindarların defnedildiği Yahudi kabristanı haline gelmiştir. Günümüzde de açık bir şekilde görünen bu mezarlık dünyanın en pahalı mezarlığı olma özelliğine sahip olmuştur.¹⁶⁸ Zeytin Dağı'ndaki Yahudi mezarlıklarının meydana gelmesi bu inanış nedeniyle olmuştur.¹⁶⁹

Ayrıca Kudüs, Hz. İbrahim'den itibaren pek çok peygambere ev sahipliği yapması, mukaddes olarak da ifade edilen bir bölgede bulunması ve Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Süleyman Mabedi'ni de içinde barındırması açısından semavi dinler geleneğinde önemli bir konuma sahip olmaktadır.¹⁷⁰

Yahudilerin Kudüs'e ne kadar önem verdiğini ifade etmede şu cümleler açıklayıcı niteliktedir:

Bizler Yahudilik davamızdan vazgeçemediğimiz gibi şimdi de vazgeçmeyiz. Çünkü ortada halkımızın hayatından bile daha yüce bir şey var. O da halkın bu topraklara bağlı çabası ve kutsal misyonudur. Ben insanın toprakla evliliğine inanıyorum. Bizi tanıyan bu topraklar ancak bizler vasıtası ile ürün verir.¹⁷¹

Yahudilerin en büyük hedefi yıkılan Süleyman Mabedi'ni Ahd-i Atik'te geçen orijinal haliyle yeniden inşa etmektir. Ancak Beytü'l-Makdis'in eski ölçülerine göre yeniden yapılması demek Mescid-i Aksa'nın yıkılması anlamına gelmektedir. Yahudiler, bu amaçları uğruna çalışmalar düzenleyip eski Süleyman Mabedi'nin ve maketinin çizildiği tanıtım kitapları hazırlayarak hedefleri uğruna Mescid-i Aksa'yı yıkmaya niyetinde olduklarını açıkça belirtir.¹⁷²

Yahudiler için Süleyman Mabedi'nin yıkılması onların devlet olabilme umutlarının da yıkılması anlamına gelmektedir. Bundan dolayı tarih içinde Yahudiler Mabed her yıkıldığında Ağlama Duvarı önünde toplanmış, bu durumdan dolayı duydukları hüznü ağlayarak ifade etmiştir. Bu durum zamanla Yahudiler için geleneksel hale gelerek Kudüs onların hem ruhani hem de siyasal varlıklarının sembolü olmuştur.¹⁷³

¹⁶⁷ Harman, "Kudüs", 326.

¹⁶⁸ Paksu, *Kudüs*, 83.

¹⁶⁹ Montefiore, *Kudüs*, 141.

¹⁷⁰ Harman, "Kudüs", 326.

¹⁷¹ Karadavi, *Kudüs*, 97.

¹⁷² Paksu, *Kudüs*, 73-74.

¹⁷³ Hikmet Erdoğan, *Büyük İsrail Stratejisi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005), 36.

Bu bağlamda yapılan araştırmalar Yahudilerin Ağlama Duvarı önünde toplanarak ibadet etme tarihinin Milattan sonra birinci yüzyıla dayandığını göstermektedir. Onlar bu tarihten itibaren Beytü'l-Makdis'in yıkılmasını ve Romalılar tarafından sürgüne gönderilmelerini anmak, hatırlamak, tazelemek, kinlerini canlı tutmak, mabede yeniden kavuşup Yahudi hakimiyetini kurmak hayali içinde dua ve gözyaşıyla yaslarını burada sürdürmektedir.¹⁷⁴

Bunun örneklerinden biri Kudüs'ün doğu kesimi Yahudiler tarafından ele geçirildiğinde görülmektedir. Onlar, elde ettikleri bu zaferi, iki bin yıldır hayalini kurdukları rüyanın gerçekleştiğini ilan ederek Ağlama Duvarı önünde coşkulu bir şekilde kutlamış, bu bölgedeki Müslümanlara ait evleri işgal edip yıkarak geniş bir alan oluşturmuştur.¹⁷⁵

1.4.2. Hıristiyanlar

Kudüs'ün Hıristiyanlar için önemi Hz. İsa ile bağlantılıdır. Hz. İsa'nın Kudüs'ün on kilometre güneyinde yer alan ve Mescid-i Aksa'ya yakın olan Beytü'l-Lahm'da doğması¹⁷⁶ buranın kutsal olarak kabul edilmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı dünyaya getirmek için buraya gelmesi yalnızca Hıristiyanlar için değil aynı şekilde Müslümanlar için de bölgenin kutsal kabul edilmesine neden olmuştur.¹⁷⁷

Hz. İsa'nın bu bölge civarında doğması, büyümesi, yaşaması ve çarmıha gerilerek öldürülmesi Kudüs'ü onlar için değerli kılmıştır. Hıristiyanlık inancı ile bağlantılı olan, burada yer alan ve kutsal kabul edilen Beytü'l-Lahm'ı Kral Kostantin, Kıyame Kilisesi'ni de annesi Ümmü Helena inşa etmiştir. Kıyame Kilisesi, Yahudilerin Hz. İsa diye öldürüp astıkları kişinin mezarının yanına inşa edilmiştir.¹⁷⁸ Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden üç gün sonra na'sının alınıp bugünkü Kıyame Kilisesi'nin bulunduğu yere getirildiğine, buraya defnedildiğine, defnettikleri gecenin sabahında mezarın açıldığına, Hz. İsa'nın buradan göğe yükseldiğine ve kıyamete yakın bir zamanda buraya tekrar geleceğine inanırlar. Bundan dolayı bu kiliseye "Kıyame

¹⁷⁴ Paksu, *Kudüs*, 72.

¹⁷⁵ Paksu, *Kudüs*, 73.

¹⁷⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, II, 123.

¹⁷⁷ Paksu, *Kudüs*, 105.

¹⁷⁸ İbn Kesir, *Bidaye*, II, 167.

Kilisesi” adı verilmiştir. Burası daha çok Kutsal Mezar Kilisesi olarak bilinmektedir.¹⁷⁹

Hıristiyanlar için Hac bölgesi olan bu şehrin önemi şu ifadelerle belirtilir:

Yafa ve Akka üzerinden Kudüs’e gelen hacılar, Akdeniz çevresindeki dinsel cemaatler arasında bağlar kuruyor ya da var olan bağları güçlendiriyorlardı. Kudüs onlarla uluslararası bir kent, halklar, diller ve mezhepler mozaiği haline gelmişti. Çölün ortasındaki Lut Gölü, insanları Kudüs’e çekiyor ve Akdeniz’in cazibesini dengeleyecek bir karşı ağırlık merkezi oluşturuyordu. Bedevilerle olan ekonomik, ailevi ve askeri ilişkiler ve Mekke ile Medine’ye giden hac yolu, en azından yerel boyutta deniz üzerinden kurulmuş bağlantılar kadar önemliydi. Kudüs çevresindeki bu unsurlar bölgeye imparatorluk için de özel bir konum kazandırıyordu.¹⁸⁰

Kudüs’ü Hıristiyanlar için önemli kılan nedenlerden bir diğeri Zeytin Dağı’nın bu bölge üzerinde yer almasıdır. Kudüs’e en yakın tepe olarak bilinen Zeytin Dağı, Hıristiyanlık inancına göre Hz. İsa’nın havarileriyle birlikte buluşup sohbet ettiği ve çarmıha gerildiği yer olarak bilinir.¹⁸¹

1.4.3. Müslümanlar

Kudüs’ün Müslümanlar için önemli olmasının nedenlerinden biri Miraç’ın burada gerçekleştiğine inanılması ve Müslümanların ilk kiblesi olmasıdır.¹⁸² Namazın farz kılındığı Miraç gecesinden sonra Medine’de on yedi ay boyunca Hz. Peygamber ve Müslümanlar Kudüs’e yönelerek namaz kılmıştır.¹⁸³ Kudüs, kutsal şehirlerin üçüncüsüdür. Bu şehirlerin ilki Mekke, ikincisi Medine üçüncüsü Kudüs’tür.¹⁸⁴ Bu bölge, Peygamberler yurdu olarak bilinmektedir.¹⁸⁵ İnsanların dirileceği yer burası olduğunu belirtenler bile bulunmaktadır.¹⁸⁶ Tüm bu nedenler Kudüs’ü Müslümanlar için cazip hale getirerek buraya önem verilmesine, Mekke ve Medine’den sonra zamanımıza kadar önemini koruyan üçüncü kutsal şehir olarak kabul edilmesine neden olmuştur.¹⁸⁷

Hz. Ömer’in Kudüs’e ehemmiyet göstermesinin İsra ve Miraç bahsinin burada gerçekleşmesinden kaynaklandığını söyleyenler de vardır.¹⁸⁸ Hiçbir şehrin fethine doğrudan iştirak etmeyen¹⁸⁹ Hz. Ömer, Kudüs’ün fethine ve teslim alınmasına bizzat

¹⁷⁹ Paksu, *Kudüs*, 81.

¹⁸⁰ Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif*, 97.

¹⁸¹ Paksu, *Kudüs*, 82-83.

¹⁸² Belazuri, *Ensab*, I, 449.

¹⁸³ İbn İshak, *Siyer*, 396.

¹⁸⁴ Buhari, *Fadli’s-Salat*, 6.

¹⁸⁵ Karadavi, *Kudüs*, 17.

¹⁸⁶ Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, 160.

¹⁸⁷ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), I, 170.

¹⁸⁸ Eroğlu Memiş, *Kudüs-i Şerif*, 159.

¹⁸⁹ Gül, “Müslümanların Kudüs’ü Fethi”, 48.

şahitlik etmiştir.¹⁹⁰ Kudüs'ün Arap yarımadasının dünyaya açılan kapılarının önünde bulunması ve ilk çağlardan beri Arabistan'dan gelen göç dalgalarıyla büyük bir rağbete maruz kalması bu şehrin önemli olması nedenleri arasında göstermeyi mümkün kılmaktadır.¹⁹¹

Kudüs'ün neden bu kadar önemli tampon bir bölge olduğuna şu cümleler açıklık getirmiştir: “Kudüs, Müslümanların yüreğinde ve inançlarında ilk kible, İsrâ ve Miraç şehri, kutsal şehirlerin üçüncüsü, peygamberlik ve bereket diyarı, ribat ve cihat yurdudur.”¹⁹²

Kutsal toprak, göz alıcı kervansaraylar, bakımlı sınır karakolları ve değerli dağlar buradadır. İbrahim peygamberin göç ettiği yer, mezarı, Eyyub'un evleri, kuyusu, Davud'un mihrabı ve kapısı, Süleyman'ın harikaları ve şehirleri, İshak'ın ve anasının mezarı, İsa'nın doğduğu yer ve beşiği, Talut'un köyü, nehri, Calut'un öldürüldüğü yer ve kalesi, Yeremiya sarnıcı ve hapisanesi, Uriya'nın ibadet ettiği yer ve evi, Muhammed Kubbesi ve kapısı, Musa'nın kayası, İsa tepesi, Zekeriya'nın mihrabı, Yahya'nın savaş alanı, peygamberlerin mezarları, Eyyub'un köyleri, Yakup'un evleri de buradadır. Mescid-i Aksa, Zeytin Dağı, Akka şehri, Sıddıka'nın türbesi, Musa'nın kabri, İbrahim'in yattığı yer ve makberesi, Askalan şehri, Sulvan kaynağı, Lokman'ın evi, Kenan vadisi, Lut'un şehirleri, cennet bağları, Ömer'in mescitleri, Osman'ın vakfı, iki kişinin zikrettiği kapı,¹⁹³ iki hasmın hazır bulunduğu meclis,¹⁹⁴ azap edilecek ile bağışlananı birbirinden ayıran duvar,¹⁹⁵ Yakın yer,¹⁹⁶ şanlı ve büyük Hitta kapısı buradadır.¹⁹⁷

1.4.3.1. Kur'an ve Rivayetlerde Kudüs

Kudüs, ismen Kur'an'da açık bir şekilde geçmemekle birlikte ayetlerin Kudüs'e atıf yapması şeklinde yapılan tefsirler neticesinde Kur'an'ın bahsettiği Mescid-i Aksa'nın ve “bereketli kılınan beldenin” Kudüs olduğu, Miraç'ın burada gerçekleştiği kanaatine varılmıştır. Yine aynı şekilde rivayetlerde geçen “Mescid-i Aksa” yani “Uzak

¹⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 327.

¹⁹¹ Gül, “Müslümanların Kudüs'ü Fethi”, 48.

¹⁹² Karadavi, *Kudüs*, 13.

¹⁹³“Allah'ın emirlerine uymamaktan korkanlar arasından (korkmadan görevini yapan ve) Allah'ın lütufta bulunduğu iki adam (casus olarak oraya gidip gelince): ‘Onların üzerine (şehre girilen) kapıdan girin. Eğer oradan girerseniz şüphesiz siz galipsiniz. İnanan kimseler iseniz yalnız Allah'a güvenip dayanın.’ dedi.”, Maide 5/23.

¹⁹⁴ Ahirette hesapların görüldüğü meclistir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 161.

¹⁹⁵ “O gün, münafık erkekler ve münafık kadınlar, o iman etmişlere: ‘(Ne olur) bize bakın (bizi bekleyin) de nurunuzdan alalım (biraz faydalanalım).’ derler. (Onlara): ‘Dönün arkanıza (tekrar dünyaya) da (burası için) bir nur arayın.’ denilir. Sonra aralarına kapılı bir sur çekilir. (Öyle ki) onun iç tarafında rahmet, dış tarafında da azap vardı.”, Hadid 57/13.

¹⁹⁶ “Seslenen (İsrafil)'in yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.”, Kaf 50/41; Kubbetü's-Sahra'nın bulunduğu yer olduğuna inanılır. İsrafil'in kıyamet günü sura buradan üfleyeceği söylenir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 162, 249. dipnot; “Seslenen (İsrafil)'in yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.”, Kaf 50/41.

¹⁹⁷ Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 160-162.

Mescid” kavramları da Kudüs ile özdeşleştirilmiş, “Mescid-i Aksa” kavramının Kudüs’e tekabül ettiği kanısına ulaşılmıştır.

Kur’an ayetlerinde, “kutsal toprak” ifadesinin belirli bir bölgeyi kapsamadığı, Kudüs’ün kutsal toprakların önemli kısmını oluşturduğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde hadis literatüründe de “kutsal toprak” ifadesi için özel bir tanım yapılmamakta, kutsal toprak olarak Kudüs’ü de kapsayan Şam beldesine işaret eden genel bir aktarım yer almaktadır. Kutsal toprak sınırlarının çizilmesi konusunda ortak bir karara varılamamış ve farklı yorumlar beyan edilmiştir. Bu konuda şunlar söylenmiştir: “Kur’an’da kutsal toprak kavramının Kudüs’e işaret etmesi gerekmemektedir. O, ya kutsal toprağın bulunduğu bölgenin bütününe, ya Kudüs’e ve yahut da kutsal toprak içerisinde yer alan herhangi bir kısmına veya bir yere işaret ediyor olabilir.”¹⁹⁸

Hangi tefsircilerin hangi sınırları kutsal toprak olarak belirlediği meselesine konumuzun kapsamı dışında olmasından dolayı değinmeyip sadece kutsal toprak sınırlarının belirlenmesinde farklı yorum ve görüşlerin olduğunu belirterek ayet ve rivayetlere yer verelim:

Ayetler;

Kulu (Muhammed aleyhisselamı) geceleyin Mescid-i Haram’dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren (Allah)’ın şanı yüce (ve her türlü noksanlıktan uzak)tır.¹⁹⁹

Onu ve Lut’u içinde alemlere bereket verdiğimiz yere (ulaştırıp) kurtardık. (Rivayetlere göre Irak’ta idiler. Hz. İbrahim oradan Filistin’e, Hz. Lut da oraya bir günlük mesafedeki Sodam’a yerleşti ve kendisine orada peygamberlik verildi.)²⁰⁰

Süleyman’ın hizmetine(de) şiddetli esen rüzgarı (verdük). Onun emriyle o, içine bereketler verdiğimiz yere akıp gider (ve kendisini de götürür)dü.²⁰¹

Onlar(in yurdu) ile içinde bereket verdiğimiz kasabalar arasında sırt sırta (birbirine yakın) nice kasabalar var ettik.²⁰²

Zayıf ve hor görülen (Yahudi) kavmi(ni) de içine feyz ve bereket verdiğimiz yerin (Şam’ın) doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. (Böylece eziyetlere) sabretmeleri yüzünden Rabbinin İsrailoğullarına olan güzel sözü tamamen yerine geldi.²⁰³

Ey Kavmim. Allah’ın sizin (yerleşmeniz) için yazdığı mukaddes yere gidin, geri dönmeyin. Sonra zarara uğrayıp perişan olursunuz.²⁰⁴

¹⁹⁸ Khatip, Kuran’da bulunan yetmiş yakın ayetin dolaylı olarak Kudüs’e işaret ettiğini ve bunların müfessirler tarafından farklı yorumlandığını da ele almıştır, Bu konu hakkında bk. Khatip, “Kur’an’da Kudüs”, 120-143.

¹⁹⁹ İsra 17/1

²⁰⁰ Enbiya 21/71.

²⁰¹ Enbiya 21/81.

²⁰² Sebe 34/18.

²⁰³ A’raf 7/137; Burada açıkça Kudüs’ten bahsedildiğini, Filistin ovaları ve dağlarının bu ayette bahsedilen yer olduğunu ifade edenler de vardır, bk. Mukaddesi, *Ahsenü’-t-Tekasim*, 201.

²⁰⁴ Maide 5/21.

(Allah) buyurdu ki: Ey Musa! Muhakkak ki orası (o mukaddes yer) onlara kırk yıl yasak edilmiştir. Onlar o yerde (Tih çölünde bir müddet) şaşkın şaşkın dolaşacaklardır. Artık bu yoldan çıkmış topluluğa üzülme.²⁰⁵

(Medine'deki Yahudi ve Münafık) birtakım beyinsiz insanlar; '(Müslümanları) üzerinde buldukları (eski) kiblelerin(i Beyt-i Mukaddes)ten (Kabe'ye) çeviren nedir?' diyecekler. De ki; Doğu da Allah'ındır, Batı da.²⁰⁶

(Resulüm! Biz vaktiyle arzulayıp da şu anda) yöneldiğin kible (olan Kabe')yi ancak (sen) Peygamber(im')e uyanları, topukları üzerinde geri dönen (münafık ve mürtetler)den ayırılım (da onlar bilinsinler) diye kible yaptık. Gerçi bu (çevrilme) elbette Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerden başkasına ağır gelmektedir. Allah sizin imanınızı (Mescid-i Aksa'ya yönelerek kıldığınız namazlarınızı) asla zayi edecek değildir.²⁰⁷

Rivayetler;

Namaz kılmak için şu üç mescitten başka hiçbir mescide sefer edilmez: Harem Mescidi, Aksa Mescidi ve benim mescidim.²⁰⁸

...Ebu Zer'den işittim, şöyle dedi: Ben: "Ya Rasulallah! Yeryüzünde ilk önce hangi mescit bina edilip konuldu?" diye sordum. Rasulallah: "el-Mescidu'l-Haram" buyurdu. Ben: "Sonra hangisi?" dedim. Rasulallah: "el-Mescidu'l-Aksa" dedi. Sonra ben: "Bu iki mescidin kuruluşu arasında ne kadar zaman vardır?" dedim. Rasulallah: "Kırk sene" buyurdu. Sonra da: "Bundan sonra namaz sana nerede yetişirse sen namazı orada kıl! Çünkü faziletli namaz vakti içinde kılmandır." buyurdu.²⁰⁹

...Ebu İdris şöyle demiştir: Ben Avf b. ibn Malik'ten işittim, şöyle dedi: "Ben Tebük gazasında deriden yapılmış yuvarlak bir çadır içinde iken Peygamber'in huzuruna geldim. (Görüşürken bana) şöyle buyurdu: Kıyametin kopması yaklaştığı sırada (onun alametlerinden olmak üzere şu) altı şeyi say: Benim ölümüm, sonra Beytü'l-Makdis'in fethi,..."²¹⁰

...Bize Abdurrezzak ibn Hemmam es-San'ani, Mamer ibn Raşid'den, o da Hemmam ibn Münebbih'ten tahdis etti: O da Ebu Hureyre'den şöyle derken işitmiş: Rasulallah şöyle buyurdu: İsrailoğullarına: "Beytü'l-Makdis kapısından eğilerek giriniz ve Hitta (Ya Rab! Dileğimiz günahımızı affetmelidir.) deyiniz." denildi. Fakat onlar (tersine) kalçaları üzere emekleyerek girdiler ve Hitta yerine Habbetun fi şa'ratin (kıl çuval içinde hububat) sözünü söylediler.²¹¹

Meymune (radiyallahu anha) anlatıyor: "Ey Allah'ın Resülü! dedim. Bize Beytü'l-Makdis hakkında fetva verin!" "Ona gidin içinde namaz kılın." buyurdular. -0 zamanlarda her tarafta savaş vardı. (Resulullah bu durumu nazarı itibara alarak sözlerini şöyle tamamladılar):- "Gidip içinde namaz kılamıyorsanız, hiç olmazsa kandillerine yakacak zeytinyağı gönderin!"²¹²

²⁰⁵ Maide 5/26.

²⁰⁶ Bakara 2/142.

²⁰⁷ Bakara 2/143.

²⁰⁸ Buhari, Fadli's-Salat, 6.

²⁰⁹ Buhari, Enbiya, 12; Ezraki, *Ahbaru Mekke*, çev: Yunus Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 389.

²¹⁰ Buhari, Cizye, 15.

²¹¹ Buhari, Enbiya, 30; Hadisteki bu olay şu ayetlerle de bildirilmiştir: "Hani o(Tih çölünden çıktktan sonra): 'Şu kasabaya girin, orada istediğiniz yerden dilediğinizi bol bol yiyin(şükür) secde(si) ederek kapıdan girin ve 'Ya Rabbi Hitta (affet bizi) deyin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım...'". Bakara, 2/58; "O zaman onlara 'Şu kasabada yerleşin, dilediğiniz yerde on(un nimetlerin)den yiyin. Affet deyin ve (şehrin) kapısından baş eğerek (hürmet içinde tevazu ile) girin ki sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere (mükafatını) daha da artıracamız.' denilmiştir.", A'raf, 7/161; bk. İbn Kesir, *Bidaye*, I, 495-496.

²¹² Ebu Davud, Salat, 14.

Muaz ibn Cebel (radiyallahu anh) anlatıyor: Resulullah (bir gün): “Beytü’l-Makdis’in imarı Yesrib’in harabıdır. Yesrib’in harabı melhamenin (savaşın) çıkmasıdır. Melhame İstanbul’un fethidir, İstanbul’un fethi Deccal’in çıkmasıdır!” buyurdular. Sonra elini (Resulullah), konuşmakta olduğu kimsenin (yani Muaz’ın) dizine vurdular ve: “Bu söylediğim kesinlikle hakikattir. Tıpkı senin burada oturman hak olduğu gibi.” buyurdular.²¹³

Resulullah’ın azatlısı Meymune (radiyallahu anh) anlatıyor: “Ey Allah’ın Resülü! Bize Beytü’l-Makdis hakkında fetva ver!” demiştim. Şöyle buyurdular: “Orası mahşer (yani Kıyamet günü insanların toplanacağı ve menşer (herkesin defterlerinin neşredileceği) yeridir. Oraya gidin ve içinde namaz kılın. Çünkü orada kılınacak tek namaz kendi dışındaki yerlerde kılacağınız bin namaz gibidir.” Ben tekrar sordum: “Ben oraya gitmeye muktedir olamazsam ne yapmalıyım?” Şu cevabı verdi: “Ona kandil yağı bağışlarsın, aydınlatılmasında kullanılır. Böyle yapan da oraya varan gibidir.”²¹⁴

Abdullah İbn Amr (radiyallahu anh) anlatıyor: Resulullah buyurdular ki: “Hz. Davud’un oğlu Süleyman, Beytü’l-Makdis’in inşaatını tamamlayınca Allah’tan üç şey talep etti: Allah’ın hükmüne muvafık düşecek şekilde hüküm vermek, kendinden sonra kimseye nasip olmayacak bir saltanat, bu mescide sırf namaz kılmak niyetiyle gelenleri günahlarından temizlenerek annelerinden doğdukları gündeki gibi olmaları. Resulullah ilave etti: İlk ikisi verilmiştir. Üçüncünün de verildiğini niyet ediyorum.”²¹⁵

Hz. Peygamber Mescid-i Haram’ın fazileti hakkında şöyle buyurdu: Üç mescit için seyahat yükü bağlanır: Biri Mescid-i Haram, biri benim mescidim, biri de Mescid-i Aksa’dır.²¹⁶

Tur dağına çıkmak istedim. Bu düşüncemi İbn Ömer’e sordum. İbn Ömer şöyle dedi: “Bilmiyor musun ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Yolculuk yükü ancak üç mescit için bağlanır: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa. Tur’u bırak, oraya gitme.”²¹⁷

Mekke fethedildiği gün bir adam Resulullah’a gelerek şöyle dedi: “Ya Resulullah! Ben Beytü’l-Makdis’te namaz kılmayı adadım.” Hz. Peygamber, Mescid-i Haram’ı işaret ederek: “Burası daha faziletlidir, burada kıl.” buyurdu. Bu sözü Hz. Peygamber üç defa tekrarladıktan sonra şöyle buyurdu: “Ebu’l-Kasım’ın varlığı kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki burada namaz kılmak, diğer beldelede namaz kılmaktan bin derece daha üstündür.”²¹⁸

Bir adam Hz. Ömer’den Beytü’l-Makdis’e(Mescid-i Aksa’ya) gitmek hususunda izin istedi. Hz. Ömer o adama: “Hazırlan ve git; hazırlandığın zaman bana haber ver.” dedi. Adam hazırlanınca Hz. Ömer’in yanına geldi. Hz. Ömer ona: “Bu ziyaretini umre yap.” dedi.²¹⁹

Hz. Ömer zekat develerini çıkardığı sırada kendisine iki adam geldi. Onlara: “Nereden geliyorsunuz?” diye sordu. Onlar da: “Beytü’l-Makdis’ten(Kudüs) geliyoruz.” dediler. Hz. Ömer onu sopayla dövdü ve şöyle dedi: “Beytullah’ı ziyaret gibi bir ziyaret için mi gittiniz?” diye sordu. “Sadece oradan geçtik.” diye cevap verdiler.²²⁰

²¹³ Ebu Davud, Melahim, 3.

²¹⁴ Ebu Davud, Melahim, 14.

²¹⁵ Nesai, Mesacid, 6; İbn-i Mace, İkame, 196.

²¹⁶ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 389.

²¹⁷ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 391.

²¹⁸ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 390.

²¹⁹ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 389.

²²⁰ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 389-390.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ

2.1. HZ. İBRAHİM

Hiz. İbrahim'in Filistin bölgesine olan yolculuğu ilk eşi olan Hiz. Sare ile evlenip otuz yedi yaşında Babil'den²²¹ Harran'a oradan da Şam'a doğru yola çıkmasıyla başlamıştır. Hiz. İbrahim ve ailesi sonraki süreçte buradan ayrılarak önce Ürdün'e sonra Mısır'a doğru ilerlemiş, Mısır'da buldukları süre içinde Firavun'un zulmünün başladığı dönem olmuştur. Hiz. İbrahim ve diğer eşi Hiz. Hacer'in çocukları olan Hiz. İsmail doğduğu sırada Mısır'da Firavun'un halka zulmetmesinden dolayı Hiz. İbrahim eşi Hiz. Hacer ve oğlu Hiz. İsmail'i de alıp oradan ayrılarak Şam bölgesine²²² doğru gitmiş, Filistin'deki "Seb" denilen bölgeye yerleşmiştir. Hiz. İbrahim, Filistin'de bu bölgede ikamet ettiği sırada oraya bir mescit yaptırmış,²²³ suyu tatlı ve temiz olan²²⁴ bir de kuyu kazdırmıştır.²²⁵ Bu kuyu suyunun çeşme gibi gür aktığı ve koyunların su ihtiyacının bu kuyu sayesinde temin edildiği söylenmektedir.²²⁶

Hiz. İbrahim ve ailesine, yerleştikleri Seb²²⁷ bölgesinin halkı eziyet etmeye başlayınca Hiz. Hacer ve Hiz. İsmail'i de yanına alarak buradan uzaklaşmış, Filistin'deki

²²¹ Aslen Mezopotamyalı olan Hiz. İbrahim'in Tektanrıcılık ilkesine dayanan dini düşünceleri, Babil Kralı Nemrut'un öfkesini üzerine çekmiştir. Bu nedenle bu bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır, Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 456.

²²² İbn Rüsteh, Hiz. İbrahim'in Hiz. Hacer'i ve Hiz. İsmail'i Şam bölgesinden çıkarıp Mekke'ye götürdüğünü aktarmıştır. Çıktıkları bölgenin Filistin olduğuna dair detaylı bilgi vermemiştir, İbn Rüsteh, *el-A'laku'n-Nefise*, 43; Ezraki de buranın Şam bölgesi olduğunu söyleyerek Filistin olduğuna dair detaylı bilgiye değinmemiştir, Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 57; Hiz. İbrahim'in her yıl Şam'dan Kabe'yi ziyarete geldiği aktarılmıştır, Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 73.

²²³ Hiz. İbrahim'in mescit inşa etme nedeni Şam'da bulunduğu sırada Allah'ın kendisine vahyetmesidir. Allah, Hiz. İbrahim'e bu bölgeyi kendisinden sonra gelecek olan halefine bıraktığını vahyetmiş, bunun üzerine Hiz. İbrahim buradan ayrılmadan önce vahyin şükürünü eda etmek amacıyla kubbesini Mescid-i Aksa'nın doğusuna döndürecek şekilde bir Mabed inşa etmiştir. Sonra da Teymün'e hareket ederek Mısır'a doğru yol almıştır, İbn Kesir, *Bidaye*, I, 214-215.

²²⁴ Hiz. İbrahim, kuyu açtığı Seb denilen yerden halkın eziyeti ile ayrılmış, onun gitmesiyle kuyudaki su çekilip kurumuştur. Bunun üzerine insanlar Hiz. İbrahim'e geri dönmesinde ısrarcı olmuşlar ama geri dönmeyip onlara yedi tane keçi göndermiştir. Onlara bu keçileri alıp kuyunun başına gitmeleri gerektiğini söylemiş, sonrasında kuyu suyu tekrar eskisi gibi akmıştır. Hiz. İbrahim, hayızlı kadının kuyudaki suya elini değmemesi gerektiği konusunda tavsiyede bulunmuş, buna uymadıkları için kuyu yeniden kurumuştur, Taberi, *Tarih*, I, 335.

²²⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 31-32.

²²⁶ Taberi, *Tarih*, I, 335.

²²⁷ Burası Şam'ın çöl kısmındadır, Taberi, *Tarih*, I, 335.

Remle ile Kudüs arasında bulunan Katt veya Kitt denilen köye yerleşmiş ve bir kuyu açarak burada ikamet etmeye başlamıştır.²²⁸ Hz. İbrahim, bu bölgeden ayrıldıktan sonra burada kazdığı kuyunun suyu kurumuştur.²²⁹

Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i de yanına alarak Kabe'yi inşa etmek için vahyin yönlendirmesiyle Şam'dan ayrılıp Mekke'ye yerleşmiştir. Allah, Hz. İbrahim'e haccı ve insanlara önder olmasını emrettiğinde Hz. İbrahim'in Beytü'l-Makdis'te bulunduğu bilinmektedir.²³⁰ Hz. İbrahim, gelen emirle Beytü'l-Makdis'ten ayrılıp Mekke'ye doğru yol almıştır.²³¹

Bu bağlamda yolculuk yapılan bölgelere bakıldığında Arabistan, Suriye, Filistin, Mısır gibi Orta Doğu'nun hemen her ülkesinde Hz. İbrahim ile ilgili izlere rastlamak mümkündür. Bu nedenle onun soyundan gelenler genellikle bu ülkeleri tercih edip bu bölgelere yerleşmiştir.²³²

Hz. İbrahim'in kabrinin Filistin'in el-Halil şehrinde²³³ ya da Beytü'l-Makdis'te olduğuna dair söylemler bulunmaktadır.²³⁴ Filistin'e geldiğinde yetmiş beş, orada vefat ettiğinde ise yüz yetmiş beş yaşında olan Hz. İbrahim'i defnetmek için Hz. Sare, Filistinlilerden mezar istemiştir. Bu da onun Filistin'de yaşadığı süre içinde kendi mülküne ait bir karış dahi toprak sahibi olmadığını göstermektedir.²³⁵

2.2. İSRAİLOĞULLARI

Kudüs tarihini anlamak ve sağlam temeller üzerine oturtmak adına İsrailoğullarının Kudüs'e olan hakimiyetini aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Kudüs'e hakimiyet sürecinde ulaştığımız en eski bilgiler de dahil olmak üzere konumuz çerçevesinde elde ettiğimiz bilgileri kronolojik sıralamasına dikkat ederek aktarmaya çalıştık.

²²⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 32.

²²⁹ Taberi, *Tarih*, I, 335.

²³⁰ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 76.

²³¹ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 276.

²³² Paksu, *Kudüs*, 37.

²³³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 456; Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup'un kabirleri, Kudüs tarafında Halil bölgesi olarak bilinen Habrun kasabasıdır. Kabirlerin yer aldığı bölümün hükümdarlığı döneminde Hz. Süleyman tarafından inşa ettirildiği söylenir. İbn Kesir, aslında mezarların yerinin tam olarak tespit edilemeyeceğini, bu bölgede herhangi bir yerde olabileceğini vurgular, İbn Kesir, *Bidaye*, I, 253; Hz. İbrahim'in kabri üzerinde İslami tarzda yapılmış bir kubbe bulunmaktadır. Hz. İshak'ın kabri caminin kapalı alanının ön kısmındadır. Hz. Yakup'un kabri daha arkadadır. Her ikisinin mezarlarının tam karşısında eşlerinin mezarları vardır, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 183.

²³⁴ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 76.

²³⁵ Karadavi, *Kudüs*, 55.

2.2.1. Hz. İshak

Hz. İbrahim, Allah'a oğullarından birini kurban edeceği hususunda bir adakta bulunmuştur.²³⁶ Hz. İbrahim'in hangi oğluna kurban adağında bulunduğu dair farklı rivayetler mevcuttur. Bu adağın muhatabının Hz. Sare'nin oğlu olan Hz. İshak olduğunu kabul edenlerin yanında²³⁷ Hz. Hacer'in oğlu Hz. İsmail olduğunu aktaranlar da bulunmaktadır.²³⁸ Hz. İbrahim, Hz. İshak adına Allah'a kurban adağında bulunmuş, bu adak üzerine oğlunu Kudüs'teki Mescid-i Aksa'dan iki mil uzaklıkta bulunan bir yerde kurban etmek istemiştir.²³⁹

Hz. İshak; Şam diyarında vefat etmiş, oğulları Ays ve Yakup tarafından Ceyrun tarlasında babası Hz. İbrahim'in yanına defnedilmiştir.²⁴⁰ Vefat ettiğinde Hz. İshak da babası Hz. İbrahim gibi Filistin topraklarından mülk olarak herhangi bir şey bırakmamıştır.²⁴¹ Hz. İshak'ın kabri Beytü'l-Makdis'te bulunmaktadır.²⁴²

2.2.2. Hz. Yakup

Hz. İbrahim'in ilk eşi Hz. Sare²⁴³ ile evliliğinden olan Hz. İshak'ın, evlendiği cariye den Yakup ve Ays adında ikiz çocuğu olmuştur. Hz. İshak, oğlu Ays'a, annesi de ikizi Yakup'a daha düşkündür. Ays, iyi bir avcı olarak yetişmiş ve babası Hz. İshak yaşlanıp görme yetisini kaybedince ondan yemesi için av eti istemiştir. Hz. İshak, kendisine getireceği bu av karşılığında ona ve soyuna çoğalmasa için dua edeceğini söylemiştir. Bunu duyan annesi, oğlu Yakup'a bir koyun kesip pişirmesini söylemiş; oğlu Ays'ın saçlarının gür olması, Yakup'un da saçlarının olmamasından dolayı ondan kurbanın derisini üzerine giyip babasına yaklaşmasını istemiştir. Yakup, kendisine söyleneni yapmış ve bu şekilde babasına yaklaşmıştır. Hz. İshak, onu okşarken saçlarının Ays'ın saçları gibi olmasına rağmen kokusunun onun kokusu gibi olmadığını anlamış, annesi gelenin oğlu Ays olduğu konusunda Hz. İshak'ı ikna etmiş ve onun eti yiyerek dua etmesini sağlamıştır. Ays'ın eti getirmesiyle Hz. İshak durumu anlamış ve

²³⁶ Saffat 37/102-103.

²³⁷ Taberi, *Tarih*, I, 359.

²³⁸ İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 104-105; İbn Kesir, kurban edilmek istenen kişinin Hz. İsmail olduğunu söyler. Hz. İshak olduğunu söyleyenlerin İsrailoğullarının nakillerinden faydalandığını belirtir, İbn Kesir, *Bidaye*, I, 281.

²³⁹ Taberi, *Tarih*, I, 337.

²⁴⁰ Taberi, *Tarih*, II, 460.

²⁴¹ Karadavi, *Kudüs*, 55.

²⁴² Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 79.

²⁴³ Sare, Harran hükümdarının kızıdır. Ayrıca Hz. İbrahim'in amcasının kızı olur, Taberi, *Tarih*, I, 329.

onu olup bitenden haberdar etmiştir. Hz. İshak, Ays'a da dua etmesine rağmen bu durum onun Yakup'a olan öfkesini yenmesine yetmemiş ve onu öldürmeye niyetlenmiştir. Yakup, gündüzleri gizlenip geceleri yol alarak Babil'de bulunan dayısı Laban'ın yanına kaçmıştır. Gece yolcusu olmasından dolayı kendisine "İsrail" denmiştir. İsrailoğulları tabirinin kökeninin buraya dayandığı söylenmektedir.²⁴⁴

Yakup, bu yolculuğu esnasında gece başının altına bir taşı yastık gibi alarak uyumuş; rüyasında Allah'ın onu mübarek kılıp soyunu çoğaltacağını, üzerinde bulunduğu yerleri de ona ve haleflerine vereceğini söylediğini görmüştür. Yakup, bu rüya üzerine geri döneceği takdirde Allah için burada bir Mabet inşa edeceğini söylemiş, buradan elde edeceği gelirin onda birini Allah için vereceği konusunda adakta bulunmuştur. Yastık olarak kullandığı taşı tekrar döndüğünde tanıyabilmek adına yağlamıştır.²⁴⁵

Yakup, sonradan Filistin'deki yurdu olan Kudüs'e dönmeye karar vererek Şam'a oradan deniz sahillerine ulaşmış, böylece Rum diyarını kendisine vatan edinerek buraya yerleşmiştir.²⁴⁶ Adağını yerine getirmek üzere Kudüs'e bağlı Şahim köyünden tarla satın alarak "İsrail Tanrısı" anlamına gelen "İl" adında bir Mabet ve Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı da tapınak olarak inşa etmiştir.²⁴⁷

Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf kıssasında geçen Hz. Yusuf'un atıldığı kuyu bugün Kudüs'te olup herkes tarafından bilinmektedir.²⁴⁸ Bu ailenin Kudüs bölgesinden ayrılıp, Mısır'a göç etmesinde Hz. Yakup'un oğulları arasındaki kıskançlık yatmaktadır. Hz. Yusuf, kardeşleri tarafından oradan geçmekte olan bazı kervancılara satılmış, böylece önce Hz. Yusuf'un daha sonrasında kıtlık nedeniyle Mısır'a giden kardeşlerinin ve aile büyüklerinin yerleşmesi sonucu Mısır'a göç tamamlanmıştır.²⁴⁹

Hz. Yakup vefat ettiğinde, oğlu Hz. Yusuf'a Filistin'de babası Hz. İshak'ın yanına defnedilmesini vasiyet etmiştir. Hz. Yusuf, vasiyeti yerine getirmek adına babasının na'sını mumyalayıp Filistin'e götürmüş ve Beytü'l-Makdis'e defnederek²⁵⁰

²⁴⁴ Taberi, *Tarih*, I, 438-441.

²⁴⁵ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 286-287.

²⁴⁶ Taberi, *Tarih*, I, 438-441.

²⁴⁷ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 286-287.

²⁴⁸ İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 131.

²⁴⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 456.

²⁵⁰ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 79.

Mısır'a tekrar dönmüştür.²⁵¹ Hz. Yusuf da vefat ettiğinde Beytül-Makdis'e defnedilmiştir.²⁵²

2.2.3. Hz. Musa

Hz. Musa, Hz. İbrahim'in soyundan gelir. Hz. Musa'nın peygamberliği zamanında Mısır Firavun'u Kabus b. Musab'tır. Firavun'un hüküm sürdüğü dönemde müneccimler, sihirbazlar, kahin ve falcılar Firavun'a gelerek İsrailoğullarından doğacak birinin kendisinin saltanatını yıkıp elinden alacağını ve onu Mısır'dan atacağını söylemişler. Bu gelecek kişinin kısa süre sonra zuhur edeceğini anlatmışlar. Bunun üzerine Firavun, İsrailoğullarından doğacak her erkek çocuğun öldürülmesini emretmiş, hamile kadınların işkenceye²⁵³ tabi tutularak bebeklerini düşürmeleri sağlanmıştır. Firavun'un hizmetçi ve köleleri olmasından dolayı İsrailoğullarına ihtiyaç duyulmuş; bu sebeple Firavun, bebeklerin bir yıl doğmalarına izin verip diğer yıl öldürülmelerini emretmiştir. Hz. Musa doğumun yasaklandığı sene, kardeşi Hz. Harun doğuma izin verildiği sene dünyaya gelmiştir.²⁵⁴

Başka bir rivayette bu olay şu şekilde aktarılmıştır; Firavun, Hz. Musa'nın doğumundan önce rüyasında Kudüs şehrinden alevli bir ateşin Mısır'a doğru geldiğini görür. Bu ateş, bütün binaları yakıp yıkarak Kıptileri öldürür ama İsrailoğullarına zarar vermez. Firavun, rüyanın etkisiyle büyücü, falcı ve sihirbazları toplayarak rüyasının ne anlama geldiğini öğrenmek ister. Onlar, bu rüyanın Kudüs'ten gelecek birinin Firavun'un saltanatını yıkıp elinden alacağına işaret ettiğini söyler. Bunun üzerine Firavun, İsrailoğullarından doğacak olan bütün erkek çocukların öldürülmesini emreder.²⁵⁵

Sonraki dönemlerde Hz. Musa ve kavmi, Firavun'un zulmü ile karşı karşıya kalınca Allah, Hz. Musa'ya kavmini de alıp Mısır'dan çıkmasını emretmiştir. İlgili ayet:

²⁵¹ Taberi, *Tarih*, II, 511; İbn Kesir, bu rivayeti şöyle aktarır: "Yakup vefat ettiğinde Yusuf babasının cesedini Kudüs tarafına götürüp dedesinin yanına defnetmek için Mısır kralından izin istedi. Kral izin verdi. Kendisi ile birlikte Mısır'ın önde gelen büyükleri de yola çıktılar. Habron denen yere vardıklarında Yakup'u İbrahim peygamberin Afron b. Sahr el-Haysi'den satın aldığı ve kendisinin de gömülü bulunduğu mağaraya defnettiler, yedi gün boyunca burada Yusuf'a taziyede bulundular ve sonrasında geri döndüler." İbn Kesir, *Bidaye*, I, 328.

²⁵² Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 79.

²⁵³ Hamile kadınlar, bıçak haline getirilen kamışların üzerine çıkartılmış; ayaklarının acısına dayanamayıp çocuklarını düşürmüştür. Kadınlar kamışların ayaklarını kesmemesi için düşen çocuklarının üzerine basmak zorunda kalmıştır, Taberi, *Tarih*, II, 545.

²⁵⁴ Taberi, *Tarih*, II, 544-546.

²⁵⁵ Taberi, *Tarih*, II, 544-546.

“Andolsun ki biz, Musa’ya: Kullarımı (Mısır’dan) geceleyin yürüt. Onlara denizde kuru yol aç. (Firavun) yetişecek diye korkma. (Boğulmaktan da endişe etme.) diye vahyetmiştik.”²⁵⁶ şeklindedir.

Bu emir doğrultusunda İsrailoğulları Mısır’dan çıkarken Hz. Musa’ya, Hz. Yusuf’un na’sının Mısır’da bulunduğunu ve vefat ederken na’sının Filistin’e götürülmesini istediğini atalarından işittiklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Musa, Hz. Yusuf’un defnedildiği yerin nerede bulunduğunu sormuş, bu yerin sadece yaşlı bir kadın tarafından bilindiğini öğrenmiştir. Kadın kendisini de yanında götürmeleri şartıyla Hz. Yusuf’un na’sının Nil Nehri’nin kenarında olduğunu söylemiştir. Hz. Musa, kabri açıp na’sı alarak İsrailoğulları ile birlikte Filistin topraklarına doğru yola çıkmıştır.²⁵⁷

“Ey Kavmim. Allah’ın sizin (yerleşmeniz) için yazdığı mukaddes yere gidin, geri dönmeyin. Sonra zarara uğrayıp perişan olursunuz.”²⁵⁸ Bu ayette yer alan mukaddes topraklar, Hz. Musa’nın kavmiyle birlikte Kızıl Deniz’i geçtikten sonra girmeleri emredilen Kudüs ve çevresi olan Filistin topraklarıdır.²⁵⁹ Hz. Musa, kavmini Allah’ın emriyle mukaddes topraklarda bulunan Eriha’ya yani Beytü’l-Makdis’e götürmek istemiştir.²⁶⁰ Bu sırada orada; Hisaniler, Feraziler, Kenaniler ve diğerleri gibi bazı “zorba” olarak adlandırılan topluluklar bulunmaktadır.²⁶¹ Hz. Musa’nın kavmi, başkalarının bulunmasından dolayı oraya gitmek istememişler ve Hz. Musa’ya oraya yalnız başına gidip savaşmasını²⁶² söyleyince: “(Allah) buyurdu ki: Ey Musa! Muhakkak ki orası (o mukaddes yer) onlara kırk yıl yasak edilmiştir. Onlar o yerde (Tih çölünde bir müddet) şaşkın şaşkın dolaşacaklardır. Artık bu yoldan çıkmış topluluğa üzülme.”²⁶³ ayeti gereği Hz. Musa’nın duasıyla kırk sene Tih çölünden çıkamamışlardır.

²⁵⁶ Taha 20/77.

²⁵⁷ Taberi, *Tarih*, II, 595; Hz. Yusuf, vefat etmeden önce kardeşlerine cesedinin mumyalanıp muhafaza edilmesini ve Mısır’dan çıktıklarında yanlarında götürmesini vasiyet etmiştir. Kardeşleri, bu vasiyet üzerine cesedi mumyalayıp tabuta koymuştur. Hz. Musa, Mısır’dan çıkarken cesedi alıp atalarının yanına götürmüştür, İbn Kesir, *Bidaye*, I, 328.

²⁵⁸ Maide 5/21.

²⁵⁹ Paksu, *Kudüs*, 37.

²⁶⁰ Taberi, *Tarih*, II, 613.

²⁶¹ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 418.

²⁶² Bazı kaynaklar, Hz. Musa kavminin Kudüs’e gidip savaşmamasını şöyle açıklamıştır: Onların savaşacakları kişiler dev büyüklüğündeydi. Oraya gidenleri ceplerinden çıkarıp hükümdarın önüne fırlatıyorlardı. Hatta öyle ki Uc b. Unuk adında biri, bir dağı avuçlayarak kaldırmıştı. Bu nedenler Hz. Musa kavminin Kudüs’e gidip savaşmasına engel olmuştu. İbn Kesir, bu rivayetlerin İsrailiyyat olduğunu belirtmiş, İsrailoğullarının yaptığı şeyin sadece savaştan kaçmak olduğunu söylemiştir. Onlar, Hz. Musa’ya karşı geldikleri için Tih çölünde yaşamaya mahkum edilerek cezalandırılmıştır, İbn Kesir, *Bidaye*, I, 419-420.

²⁶³ Maide 5/26.

Bu topluluğun hiçbiri Eriha'nın fethine yetişememiştir.²⁶⁴ Hz. Musa, Nebo Dağı'ndan vaadedilmiş topraklara²⁶⁵ bakmış ama oraya ulaşmadan Ürdün'ün doğusuna gelerek²⁶⁶ burada vefat etmiştir.²⁶⁷ İsrailoğulları, Hz. Musa'nın varisi olan Hz. Yuşa b. Nun önderliğinde Kenan diyarına ulaşmayı başarmış ve Filistin'e yerleşmiştir.²⁶⁸ Hz. Yuşa b. Nun'un Beytü'l-Makdis'i nasıl fethettiği şöyle aktarılmıştır:

Yuşa b. Nun, Tih sahrasından çıkıp Kudüs'e doğru gitmekte iken karşılarına Ürdün nehri çıkmıştır. Bunlar Eriha denen yere kadar uzanmışlardı. Orası kuvvetli bir kalesi, muhkem surları, yüksek şatoları ve kalabalık nüfusu olan bir şehirdi. Yuşa ile İsrailoğulları oraya altı ay süre ile kuşatma altında tuttular. Sonra günün birinde İsrailoğulları borazanlar çalarak tek bir ağızdan tekbirler getirdiler. Böyle yapınca da surlar dağılıp dökülmeye başladı. Onlar da şehre girip içinde buldukları malları ganimet olarak aldılar. On iki bin erkek ile kadını öldürdüler. Birçok hükümdarla muharebe ettiler. Denildiğine göre Yuşa, Şam mıntıkasındaki hükümdarlardan otuz bin tanesini mağlup etmiştir. Kuşatmaların Cuma günü ikinci vaktinden sonra sona erdiği nakledilir. Güneş battıktan sonra ya da batmakta iken Cumartesi gününe gireceklerinden dolayı artık savaşamayacaklardı. Güneşin battığını ya da batmakta olduğunu gören Yuşa, güneşe hitaben şöyle demişti: "Sen de Allah'ın emrindesin ben de Allah'ın emrindeyim. Allah'ım! Sen şu güneşi tut batmasın." Böyle dedikten sonra Cenabı Allah güneşi batırmadı ve İsrailoğulları o bölgeyi fethetti. O esnada gün battıktan sonra ay da doğmak üzereydi ki Yuşa, Allah'a dua ederek aya emir vermesini ve doğdurmasını diledi.²⁶⁹

Bu olayın Eriha'nın fethi esnasında değil de Beytü'l-Makdis'in fethi esnasında gerçekleştiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Eriha'nın fethi, Beytü'l-Makdis'in fethine vesile olmuştur.²⁷⁰

2.2.4. Hz. Yuşa ve Sonrası²⁷¹

Hz. Musa vefat edince, Allah Hz. Yuşa b. Nun'u peygamber olarak göndermiştir. Hz. Yuşa, "zorba" olarak adlandırılan topluluğun ele geçirdiği Eriha'yı altı aylık bir kuşatma sonrasında onlardan geri alarak fethetmiştir. Hz. Yuşa'nın

²⁶⁴ Taberi, *Tarih*, II, 652; Filistin'in fethedilen ilk şehri Eriha'dır. Hz. Musa'nın vefatından sonra yönetimi ele alan Yuşa b. Nun tarafından fethedilmiştir, Mevdudi, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, II, 62.

²⁶⁵ Garaudy, Fırat Nehri'ne kadar sınırları çizilen bu toprakların, aslında Hz. Davud döneminde fethedilen topraklara bakılarak tahminen belirlendiğini söyler. Eski Ahit'te yer alan "vaadedilmiş toprak" lafzı, Hz. Davud'dan yaklaşık bin yıl sonra kayda geçmiştir. Bu da Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı dönemine tekabül eder, Garaudy, *Filistin*, 10; Yahudiler, vaadedilmiş toprakların Tanrı tarafından kendilerine verildiğine inanırlar. Büyük çoğunluk bu toprakların; Kızıldeniz'den Fırat'a, Akdeniz'den Ölü Deniz'e uzanan bir alanı kapsadığını kabul eder. Tevrat'ta bu toprakların sınırı; Sina yarımadası, Filistin, Lübnan, Suriye, Irak, Ürdün'ü hatta Türkiye'nin güneydoğusunu da kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Nil ile Fırat arasında kalan yerler "vaadedilmiş topraklar" olarak kabul edilmiştir, Turan, *Düşman Kardeşler*, 28-29.

²⁶⁶ Karadavi, *Kudüs*, 56.

²⁶⁷ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 492-493.

²⁶⁸ Dineveri, *Ahbaru't-Tival*, 63.

²⁶⁹ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 492-493.

²⁷⁰ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 492-493.

²⁷¹ Yuşa b. Nun döneminden Yunanlı hakimiyetine kadar olan süreç

vefatından sonra İsrailoğullarının başına Kalib b. Yufenna, sonra da Hazkıl b. Buzi gelmiştir.²⁷² Hazkıl'dan sonra İsrailoğulları Hz. İlyas b. İmran tarafından yönetilmiştir. Ahab adlı hükümdar Hz. İlyas'ın peygamber olduğu dönemde İsrailoğullarını başına geçmiş, bu dönemde Şam'ın her beldesinde farklı hükümdarlar hüküm sürmüştür.²⁷³

Hz. İlyas'tan sonra Hz. Yesa, İsrailoğullarına hüküm süren İlaf adında hükümdarın bulunduğu dönemde peygamber olarak gönderilmiştir. Bundan sonraki dönemlerde İsrailoğullarını yöneten hükümdarları ve görev sürelerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Kuşan sekiz yıl, Atmil b. Kays kırk yıl, Alcun, Ahud b. Cira Eşel seksen yıl, Yafin yirmi yıl, Debura adlı bir kadın, Cadun b. Yuvaş kırk yıl, oğlu Ebu Malik üç yıl, Tuvag b. Fuva yirmi üç yıl, Yair yirmi iki yıl, Filistin kavminden olan Amunoğulları sekiz yıl, Yeftah altı yıl, İsrailoğullarından Becşun yedi yıl, Alun on yıl, Kırın sekiz yıl, Filistin halkından olan Şemsun yirmi yıl olmak üzere İsrailoğullarını yönetmiştir. Şemsun'dan sonra İsrailoğulları on sene kadar hükümdarsız kalmıştır. Devam eden süreçte kahin olan Ayli, kırk yıl İsrailoğullarını idaresi altına almış ve kırk yıl sonra peygamber Eşmuvil gönderilmiştir.²⁷⁴

Neticede Hz. Yuşa b. Nun'un vefatından sonra devlet belli bir düzene girene kadar geçen süre içinde İsrailoğullarını ayakta tutan kadılar, reisler ve güçlü hükümdarlar olmuştur. İsrailoğulları dört yüz atmış yıl bu şekilde yönetilmiş ve ayakta kalmıştır.²⁷⁵ Bu hükümdarlar döneminde İsrailoğulları sürekli başkaları tarafından istila edilmiş ve İsrailoğulları halkına zulüm edilmiştir. Yönetim tekrar İsrailoğulları eline geçince kısa sürede olsa rahatlamışlar, yönetimi tekrar kaybettiklerinde hüküm süren kavim tarafından tekrar zulüm görmüşlerdir. Bu şekilde devam eden kısır döngü dört yüz atmış yıl sürmüştür.²⁷⁶

2.2.5. Hz. Davud Dönemi

Hz. Davud, dünyaya gelince ailesi onu Tevrat'ı öğrenmesi için Kudüs'e göndermiş, orada bulunan bilginlerden biri Hz. Davud'un eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Bu dönemde İsrailoğullarının başına Amalikalıların hükümdarı olan Calut²⁷⁷ musallat

²⁷² Taberi, *Tarih*, II, 652.

²⁷³ Taberi, *Tarih*, II, 659-660.

²⁷⁴ Taberi, *Tarih*, II, 666-667.

²⁷⁵ Taberi, *Tarih*, II, 665.

²⁷⁶ Taberi, *Tarih*, II, 668.

²⁷⁷ Berberiler, hükümdarları Calut'un öldürülmesiyle Filistin ve Şam'dan batıya doğru göç etmişlerdir, İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 31; ayrıca bk. İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, 81.

olmuştur. Bu durum karşısında İsrailoğulları Allah'tan kendileriyle savaşacak hükümdar göndermesini isteyince Allah onlara Talut²⁷⁸ adında bir hükümdar göndermiştir: “Allah şüphesiz size Talut'u hükümdar gönderdi.”²⁷⁹ Talut, Calut ve ordusu ile mücadele etmek için Kudüs'ten askerleriyle ayrılırken: “Şüphesiz Allah sizi bir ırmak ile imtihan edecektir. Kim ondan içerse bizden değildir.”²⁸⁰ diyerek onlara bu nehirden içmemeleri gerektiğini söylemiş ve bu nehrin bir imtihan olduğu konusunda onları uyarmıştır.²⁸¹ Ayette bahsi geçen nehrin Filistin nehri olduğu söylenmektedir.²⁸²

Hiz. Davud, hükümdarlığında Kudüs'e hakim olmuş, “Siyon şehri” olarak da bilinen bu yere “Davud'un şehri”²⁸³ adını vermiştir. Bu şehri, hakimiyet süreci içinde başkent yapmış, Kudüs'ün onarım ve bakımına büyük hassasiyet göstermiştir. Ayrıca tekrar ele geçirdiği Ahit Sandığı'nı ve mağlup ettikleri düşmanların altın kalkanlarını da Kudüs'e getirtmiştir. Burada sur şehrindeki müttefiklerinden satın aldığı erz ağacı ahşabıyla kendisine bir saray inşa ettirmiştir.²⁸⁴

Neticede Kudüs varlığını Hiz. Davud'un şehre olan hakimiyetiyle ortaya çıkarmıştır. Kudüs'te ilk yapı olarak bilinen Süleyman Mabedi'ni Hiz. Davut ve oğlu Hiz. Süleyman inşa etmiştir.²⁸⁵ Hiz. Davud'un vefatıyla İsrailoğullarının başına Hiz. Süleyman geçmiştir.²⁸⁶

2.2.6. Hiz. Süleyman Dönemi

Kudüs halkı, en parlak dönemini Hiz. Süleyman'ın hükümdarlığı sürecinde yaşamış,²⁸⁷ İsrailoğulları, Hiz. Süleyman dönemini “altın çağ” olarak kayıtlara

²⁷⁸ Talut'un hükümdar olması hakkında Allah'ın peygamber Samoyel'e şöyle vahyettiği aktarılır: “İsrailoğullarından hangisinin boyu şu değnek boyu kadar olur da içinde Kudüs yağı bulunan şu boynuz gelirse o, onların hükümdarı olacaktır. Bunun üzerine İsrailoğulları değneği ellerine alıp kendi boylarını ölçmeye başladılar. Talut'tan başka hiçbiri değneğin boyu kadar uzun değildi. Talut peygamber Samoyel'in yanına gelince içinde Kudüs yağı bulunan boynuzu elde etti. Samoyel'de ona Kudüs yağını sürdürdü ve onu hükümdarlığa tayin etti.”, İbn Kesir, *Bidaye*, II, 15.

²⁷⁹ Bakara 2/247.

²⁸⁰ Bakara 2/249.

²⁸¹ Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, 69.

²⁸² Taberi, *Tarih*, II, 669-672; İbn Kesir, bu nehrin Ürdün Şeria Nehri olduğuna değinmiştir, İbn Kesir, *Bidaye*, II, 17.

²⁸³ Hiz. Davud'un kurmuş olduğu şehirle ilgili şunlar söylenmektedir: “Davud, bir Yahudi devleti değil, farklı unsurlardan oluşan ve birliklerini ancak eski egemen çete reisinin demir yumruğu ve paralı askerleri sayesinde gerçekleştiren, güneydeki Yahuda ile kuzeydeki İsrail'in kavşak noktası Kudüs'te yer alan ve komşularına karşı kazandığı askeri zaferlerle genişleyip büyüyen bir Davud devleti kurmuştu.”, Garaudy, *Filistin*, 105.

²⁸⁴ Montefiore, *Kudüs*, 24.

²⁸⁵ Taberi, *Tarih*, II, 698-699.

²⁸⁶ Taberi, *Tarih*, II, 701.

²⁸⁷ Paksu, *Kudüs*, 15.

geçirmiştir.²⁸⁸ Bu dönemde tamamlanması yedi sene süren Süleyman Mabedi ile Hz. Davud'un siyasi başkente dönüştürdüğü Kudüs, yeniden dini merkez olma özelliğini kazanmıştır.²⁸⁹

Hz. Süleyman, kendi şahsına ait iyi gelir getiren deniz ticareti düzenlemiş,²⁹⁰ Mısır ve Frigyalılarla baharat, altın, savaş arabası ve at ticareti yapmıştır.²⁹¹ Bu gelirler ve aldığı vergiler sayesinde Kudüs'te gösterişli bir Mabed yaptırmış,²⁹² Kudüs'ü uçtan uca süslemiştir. Mabedin yapımında Lübnan kıyısında yaşayan ve Akdeniz'in en iyi usta zanaatkarları olarak bilinen Fenikelilerden destek alarak her tarafını saf altınla kaplattırılmıştır.²⁹³ Mabed, Firavunların ihtişamını ve Asurluların lüksünü kapsayacak şekilde Mısır ve Mezopotamya'dan alıntılar yapılarak Suriye-Filistin tapınakları tarzında inşa edilmiştir.²⁹⁴ Hz. Süleyman, Beytü'l-Makdis'in inşasını tamamladığında şükür secdesine kapanıp şöyle dua etmiştir:

“Allah'ım! Bir şeyden korkmuş olarak bu mescide gireni (korkusundan) emin eyle, (bu mescitte sana) dua edenin duasını kabul eyle, (bu mescitte sana) tevbe istiğfar edenin tevbesini kabul eyle.” Allah'ta ona şöyle vahyetti: “Muhakkak ben Al-i Davud'un duasına icabet ettim.” Bunun üzerine Süleyman, dört bin inek ve yedi bin koyun kestirdi. Muazzam bir yemek hazırlatıp İsrailoğullarına ziyafet verdi.²⁹⁵

Hz. Süleyman'ın yaptırdığı Mabed hakkında şunlar kaydedilmiştir:

Hz. Davud, Beytü'l-Makdis'in inşasına başlamış ancak inşaat bitmeden vefat etmişti. Hz. Süleyman kral olmasının ardından binanın yapımını tamamladı. Hz. Süleyman ayrıca babasının inşasına başladığı İlya şehrinin kurulmasını da tamamlamış ve insanlara daha önce benzerini görmedikleri bir Mabed inşa etmişti. Bu öyle bir Mabetti ki içerisine konan değerli taşların ve altının çokluğu nedeniyle zifiri karanlık gecede dahi kandil gibi parlamaktaydı. Hz. Süleyman Mabedin inşasını bitirdiği günü senelik bayram kabul etmişti ki bundan daha şaşıla, ondan daha önemli, kıymetli ve daha güzel bir bayram görmemişlerdi. Bu Mabed Buhtunnasr'ın Beytü'l-Makdis'e saldırıp yerle bir etmesine kadar Hz. Süleyman'ın inşa ettiği şekilde kaldı. Ama sonunda Buhtunnasr, Beytü'l-Makdis'e saldırdı ve orayı yerle bir etti. Mabedi yıktı; içindeki altın, gümüş ve değerli taşları alıp Irak'a götürdü.²⁹⁶

O dönemin Mabed yapısını çağdaş bir kaynak şu şekilde anlatır:

Duvarla çevrili üç bölümden oluşan on metreye otuz metre ebatlarında kompleks bir yapıydı. Önünde on metre yüksekliğinde nar ve zambak motifleriyle bezenmiş iki bronz sütunun Yakın ve Boaz'ın bulunduğu ve üzeri açık, büyük sütunlu, üç tarafı muhtemelen içinde kraliyet arşivi ya da hazine dairesinin de olduğu iki katlı odalarla çevrili bir avluya açılıyordu. Kemeraltı, kutsal bir odaya açılıyordu. Duvarlarına on altın kuzu dizilmişti. Kurban adanması için kullanılan tütsü

²⁸⁸ Karadavi, *Kudüs*, 56.

²⁸⁹ Turan, *Düşman Kardeşler*, 17.

²⁹⁰ Garaudy, *Filistin*, 81-82.

²⁹¹ Montefiore, *Kudüs*, 28.

²⁹² Garaudy, *Filistin*, 81-82.

²⁹³ Montefiore, *Kudüs*, 28.

²⁹⁴ Garaudy, *Filistin*, 81-82.

²⁹⁵ Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, III, 191.

²⁹⁶ Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, 73.

sığınağın önünde mayasız ekmek için altın bir masa, arınma için bir su hazinesi, içinde kaseler bulunan tekerlekli büyük bir leğen, Deniz denilen bronz bir havuz bulunuyordu. Merdivenlerle altı metre yüksekliğinde zeytin ağacı ahşabından yapılmış ve altın folyoyla kaplanmış iki melek figürü tarafından korunan küçük bir oda olan ‘Kutsalların Kutsalına’ çıkılırdı. Tanrının evinde sükûnet olması gerekirdi. Bu nedenle evin içinde ne çekiç ne balta ne de demir bir aletin sesi duyulurdu. Fenikeli zanaatkarlar taşları süslediler. Erz ve servi ağaçlarını oydular. Gümüş, bronz ve altın süslemeleri Kudüs’e nakledilmeden önce Sur şehrinde işlediler. Kral Süleyman eski surları genişletti. Bu tarihten sonra Siyon ismi hem eski kale hem de yeni Tapınak Dağı için kullanılmaya başlandı.²⁹⁷

Hız. Süleyman Beytü’l-Makdis’in inşasından sonra Tihame’ye gitmek için yola çıkmış, oraya vardığında Kabe’nin örtüsünü hazırlatarak tavaf etmiş ve bir haftalık ziyareti sırasında burada kurbanlar kesmiştir.²⁹⁸

Hız. Süleyman’ın hükümdarlığı döneminde Jeroboam adında biri on kabile ile beraber Hız. Süleyman’a karşı çıkararak Nablus’a yerleşmiştir. Burada bir dağın başına Mabel inşa etmiş, Beni İsrail peygamberlerinden Hız. Davud, Hız. Süleyman ve diğerlerinin kafir olduğunu ilan ederek Hız. Musa, Hız. Harun ve Hız. Yuşa’nın gerçek peygamberlerden olduğunu söylemiştir. Jeroboam, yanına çektiği kabilelerin Hız. Süleyman’ın tarafına tekrar geçmemesi için Kudüs’e hac yapılmasını engellemiş, bundan sonra “Samaritenlik” dini ortaya çıkmış, Nablus dışında küçük bir dağa hac yapılmaya başlanmıştır.²⁹⁹

2.2.7. Hız. Süleyman Sonrası

Hız. Süleyman’dan sonra İsrailoğullarının başına on yedi yıl hüküm sürecek olan oğlu Rahbe’am b. Süleyman geçmiş, bu dönemde İsrailoğulları dağılmış, hükümdarların otoritesi zayıflamıştır.³⁰⁰ Rahbe’am b. Süleyman’dan sonra oğlu Ebiya b. Rahbe’am, sonra da Esa b. Ebiya hükümdarlık yapmış, Esa b. Ebiya’nın vefat etmesiyle oğlu

²⁹⁷ Montefiore, *Kudüs*, 28-29; Kitab-ı Mukaddes’te geçen bu bölüm hakkında Montefiore şunları söyler; Siyasi ve dini nedenler gereği Tapınak’ta kazı yapılamamaktadır. Bu nedenle bu bilgilerin doğrulanacağı delile henüz ulaşılamadı. Buna izin verilmiş dahi olsa defalarca yıkılıp yeniden inşa edilmesinden dolayı Tapınak’a dair iz bulunamaz. Kitab-ı Mukaddes yazarları Tapınak’ın ihtişamını abartırlar. Yine de Tapınak, boyutları ve tasarımı açısından güzel bir yapıdır. Kitabı Mukaddes’te yapılan bu tasvir, başka tapınaklar için de söylenmiştir. Bundan dolayı rivayetin doğruluğu konusunda kesinlik yoktur, Montefiore, *Kudüs*, 30.

²⁹⁸ Dineveri, *Ahbaru’t-Tival*, 73.

²⁹⁹ Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 208-209.

³⁰⁰ Dineveri, *Ahbaru’t-Tival*, 75.

Yahuşa Faz yirmi yıl ülkeyi yönetmiştir. Sonraki süreçte başa geçen hükümdarları Yuaş b. Ahziya, Yutan, Ahaz ve Hazkiya b. Ahaz³⁰¹ şeklinde sıralamak mümkündür.³⁰²

Hz. Süleyman vefat ettiği dönemde Fars bölgesine hükümdar olarak Lührasef b. Keymis b. Kiyabine b. Keykubad seçilmiştir. Lührasef, amcasının oğlu olan Buhtunnasr'a on iki bin atlı vererek Rahbe'am b. Süleyman'a savaş açmasını emretmiş ve savaş Buhtunnasr'ın³⁰³ zaferiyle sonuçlanmıştır. İsrailoğullarından öldürebildiklerini öldürüp, Beytü'l-Makdis şehrini yıkıp viran etmişlerdir. Rahbe'am b. Süleyman, Beytü'l-Makdis'ten kaçarak Filistin'e gitmiş ve orada vefat etmiştir. Buhtunnasr, Beytü'l-Makdis'e geldiğinde hiç kimse ona karşı koyamamış, bütün İsrailoğullarını kılıçtan geçirmiştir. Kralların ve önde gelen kimselerin çocukları esir alınmış; Beytü'l-Makdis, şehirde tek bir sağlam ev kalmayana kadar yerle bir edilmiştir. Mabed yıkılarak içindeki değerli eşyalar ve Hz. Süleyman'ın tahtı Irak'a götürülmüştür.³⁰⁴

Hz. Şa'ya b. Amsiya'nın peygamberliği döneminde ise Babil hükümdarı Sıdkıya, Beytü'l-Makdis'te uzun süre İsrailoğulları üzerinde hakimiyet kurmuş, Sanharib adında başka bir hükümdar buraya gelerek Sıdkıya'nın ve şehrin etrafını kuşatmıştır. Sıdkıya, galip gelerek Sanharib ve beraberindekileri Beytü'l-Makdis'te hapsedmiş, onları yetmiş gün buranın civarında dolaştırmıştır. Sonraki süreçte Amun, oğlu Yuşya b. Amun, Yukim b. Yahunaz, oğlu Yuyakim başa geçmiştir. Yuyakim'in oğlu Yuyahin İsrailoğulları yönetimine geçtiğinde Buhtunnasr adlı hükümdar Yuyahin'e savaş açarak amcasının oğlu Yekunya'yı hükümdar yapmış, Yekunya Buhtunnasr'a karşı gelince onu eline geçirip öldürmüş, Beytü'l-Makdis'i ve orada bulunan heykelleri yakıp yıkmıştır. İsrailoğullarından savaşanları öldürüp diğerlerini de esir ederek Babil'e götürmüştür.³⁰⁵ Kudüs'ten Babil'e götürülen Yahudiler Enbar'da

³⁰¹ Hazkiya, Kudüs'ü Asurluların saldırısından korumak için altı yüz metre uzunluğunda bir tünel kazdırmıştır. Ayrıca Tapınak Dağı'ndan şehre su göndermek amacıyla baraj kurduğunu, askerlerin gerekli teçhizatlarını temin ederek savaşa hazırlanmıştır, Montefiore, *Kudüs*, 38-39.

³⁰² Taberi, *Tarih*, II, 747-767.

³⁰³ Babil kralı olarak Milattan önce 605-562 yılları arasında hakimiyet kurmuştur. Yahudi Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mabedi'ni yıkmıştır. İbranice'de "Nebukadnezzar" ve "Nabukadrezzar" olarak bilinir, bu konuda bk. Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 380.

³⁰⁴ Dineveri, *Ahbaru't-Tival*, 75-76.

³⁰⁵ Taberi, *Tarih*, II, 769-775; Babil hükümdarının Kudüs üzerine hakimiyet kurmasından sonra burası yakıldı, yıkıldı, yerle bir edildi. Ahit Sandığı bir daha bulunmamak üzere kayboldu. Buradakiler Babil'e sürgün edildiler. Yahudiler, Babil'in ırmak kenarlarında ağlayıp yas tuttular. Onlar başlarına gelen bu felaketin nedeni olarak Tanrı'ya olan bağlılıklarının azalmasını gösteriyorlardı. Bundan dolayı sürgün hayatında inaniş ve geleneklerine daha sıkı bağlandılar. Böylece Yahudilik adına oluşturulan esasların temeli atıldı, Montefiore, *Kudüs*, 45-46; Kudüs'ün önde gelen Yahudilerinin sürüldüğü bu sürgüne "Babilonya Sürgünü" denilmiştir. Pers hükümdarı bölgeyi ele geçirincede "Babilonya Sürgününe" son vermiştir. Sürgün sırasında dini inançları, vatan bağları güçlü olanlar Kudüs'ü hiçbir zaman unutmuyarak

tutulmuştur.³⁰⁶ İsrailoğulları, başlarına gelen bu musibetin Hz. İsa'yı ve Hz. Yahya'yı öldürmelerinden kaynaklandığını düşünmüşlerdir.³⁰⁷

Böylece Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksa'yı inşasından bu zamana kadar üç asır boyunca muhafaza edilen Beytü'l-Makdis ve Şam bölgesi Buhtunnasr tarafından tahrip edilmiştir.³⁰⁸ Yanlarında getirdikleri toprakları yakıp yıktıkları Beytü'l-Makdis'e boşaltmışlar,³⁰⁹ mescidin duvarında bulunan altın, gümüş, inci, yakut ve mücevherleri alıp götürmüşler, Tevrat ile peygamberlere ait birçok kitapları kuyuya atıp yakmışlardır.³¹⁰ Buhtunnasr, Kudüs'ü yıkıp³¹¹ İsrailoğullarını esir ve sürgün ettikten sonra onlardan bir grup Hicaz'a giderek Vadilkura, Teyme ve Hicaz'a yerleşmiştir.³¹² Pers İmparatoru Keyhüsrev, Babil'i ele geçirmiş ve Kudüs iki asır kadar İran hakimiyetinde kalmıştır.³¹³

Buhtunnasr'ın vefatıyla İsrailoğulları Hz. Uzeyr'in de imarında bulunduğu yetmiş yıl harabe halde kalan,³¹⁴ vatanları Beytü'l-Makdis'e geri dönmek istemiş, buna onay veren³¹⁵ hükümdar Lehrasp olmuştur. Buhtunnasr'ın şehri yıkmasından sonra geçen yüz yıllık bir süreçten sonra onların bu durumunu anlayışla karşılamış, vatanları

oraya tekrar dönecekleri günün hayaliyle yaşamış ve ilahilerle bu hayallerini yaşatmışlardır, Erdoğan, *Büyük İsrail Stratejisi*, 34-37; Persler, Babil Krallığı'nı yıkınca sürgün olan Yahudilerin Kudüs'e tekrar dönmelerine ve orada Tapınak'ı inşa etmelerine izin vermiştir, Montefiore, *Kudüs*, 50; Babillilerin Kudüs'e geri dönebilmelerinin nedeni, Buhtunnasr'ın İsrailoğullarından Seltail'in kızı Milhan ile evlenmesidir. Milhan, Buhtunnasr'dan İsrailoğullarının memleketine dönmesini istemiş; böylece Kudüs'e dönmüşlerdir, Köksal, *İslam Tarihi*, I, 144.

³⁰⁶ Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, 102.

³⁰⁷ Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, 95.

³⁰⁸ Paksu, *Kudüs*, 31.

³⁰⁹ İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 242.

³¹⁰ Köksal, *İslam Tarihi*, I, 144; Zerbabil, bu kitaplardan yanmamış olanlarını çıkartmış, Tevrat'ı ve peygamberlere ait bu kitapları ilk defa el yazısı ile kopyalamıştır, Köksal, *İslam Tarihi*, I, 145.

³¹¹ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 208.

³¹² Köksal, *İslam Tarihi*, I, 43.

³¹³ Paksu, *Kudüs*, 15; Perslerin Kudüs'e saldırısıyla büyük yıkım meydana gelmiştir. Filistin'de Perslerin neden olduğu tahribat hakkında günümüze ulaşmış delil ve dökümanasyon olmadığı belirtilir. Perslerin Kudüs'te sadece kendilerine karşı koyan bölgelere zarar verdiği, bunun dışındaki yerlere dokunmadığı söylenir, Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev: Mehmet Özay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 69-70; Kudüs patriği Sophronius, Kudüs'ün kaybedilmesi üzerine bir ağıt yazmış ve Perslerin yıkılmasını dilemiştir, Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, 315; Heraklios, Perslere karşı kesin zafer elde ettikten sonra Kudüs'ü ziyaret eden ilk Bizans İmparatoru olmuş, savaş ve yıkımın tahrip ettiği bu şehri geri ödemek kaydıyla İstanbul ve kiliseden borç alarak restorasyon ettirmiştir, Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, 98-99; Heraklios, Filistin ve çevresine hakim olduktan sonra bu bölgelerde Ermeniler hak sahibi olmaya başlamıştır. Müslümanlarla yapılan savaşlardan dolayı Heraklios, Ermeniler üzerindeki hakimiyetini geri çekmek durumunda kalmıştır. Böylece Ermenileri Bizanslaştırma ve Heraklios'un gücünü merkezileştirme süreci sona ermiştir, Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, 282-285.

³¹⁴ Köksal, *İslam Tarihi*, I, 145.

³¹⁵ Pers İmparatoru, düşmanlara karşı Yahudileri yanına çekerek savaşta onlardan faydalanmak istemiştir. Ayrıca masrafları savaşta katılmayan Yahudilerden almayı planlamıştır. Filistin'e ulaşabilmek için onlara ihtiyacı olduğunu düşünmüştür. Bu nedenlerden dolayı Yahudilerin Kudüs'e dönmesine izin vermiştir, Basit, *Kudüs Tarihi*, 31.

olan Beytü'l-Makdis'e dönmeleri için tüm imkanları sağlamıştır. Orada yok denilecek kadar az İsrailoğullarının kaldığını ve Buhtunnasr'ın Beytü'l-Makdis'i yakıp yıkarak yaşanamayacak hale getirdiğini duyunca başlarına Hz. Davud'un soyundan gelen birini hükümdar olarak görevlendirmiştir. Aynı zamanda Kudüs'ün yeniden inşası için İsrailoğullarını yardıma göndermiştir. İsrailoğulları yeniden Kudüs'e yerleşince idare onların eline verilmiş ve nüfusları çoğalmıştır.³¹⁶

Bazı rivayetlerde İsrailoğullarının Kudüs'e geri dönmelerine izin veren hükümdarın Yemen kralı olan Behmen olduğu söylenmektedir. Behmen, karısının erkek kardeşi olan Rubil'i Şam'a hükümdar yaparak Buhtunnasr'ın esir ettiği İsrailoğullarının yurtlarına geri dönmelerini emretmiş, Kudüs'e yerleşip yeniden inşa etmelerini ve Hz. Süleyman'ın tahtının iade edilmesini söylemiştir. Rubil, bu emir üzerine esirlerle birlikte tahtı da yanına alarak Kudüs'e gitmiş, şehri ve Mabedi yeniden inşa etmiştir.³¹⁷

Neticede İsrailoğullarının Kudüs'e geri dönmelerine izin verilmiş, hatta daha öncesinden Süleyman Mabedi'nden getirilen Yahudiler için kutsal sayılan eşyalar, giderken yanlarında götürülmesi için Yahudilere takdim edilmiştir. Bu bağlamda huzur ve güven içinde yaşama teminatı alan elli bine yakın Yahudi, Kudüs'e dönüş yapmıştır. Zengin olanlar, dönüş izinlerinin olmasına rağmen orada kalmayı tercih etmiş, geri dönenler yapılan mali yardımlarla Kudüs'ü yeniden inşa etmiştir. Daha sonraki süreçte Kudüs, İsrailoğullarının hakimiyetinden çıkıp seksen yıl kadar Yunanlılar ve Romalıların hakimiyetine girmiştir.³¹⁸

2.3. YUNAN HAKİMİYETİ

Yunanlıların hakimiyeti sürecinde Kudüs de dahil olmak üzere Şam bölgesine "Yunan diyarı" denilmiştir. Zül Karneyn olarak bilinen³¹⁹ Yunanlı İskender, babası Filifos'un vefatından sonra Kudüs ve Şam bölgelerini de kapsayan bütün Rum diyarlarına hakim olmuştur. Oğlu İskenderun, ibadetle meşgul olup babasının yerine

³¹⁶ Taberi, *Tarih*, II, 780.

³¹⁷ Dineveri, *Ahbaru't-Tival*, 79.

³¹⁸ Turan, *Düşman Kardeşler*, 18.

³¹⁹ İskender, Kudüs'e giden ordusu için erzak gönderilmesini emretmiş, kendisine direnen sur şehrini kuşatarak içindekileri çarşıya gerdirmiş, Montefiore, *Kudüs*, 56; Yahudi din bilginleri, Filistin'e hakim olma yolunda ilerleyen İskender'in direnen Gazze'yi yerle bir ettiğini görünce Kudüs'ün anahtarını zorluk çıkarmadan teslim etmiştir. Direnişle karşılaşmayan İskender, Kudüs'e zarar vermeden Mısır'a doğru yol almıştır, Turan, *Düşman Kardeşler*, 18; İskender, Kudüs'te otuz sene hakimiyet kurmuş ve burada vefat etmiştir, Dineveri, *Ahbaru't-Tival*, 92; Bu dönemde Yahudiler, Yunan kültürü etkisinde kalmışlar, kendi istekleriyle çeşitli bölgelere göç etmişler, burada ticaretle uğraşmışlardır, Erdoğan, *Büyük İsrail Stratejisi*, 35.

geçme teklifini reddedince sırasıyla Batlamyus, Batlamyus Filozosof, Batlamyus Oragatus, Batlamyus Filafetr, Batlamyus Efifanes³²⁰, Batlamyus Sater, Batlamyus Aleksander³²¹ ve bayan olan Kleopatra hükümdarlık yapmıştır.³²²

Bu hükümdarlar, İskender'in kavminden olan Yunanlı hükümdarlardır. Burada bütün hükümdarların "Batlamyus" olarak anılmasının sebebi İskender'den sonraki bütün hükümdarlara "Batlamyus" şeklinde lakap verilmesidir. Hükümdarların bu şekilde genel bir isim almasını daha anlaşılır hale getirmek adına yine aynı durumun söz konusu olduğu örnekler verilebilir. Nasıl ki bütün Yunanlı hükümdarlara "Batlamyus" denilmişse aynı şekilde bütün İran hükümdarlarına "Kısra", Bizans Hükümdarlarına da "Kayser" denilmiştir. Burada "İskender" ve "Batlamyus" olarak iki sınıflama görülmektedir. İskender'in ismiyle dönem olarak sınıflandırılmasına sebep olan özellik onun, hükümdarlığı döneminde en geniş fetih hareketlerine ulaşarak Yunanlılara en parlak dönemi yaşatmış olmasıdır.

2.4. ROMA HAKİMİYETİ

Roma hakimiyeti süreci içinde Hz. İsa'nın Filistin'in Nasıra kasabasında doğumu ve mücadele dönemi söz konusudur. Fakat Hz. İsa'nın getirdikleri kendisinden çok sonra Roma tarafından kabul edilmiş ve Filistin, Romalılar adına yeniden dini açıdan önem kazanmıştır.³²³

Kudüs ve çevresinin Romalıların eline geçmesiyle birlikte artık burası "Rum diyarı" olarak adlandırılmış, son Yunanlı Hükümdar olan Kleopatra'dan sonra Kudüs'te

³²⁰ Asıl adı Antiokhos'dur. Kendisine "Tanrı'nın Tezahürü" anlamına gelen Efifanes adını vermiş ama herkes ona Epumanes yani "Deli" demeyi tercih etmiştir. Kudüs'ü ele geçirdiğinde Yahudi gruplar ayaklanmış, neticede Efifanes, on bin Yahudi'yi sürgün etmiştir. Ayrıca kutsal mekanlardaki değerli eşyalara el koymuş ve adına kurbanlar kesilmesini emretmiştir. Yahudiler bunu reddetmiş ve saldırıya geçmiştir. Efifanes, Yahudi dinini tamamen ortadan kaldırmaya karar vererek Tapınak'ta kurban adanması ya da ibadet edilmesini, Sebt gününü, Yahudi şeriatı ile sünneti yasaklamıştır. Sebt gününe riayet edenleri diri diri yakmış, bu kurallara uymayanlar çarmıhta can vermiştir. Çocuklarını sünnet ettiren kadınlar, çocukları ile birlikte Kudüs surlarından aşağı atılmıştır. Tevrat yırtılıp halkın gözü önünde yakılmış, Tevrat'la yakalananlar öldürülmüştür. Efifanes'in ölümü ise savaş arabasında bulunduğu sırada sara nöbeti geçirip arabadan düşmesi sonucu olmuştur, Montefiore, *Kudüs*, 63-65; Sürgün edilen Kudüs halkı, gittikleri yerde esir hayatı yaşamamış, burada evlere, bahçelere sahip olmuştur. İstedikleri zaman buradan ayrılmışlardır. Fakat ibadet özgürlüğü tanınmadığı için Kudüs'e karşı hep özlem duymuşlar, dini vazifelerine daha sıkı bağlanmışlardır, Garaudy, *Filistin*, 108.

³²¹ Kudüs'e hakim olduktan sonra kardeşinin dul eşi ile evlenmiştir. "Şımarık ve kalpsiz" olarak tanımlanmıştır. Rahip olan Aleksander, Yahudiler tarafından istenilmemiş, bunun üzerine altı bin Yahudi sokaklarda katledilmiştir. Öleceği zaman Kudüs'ün hakimiyetini Kleopatra olarak bilinen karısı Salome Aleksandra'ya bırakmıştır. Ondandır, Kudüs üzerinde hakimiyet kurana kadar ölümünü gizlemesini istemiştir. Bu şekilde Kleopatra atmış yaşına kadar hükümdarlık yapmıştır, Montefiore, *Kudüs*, 70-71.

³²² İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 267.

³²³ Tunç Yaşar, *Filistin*, 30.

ve Şam bölgesinde Hz. Ömer'in fethine kadar Roma hükümdarları hakimiyet göstermiştir.³²⁴

Kleopatra'yı öldürüp Şam bölgesine hakim olarak burayı sınırlarına katan hükümdar Augustus olmuştur. Bu nedenle Roma İmparatorluğunun Augustus ile başladığı söylenir. Augustus, hakimiyet kurması için Kudüs'e Herodes'i³²⁵ göndermiştir. Augustus'tan sonra başa geçen isimler; Tiberus, oğlu Gaius, Claudius Tiberius Neron, Galbas şeklinde sıralanabilir. Hükümdar Vespasianus döneminde Kudüs halkı imparatorluğa başkaldırınca oğlu Titus³²⁶ başa geçerek Kudüs'ü yakıp yıkmış,³²⁷ şehrin bütün zenginliklerini yok edip ortadan kaldırmıştır.³²⁸ Bu yıkımdan³²⁹ sonra geriye sadece Batı duvarının bir parçası olan, Müslümanlar tarafından Burak Duvarı³³⁰ Yahudiler tarafından da Ağlama Duvarı olarak adlandırılan bölüm

³²⁴ Basit, *Kudüs Tarihi*, 33.

³²⁵ Herodes; yetenekli, karizmatik, mimariden anlayan, farklı kültürler üzerine eğitim almış, tarih ve felsefe üzerinde tartışma yapmayı seven, hassas ama gaddar biri olarak tanımlanmaktadır, Montefiore, *Kudüs*, 75-76; Herodes; mevcut Tapınak'ı yıkarak yenisini inşa etmiştir. Bu Tapınak için bin Rahip, işçi olarak eğitilmiş; Lübnan'daki erz ağacı ormanları kesilmiş ve sahil boyunca yüzdürülerek Kudüs'e getirilmiştir. Tapınak, taş ocaklarında büyük taşların kesilmesi ile seksen yılda tamamlanmıştır, Montefiore, *Kudüs*, 86; Herodes, şehircilik yeteneği ile Kudüs'ü Roma sitilinde inşa etmiş, Hz. Süleyman'ın yaptığı şekilde restore etmeye dikkat etmiştir. Herodes, eşini ve çocuklarını katletmiştir, yaptıklarıyla Kudüs halkının nefretini üzerine çekmiştir. Garady, *Filistin*, 119-120; Edomi asıllı olan Herodes, Yahudi dinini benimsemiş ve babasının ölümüne sebep olan Makabilerle mücadele etmiştir. Romalılara sığınan Herodes, imar faaliyetlerinin altın çağını yaşattığı Filistin'e vali olarak atanmış; buraya saray, hamam, kale, sur gibi birçok yapı inşa ettirmiştir. Ayrıca Kudüs'te para bastırmıştır, Basit, *Kudüs Tarihi*, 34-35; Herodes, Kudüs'ün yönetimini ele geçirdikten sonra aldığı tedbirler ve izlediği siyaset sayesinde Yahudi devletinin sınırlarını genişletmiş, bu yöntemle Filistin ve Ürdün'ün tamamına hakim olmuştur. Bir yandan din adamlarını himaye ederek Yahudilerin desteğini alırken diğer yandan Roma kültür ve medeniyetini yayarak Roma İmparatorluğuna olan bağlılığını belirtmiştir. Böylece her iki tarafın da desteğini sağlayarak gelebilecek tehlikelere karşı önlem almıştır, Mevdudi, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, I, 491; Herodes, otuz üç yıllık saltanatı sonunda bağırsak ülseri nedeniyle hayatını kaybetmiştir, Montefiore, *Kudüs*, 91.

³²⁶ Titus'un yaptığı yıkım hakkında bk. Montefiore, *Kudüs*, 1-8.

³²⁷ Titus'un kazandığı zaferin neticeleri şöyle sıralanmıştır: "Titus'un Kudüs'ü ele geçirmesi ile binlerce Yahudi işletmelerde çalıştırılmak üzere Mısır'a yollandı. Yine binlercesi hipodrom ve stadyumlarda binlerce kişinin önünde kılıç sallamak ve vahşi hayvanlarla boğuşmak üzere Roma İmparatorluğunun çeşitli bölgelerine gönderildiler. Atletik vücutlu, uzun boylu ve yakışıklı erkekler ile güzel ve genç kızlar fatih kumandan ve subayların hizmetçisi ve cariyesi haline getirildi.", Mevdudi, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, I, 492-495; Mescid-i Aksa, Hz. Ömer dönemine kadar üç defa tahrip edilip yeniden yapılmıştır. Bunlardan ilki Buhtunnasr, ikincisi Titus, üçüncüsü Konstantin'in annesi Helena tarafından yapılmıştır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 208; Buranın dördüncü kez onarımı ve temizliği Hz. Ömer'in halifeligi döneminde olmuştur. Yapı bu şekilde Velid b. Abdülmelik dönemine kadar ayakta kalmış, yıkılmaya başlayınca temelden yükselterek kubbelerini yaptırmıştır, Köksal, *İslam Tarihi*, I, 146.

³²⁸ Paksu, *Kudüs*, 16.

³²⁹ Filistin halkı, tahrifattan sonra önce yıkılan evlerini onarmış, bundan dolayı mabedin yeniden yapılması zaman almıştır, Garady, *Filistin*, 109.

³³⁰ Hz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç gecesinde biniti Burak'ı bağladığına inanılan yerdir. Burak Duvarı'nın diğer yüzü, Yahudilerin Hz. Süleyman Mabedi'nden kalan tek parça olarak inandıkları yerdir. Buraya "Ağlama Duvarı" denilir, bk. Mustafa Öz, "Burak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 417.

kalmıştır.³³¹ Titus tarafından yapılan bu kuşatmada ülkenin çeşitli yerlerinde bir milyona yakın insan katledilmiş, on binlercesi köle olarak esir edilerek satılmıştır.³³² Titus'tan sonra diğer oğlu Domitianus sonra da Nervas başa geçmiştir.³³³

Nervas'tan sonra ülkenin yönetimini eline alan Aelius Hadrianus³³⁴ da Mescid-i Aksa'ya zarar vererek tahrip etmiş, sonra yeni bir şehir kurmak amacıyla tekrar tamir ederek buraya “İliya(Aelius)”³³⁵ ismini vermiştir. Yeniden kurduğu bu şehre Romalıları ve Yunanlıları getirip yerleştirmiş, “Zühre” adında büyükçe bir heykel dikmiştir. Bu hükümdardan sonra Antoninus adlı hükümdar Roma İmparatorluğunun başına geçmiş, akabinde Aurelius, Kommodus, Pertinax, Julianus,³³⁶ Severus, Macrinus, II. Antoninus, Alexander, Maximinus Thrax, Gardianus, Philippus, Gallus, Gallienus, Claudius, oğlu Aurelianus, Tacitus, kardeşi Florianus, Probus, Carus, Diocletianus, Maximianus ve Maxinatyus hükümdar olmuştur.³³⁷

Buradaki hükümdarların genelinin hükümdarlık süreleri ay hesabı yapabileceğimiz kadar kısa sürmüştür. Yöneticileri bu kadar kısa sürede değişen bir imparatorluğun uzun süre ayakta kalması hayret verici olmuştur.

2.5. HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ

Hıristiyan Roma İmparatorluğu dönemini başlatan Konstantinus,³³⁸ Hıristiyanlığı benimseyen ilk Roma İmparatoru olarak bilinmektedir. Konstantinus ve

³³¹ Paksu, *Kudüs*, 32.

³³² Erdoğan, *Büyük İsrail Stratejisi*, 36; Roma hakimiyeti sürecinde Yahudiler, Ölüdeniz civarında Masada denilen kaleye sığınmış, esir edileceklerini anlayınca topluca intihar etmiştir. Bu olay etkisini geçmişten günümüze devam ettirmiş, Yahudilerin zihninde “Masada Sendromu” olarak yer edinmiştir, Turan, *Düşman Kardeşler*, 19.

³³³ Paksu, *Kudüs*, 32.

³³⁴ Kudüs'ü yeniden inşa etmiş, burada “Aelia Capitolina” adında yeni bir şehir kurulmasını emretmiştir. Sünete idam cezası getirmiştir. Kudüs'te önceki yıkımdan arta kalan enkaz üzerine Roma şehri kurulmasını planlamıştır. Yahudilerin çoğunu katletmiş, onlara ait olan her şeyi yok etmeye çalışmıştır. Tapınak Dağı'nda kendi heykelinin bulunacağı bir sunak yaptırmayı amaçlamış, Yahudilerin bu yeni şehre -Aeliya- yaklaşması yasaklanmıştır. “Yahudiye” olarak adlandırılan Kudüs'ün ismini değiştirmiştir. Burada yaşayan ve Yahudilerin düşmanı olan Filistlere ithafen “Filistin” demiştir, Montefiore, *Kudüs*, 136-139.

³³⁵ Bazı kaynaklarda bu şehre “İliya” ismini verenin Titus olduğu da söylenir. İbnü'l-Esir'de geçen rivayet (bk. İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 295-299) dikkate alındığında bu hükümdarın Aelius Hadrianus olduğu görülmektedir, Paksu, *Kudüs*, 16.

³³⁶ Uygulanan vergi ve baskıyı kaldırarak Kudüs'ü Yahudilere iade etmiştir. Bu durum fazla sürmemiş; yerine geçen komutan, verilen tüm hakları ellerinden alıp Kudüs'e girmelerini yasaklamıştır, Montefiore, *Kudüs*, 154-155.

³³⁷ İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 295-299.

³³⁸ Askeri alandaki başarılarıyla bilinir. Kimseye acımayan zalim bir siyasetçidir. Hükümdarlığı döneminde tek din etrafında birleşmiş bir imparatorluk arzulamıştır. Paranoyak olmasından dolayı

sonraki süreçte gelecek olan hükümdarlar “Hıristiyan Roma İmparatoru” olarak anılmaktadır.³³⁹

Konstantinus’un hükümdarlığının yedinci senesinde annesi Urfalı Helena,³⁴⁰ Hz. İsa’nın üzerinde idam edildiği kabul edilen Kutsal Haç’ı Kudüs’e gidip almış ve defnedildiğine inanılan kabrin üzerine “Kıyame Kilisesi” olarak bilinen bir kilise yaptırmıştır. Ayrıca burada bulunan Yahudilerin kiblesi olan kayanın içini çöplük ile doldurarak kullanılmaz hale getirmiştir. Öyle ki Bizanslı bir kadın, hayız kanının bulaştığı kirli bezlerini bu kayanın üzerine atmayı alışkanlık haline getirmiştir. Mescidin temizlenmesi ve kullanım alanına açılması daha sonraki dönemlerde Kudüs’ü fetheden Hz. Ömer eliyle olmuştur.³⁴¹

Konstantinus’un hükümdarlığı sonrasında devam eden süreçte Hıristiyan Roma hükümdarlarını; Lulianos, Lovianos, I. Valentinionus, Valens, II. Valentinionus, I. Theodosios, oğlu Arkadios, diğer oğlu II. Theodosios, Markianos, I. Leon, II. Leon, Zenon, I. Anastasios, I. Lustinos, Lustinianos, Lustinos, Tiberios, Mavrikios, Phokas ve Heraklios şeklinde sıralamak mümkündür. Heraklios’un hükümdarlığı İslam’ın doğuşundan sonraki Bizans İmparatorluğu dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde Hz. Peygamber İslam’ı tebliğe başlamış, Suriye Bizanslıların elinden alınmıştır. Heraklios³⁴² Hz. Peygamber döneminden Hz. Ömer dönemini de kapsayacak şekilde otuz yıla yakın hükümdarlık yapmıştır. Hz. Ali döneminde ise Bizans İmparatorluğunun başına oğlu Konstantinos geçmiştir.³⁴³

etrafındakileri öldürmüştür. Siyaset dışındaki diğer alanlara olan merakıyla da tanınır. Hıristiyan olan annesi Helena’ya hayran olduğu söylenir, Montefiore, *Kudüs*, 147.

³³⁹ Paksu, *Kudüs*, 32.

³⁴⁰ Kudüs’e çok fazla anıt inşa etmiş başarılı bir arkeolog olarak tanınmaktadır. Hz. İsa’nın çarmıha gerilerek defnedildiği asıl yeri ve çarmıhı bulmayı amaçlamıştır. Onun bu konuda yaptığı çalışmalar, arkeolog alanında başarı ile anılmasını sağlamıştır. Montefiore, bu anlatımdaki Haç’ı bulma kısmının uydurulduğunu, fakat Helena’nın şehre olan katkılarının doğru olduğunu söyler, bk. Montefiore, *Kudüs*, 150-151.

³⁴¹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 97; Ebü’l-Fida, *Ebü’l-Fida Coğrafyası*, 208.

³⁴² Heraklios, Perslere karşı mücadele edip Kudüs’ü onlardan almıştır. Gerçek Haç’ı Kudüs’e götürmek üzere Konstantinopolis’ten yola çıkarak Kudüs’e doğru ilerlemiştir. Kudüs’teki Yahudilerin çoğunu sürdürmüş, kalanların Hıristiyan olmasını emretmiş, karşı gelenleri öldürtmüştür, Montefiore, *Kudüs*, 167-169.

³⁴³ İbnü’l-Esir, *Kamil*, I, 300-305; Bizans İmparatoru Heraklios’un vefatı, Hicretin yirminci yılında 640-641 yılları arasında gerçekleşmiş, yerine oğlu Konstantin geçmiştir, İbn Hibban, *es-Siretü’n-Nebeviyye ve Ahbaru’l-Hulefa*, çev: Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 386; Heraklios, Hz. Ömer döneminde vefat etmiştir, İbn Hibban, *Siret*, 386; Oğlu Konstantinos da Hz. Ali döneminde vefat etmiştir, İbn Hibban, *Siret*, 430.

Bundan sonraki dönemlere ve hükümdarlara konumuz sınırı olan Dört Halife dönemini aşır Emeviler-Abbasiler dönemini kapsamamasından dolayı değinmeyerek vermiş olduğumuz bilgilerle yetineceğiz.

2.5.1. Hz. Meryem

Süleyman b. Davud'un soyundan olan İmran b. Masan, Hanne bint Fakur ile evlenmiş ve uzun süre çocuk sahibi olamamışlardır. Bu durum karşısında Hanne, Allah'ın ona çocuk vermesi karşılığında doğacak olan çocuğunu Beytü'l-Makdis'e, kiliseye hizmet etmesi için adanmıştır. Fakat bu dönemde buraya adanan çocuklar sadece erkek çocuklar olmuştur. Bu çocuklar, ergenlik çağına kadar burada kalır kilise adına hizmette bulunmuş, bu çağı gelen çocuk sonraki hayatında kilisede kalır hizmete devam edeceği ya da buradan ayrılacağı konusunda özgür iradesiyle seçim yapmıştır. Bu bağlamda kiliseye hizmet için adanan çocuklarda aranan şartlara rağmen Hanne'nin bir kızı olmuştur.³⁴⁴ Hanne, bu durum karşısında Allah'a:

“Rabbim! Ben onu kız doğurdum. (Beyt-i Makdis'e hizmet bakımından) erkek kız gibi değildir. Bununla beraber ben ona Meryem adını koydum.”³⁴⁵ şeklinde beyanda bulunmuş ve kızını kiliseye verdiğini söylemiştir. Hz. Meryem, herkes tarafından Mescid-i Aksa'ya kapanan abide bir kadın olarak tanınmıştır.³⁴⁶

Hz. Meryem, amcasının oğlu olan Yusuf b. Yakub ile beraber kilisede hizmet etmiştir. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile olduğunu öğrenen Yusuf, bu süreçte kilisenin hizmetini tek başına üstlenmiştir.³⁴⁷

2.5.2. Hz. İsa

Hz. İsa dünyaya geleceğı zaman Allah, Hz. Meryem'e: “Memleketinden göç edip başka bir yere git, çünkü ele geçirdikleri takdirde seni rezil edecekler ve çocuğı da öldüreceklerdir.” diye emretti. Bunun üzerine Yusuf, Hz. Meryem'i Filistin³⁴⁸ topraklarından çıkarıp Mısır'a götürmeye karar verdi. Yola çıktığında Filistin sınırında

³⁴⁴ İbnü'l-Esir, *Kamil*, I, 272.

³⁴⁵ Al-i İmran 3/36.

³⁴⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, II, 108.

³⁴⁷ Taberi, *Tarih*, III, 862-865.

³⁴⁸ Romalıların hakim olduğu bu bölgenin imparatoru Kayser, Kudüs valisi de Heredos'tur, Taberi, *Tarih*, III, 881.

Beytü'l-Lahm denilen bölgede³⁴⁹ Hz. İsa dünyaya geldi. Hz. Meryem, Hz. İsa ve Yusuf ile birlikte Mısır'a geldi. Şu ayette bahsedilen yerin Mısır olduğu söylenir: "Meryem'in oğlunu ve annesini de (Kudretimize işaret eden) birer ibret vesilesi yaptık ve onları oturmaya uygun, akarsuyu olan bir tepede barındırdık."³⁵⁰ Hz. Meryem, Hz. İsa ile birlikte Mısır'da on iki sene yaşadı. Daha sonra Allah'ın emriyle Hz. İsa, buradan ayrılarak Filistin bölgesindeki Nasıra'ya³⁵¹ yerleşti ve orada otuz yaşına kadar yaşayıp üç yıl peygamberlik görevini yerine getirdi. Hz. İsa, bu süreçte insanları imana davet etti. On iki havarisinden biri olan Yakubos, Hz. İsa'nın dinine davet etmek için Kudüs'e gitmek üzere görevlendirildi. Burada bulunan Yahudiler, bu durumdan rahatsız oldu ve Hz. İsa'ya saldırdı³⁵² ve onu Kudüs'te hapsetti.³⁵³

2.6. ARAPLAR AÇISINDAN KUDÜS

Mekke'nin içinde bulunduğu coğrafi yapı, orada yalnızca ticaretle uğraşmaya imkan tanımıştır. Bu nedenle ticaret kervanları sürekli Şam üzerine yolculuğa çıkmış, gelirin büyük çoğunluğu ticaret kervanları üzerinden karşılanmıştır. Filistin'deki Eyle ve Gazze limanları Kureyş halkının her sene ticaret amacıyla ziyaret ettikleri önemli yerlerden olmuştur.³⁵⁴ Bu nedenle Kureyş, ticareti ile önde gelen isimlerin başını teşkil etmiş ve yarımadayı enine boyuna kat ederek Beytü'l-Makdis, Gazze, Dimeşk'i de ticaret için gidip geldikleri güzergaha eklemişlerdir.³⁵⁵ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in ata ve dedeleri ile yakın akrabalarının iç ve dış işlerde memleketlerinin başta gelen kişileri sayıldıklarını; dirayetle, doğrulukla işlerini yürüttüklerini söylemek mümkündür.³⁵⁶

Haşim b. Abdimenaf'ın ticaret yeri Şam bölgesinde bulunan Gazze ve civarıdır. O, yazın Şam'a; kışın Yemen, Irak ve Habeşistan'a ikişer kez sefer düzenleyip bunu

³⁴⁹ İbn Kesir, *Bidaye*, II, 108; Vehb b. Münebbih, Hz. İsa'nın Mısır'da doğduğunu söyler, İbn Kesir, *Bidaye*, II, 123.

³⁵⁰ Mü'minin 23/50.

³⁵¹ Taberi, *Tarih*, III, 882; İbn Kesir Kudüs'e döndüğünü aktarır, İbn Kesir, *Bidaye*, II, 127.

³⁵² Taberi, *Tarih*, III, 865-871.

³⁵³ İbn Kesir, *Bidaye*, II, 151.

³⁵⁴ Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 15.

³⁵⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev: İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), I, 83.

³⁵⁶ John Davenport, *Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim*, çev: M.S.S.P. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 4.

Kureyşlilere alıştırılan ilk kişidir.³⁵⁷ Kureyş'ten Şam'a giden ticaret kervanlarına başkanlık etmiş, kervanların güven içinde ulaşımını sağlamak amacıyla Bizanslılarla ticaret anlaşması yaparak yabancı devletler nezdinde Kureyş'in elçisi olmuştur.³⁵⁸

O, kardeşleriyle birlikte ticaret adına önemli adımlar atmış, Mekkeli tüccarların adını uluslararası ticarete duyurmuştur. Bu şekilde onların ticaret yapmaları kolaylaşmış, uluslararası ticarete hem güvenlikleri sağlanmış, hem de Şam-Gazze güzergahına kadar uzanarak önemli gelirler elde etmeye başlamışlardır.³⁵⁹ Ankara'ya kadar uzanan Şam-Gazze güzergahı ticaret için genellikle yaz aylarında tercih edilmiştir.³⁶⁰ Mekkeli tüccarlar, Bizans İmparatorluğu bünyesinde bulunan Şam-Gazze sınırına girdiklerinde buradaki insanlarla ticaret yaparak etkileşimde bulunmuşlar, bu nedenle birbirlerinin kültürlerinden etkilenmişlerdir.³⁶¹

Haşim b. Abdimenaf, ticaret kervanları ile Şam üzerine yolculuğa çıkmış, Medine'de konakladığı sırada babasının ve kendisinin arkadaşı olan³⁶² Neccaroğullarından Hazrecli Amr b. Lebib'in misafiri olmuştur. Bu yolculuğu sonrasında Haşim b. Abdimenaf, Amr b. Lebib'in kızı Selma ile evlilik yapmış ve Selma'yı da alıp Mekke'ye dönmüştür. Haşim b. Abdimenaf, Abdulmuttalib'in doğumu yaklaştığında Selma'nın babasının isteği üzerine ailesiyle birlikte tekrar Şam'a doğru yolculuğa çıktığı sırada Filistin'in Gazze şehrinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.³⁶³

³⁵⁷ Belazuri, *Ensab*, I, 123-124.

³⁵⁸ Yıldız, *İslam Tarihi*, I, 188.

³⁵⁹ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 45.

³⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 62; Haşim, Arabistan'ın hem içinde hem de dışında ün kazanmıştır. Mekke'nin iki büyük kervanı olan Yemen'e giden kış kervanını ve Kuzeybatı Arabistan'a, oradan da Suriye-Filistin'e giden yaz kervanını düzenleme işlerini yürütmüştür, Martin Lings, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev: Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), 15; Bu kervanlardan birine dahil olduğunda Filistin'den un ve birkaç yiyecek almıştır. Mekke'ye döndüğünde bunlardan tirit yapmıştı, Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, I, 208-209.

³⁶¹ W. Montgomery Watt, *Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, çev: Erdem Türközü (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 10.

³⁶² Belazuri, *Ensab*, I, 131.

³⁶³ İbn-i Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev: Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1994), I, 191; Matrud'un söylediği mersiye Haşim b. Abdimenaf'ın Gazze'de vefatına dair şu beyitler yer alır: "Ağla gözüm eğer Kabe'nin şarklarında Abd-i Şems'e ağlayan değilsen sana yazıklar olsun. Yine otsuz susuz yerin ortasında Gazzeler arasında üzerine yellerin estiği bir çukurda bulunan Haşim için ağlamazsan.", İbn-i Hişam, *Siret*, I, 194; Matrud'un söylediği bir diğer mersiye şu şekildedir: "Cömert öldü, orada ikamet ettiği zaman, Haşim Gazze'de...", Belazuri, *Ensab*, I, 129; Aynı şekilde Haşim b. Abdimenaf için söylenen ama rivayet zincirinde zayıflık olduğu düşünülen, kızı Halide bt. Haşim'in babası için söylediği ağıta: "...Şam'da vefat etti; ince, küçük taşlarla büyük kayalar arasında. Dünyada kaldığın sürece hep yüksek sesle ağla ona." denilir, İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 67.

Hz. Peygamber'in babası Abdullah b. Abdulmuttalib de Kureys'in bir ticaret kervanı ile Şam'a, Gazze'ye³⁶⁴ doğru yolculuğa çıkmıştır. Mekke'ye dönüşte Medine'de konakladıkları sırada rahatsızlanarak vefat etmiş ve orada Nabıga el Cadi'nin evine defnedilmiştir.³⁶⁵

³⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 87; Bu yolculuk hem akrabaları ziyaret hem de ticaret amaçlı olmuştur, Belazuri, *Ensab*, I, 172.

³⁶⁵ Belazuri, *Ensab*, I, 172; Taberi, *Tarih*, III, 1157.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ

Hız. Peygamber'in henüz dokuz ya da on iki yaşları arasında iken³⁶⁶ ticaretle uğraşan amcası Ebu Talib'in himayesi altında Şam bölgesine giden ticaret kervanlarına dahil olduğu bilinmektedir. Hız. Peygamber, Ebu Talib'in Suriye'ye gidecek kervanla yola çıkacağını duyunca amcasına olan yakınlığından dolayı kısa süreli de olsa ondan ayrılmak istemeyip kendisini de yanında götürmesini talep etmiş, ancak yol güvensizliğinden dolayı Ebu Talib, Hız. Peygamber'i yanında götürmek istememiştir.³⁶⁷ İbn İshak, olayı şu şekilde aktarır:

Ebu Talib, ticaret yapmak amacıyla bir kervanla Şam'a gitmeye karar verdi. Sefer hazırlığını tamamlayıp tam yola çıkacağı sırada Hız. Peygamber Ebu Talib'in devesinin yularından tutarak: "Ey amca! Beni kime bırakıyorsun? Benim babam yok, anam yok." dedi. Bunun üzerine Ebu Talib onun bu haline çok acıdı. Sonra: "Allah'a yemin olsun ki Onu da beraberimde götüreceğim; ebediyen o benden ayrılmayacak, bende ondan ayrılmayacağım." dedi.³⁶⁸

Kervan, bu yolculuk sırasında, Kudüs ile Şam arasında bulunan Bizans topraklarına ait Busra³⁶⁹ da konaklamıştır.³⁷⁰

Hız. Peygamber'in bundan sonraki hayatı ile kendisine vahiy gelene kadarki hayat aralığı pek bilinmemektedir. Ama bu aralıkta on iki yaşlarında bir kez daha amcası Ebu Talib ile ticaret kervanlarına katılarak Filistin'e yol aldığı bilinmektedir.³⁷¹

Hız. Peygamber, gençliği döneminde Mekke'nin ileri gelen zengin kimselerinden Hız. Hatice'nin talebi üzerine Şam'a giden ticaret kervanına dahil olmuştur.³⁷² Maddi durumlarının yetersizliğinden dolayı Ebu Talib, henüz yirmi beş yaşında olan Hız. Peygamber'i bu kervanın sorumluluğunu üstlenmesi konusunda teşvik etmiş; bunun üzerine Hız. Peygamber, Hız. Hatice'nin kervanını belirli bir ücret karşılığında

³⁶⁶ Zühri, *Meğazi*, 30.

³⁶⁷ Belazuri, *Ensab*, I, 178.

³⁶⁸ İbn İshak, *Siyer*, 107-108.

³⁶⁹ Havran bölgesinde yer alır, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 102.

³⁷⁰ İbn İshak, *Siyer*, 108; Hız. Peygamber bu yolculuğunda Medyen, Vadi'l-Kura ve Semud yurdundan geçerek verimli topraklarıyla bilinen Şam bahçelerini görmüştür, Muhammed Heykel, *Hazreti Muhammed Mustafa*, çev: Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1985), 115; Yolculukta ilk gelinen yer Kudüs olmuş, devamında Lut Gölü geçildikten sonra Busra'ya varılmıştır, Dermenghem, *Hız. Muhammed*, 45.

³⁷¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 56.

³⁷² Zühri, *Meğazi*, 31; İbn İshak, *Siyer*, 116-117.

kiralayarak Şam'a doğru yola çıkmıştır.³⁷³ Ticaret kervanı ile yaptıkları bu yolculuk Kudüs'ün de ötesinde yer alan Busra şehrine yapılmış,³⁷⁴ Hz. Peygamber, malları yerine ulaştırıp satışını yaparak alacağını da tahsil etmiş halde Mekke'ye dönmüştür.³⁷⁵

Bu bağlamda Hz. Peygamber, Hz. Hatice'nin ticaret kervanları vasıtasıyla doğudan batıya birçok beldeye gitmiş, bunlar arasında en çok Suriye ve Yemen taraflarında bulunmuştur. Suriye bölgesinde; Busra, Şam ve Kudüs gibi yerleri görmüştür.³⁷⁶ Hz. Peygamber döneminde Mekke'nin ileri gelenleri, üstün bir ticari zekaya sahip olup borç yönetiminde becerikli, yatırımlarında kurnaz, Gazze ve Şam'a uzanan karlı yatırımlar yapan finansörler olarak tanımlanmıştır.³⁷⁷ Hz. Peygamber dönemi ticaret rotası şu şekilde belirtilmiştir:

Hicaz kervan yolu Eyle'de Bizans İmparatorluğu arazisine girerdi. Bugün bu nokta Akabe³⁷⁸ unvanıyla maruftur. Burası miladi 105. senesinde Roma tarafından zapt edilmişti. Kervanlar buraya geldikten sonra Gazze'ye hareket eder, Suriye'ye gönderilecek mallar Suriye çölünden Busra'ya giderdi. Busra, Suriye hududu üzerinde mühim bir piyasa yeri idi.³⁷⁹

3.1. İSRA VE MİRAC

Kudüs, Hz. Peygamber ile ilgili olarak bu iki olayla birlikte zikredilir. İsra ve Mirac, Tarih boyunca üzerinde en çok durulan, uzun uzun tartışılan, farklı rivayet ve yorumlar yığını bulunan bir konu olması bakımında geçmişten günümüze güncelliğini korumaktadır.

İsra'nın kelime anlamına bakıldığında, Sry³⁸⁰ -geceleyin yürüme, gece yolculuğu yapma³⁸¹ kökünden türeyen İsra, "birisini geceleyin seyahat ettirmek" demektir.³⁸² Bu olay, gece meydana gelmesinden dolayı "İsra"³⁸³ adını alır.³⁸⁴ İslam kaynakları İsra'yı,

³⁷³ Belazuri, *Ensab*, I, 179-180.

³⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 117.

³⁷⁵ İbn-i Hişam, *Siret*, I, 250.

³⁷⁶ Celaleddin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), I, 43.

³⁷⁷ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev: Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 27.

³⁷⁸ Filistin'in bir limanıdır. Halkı bu şehre "Eyla" demektedir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 190.

³⁷⁹ Şah Muinüddin Ahmed Nedvi ve Said Sahib Ansari, *Asrı Saadet*, çev: Ali Genceli (İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1967), I, 108.

³⁸⁰ Salih Sabri Yavuz, "Mirac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 132.

³⁸¹ B. Schrieke, "İsra", *İslam Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 1126.

³⁸² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 120; Azimli, Mekke'den Kudüs'e bir gecede yapıldığı söylenen ve insanın fiziki şartlarını aşan bu durum karşısında: "İsra, gece yürüyüşü demektir. Adı üstünde yürütülmedir, uçurulma değildir." der, Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 172.

³⁸³ İsra, "Peygamber'in bir gece seyahati" anlamına gelir, Schrieke, "İsra", 1126.

Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan başlayıp Mescid-i Aksa'ya yaptığı insanüstü yolculuk ve Allah'ın kuluna bazı ayetleri göstermesi olarak tanımlamıştır.³⁸⁵

Miraç ise “uruc”³⁸⁶ kökünden türemiştir ve “yukarıya ya da yükseğe çıkmaya yarayan alet, merdiven”³⁸⁷ anlamına gelmektedir.³⁸⁸ Terim anlam olarak Miraç; “Allah'ın Hz. Peygamber'i Hicret'ten yaklaşık bir buçuk sene öncesinde bir gece kendi katına çıkarması” şeklinde tanımlanır.³⁸⁹ Bu olay, Hz. Peygamber'in; “göğe çıkarıldım” ifadesini kullanmasından dolayı da “Miraç-ı Nebi” adını alır.³⁹⁰ İslam kaynakları Miraç'ı, Mescid-i Haram'dan Beytü'l-Makdis'in mescidi olan Mescid-i Aksa'ya götürülme olayı olarak tanımlamıştır.³⁹¹

Bu olaylar, Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gitmesi(İsra), oradan da yükseklerle çıkması(Miraç) şeklinde yorumlanarak kaynaklarda daha çok İsra ve Miraç olarak iki ayrı şekilde telaffuz edilse de,³⁹² Türkçe'de tek bir kullanıma gidilerek Miraç lafzından her ikisi de kastedilmiştir.³⁹³ Kuran'ın “İsra” ile ilk kısmına, tarihsel rivayetlerin “Miraç” ile ikinci kısmına değindiği manevi yolculuk zamanla sadece “Miraç” ismiyle anılarak anlatılmıştır.³⁹⁴ Bu bilgiye göre; Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e gidişine İsra, Kudüs'ten göklere çıkışına da Miraç denilmiştir.³⁹⁵

3.1.1. İhtilaflar

İsra ve Miraç tarihsel kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde aktarılmış; bu rivayetlerin ayrıntılarının ve safhalarının sıralanışında kaynaklarda çok çeşitli rivayetlere yer verilmiştir.³⁹⁶ Bu farklı rivayetler sonucunda İsra ve Miraç'ın aynı ya da ayrı şeyler olduğu, ruhen mi yoksa bedenen mi gerçekleştiği, rüyada mı yoksa uyanıkken mi vuku

³⁸⁴ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1991), I, 244.

³⁸⁵ Muhammed Gazali, *Fıkhu's-Sire*, çev: Resul Tosun (İstanbul: Risale Yayınları, 1987), 146.

³⁸⁶ Yavuz, “Mirac”, 132.

³⁸⁷ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 53.

³⁸⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 120.

³⁸⁹ Köksal, *İslam Tarihi*, 350.

³⁹⁰ Algül, *İslam Tarihi*, I, 244.

³⁹¹ Belazuri, *Ensab*, I, 449.

³⁹² Literatür'de yapılan bu ayrımın, İsra ve Miraç kavramlarının naslarda zikredilmesinden kaynaklandığı belirtilir. Bu bağlamda İsra kelimesi mazi kullanımıyla Kur'an'da bir sureye isim olmuştur. Yine Miraç kelimesi Kur'an'da doğrudan kullanılmayarak çoğulu mearic “yükselme dereceleri” şeklinde sureye isim olmuştur, Ahmet Ağırakça, “Kaynaklar Işığında İsra ve Miraç Olayı”, *Artuklu Akademi Dergisi* 1, sy. 2 (2014): 4.

³⁹³ Yavuz, “Mirac”, 132.

³⁹⁴ Vatandaş, *Hz. Muhammed*, I, 520.

³⁹⁵ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 169-170

³⁹⁶ Vatandaş, *Hz. Muhammed*, I, 520.

bulduğu, bir kez mi yoksa birden fazla mı yaşandığı konusunda da ayrılıklar ve tartışmalar ortaya çıkmıştır.³⁹⁷

İsra'nın kaç kez gerçekleştiği en çok tartışılan konulardan olmuştur. İbn Kesir, kesin bir rakama ulaşamadığını söylemiş ve bu konudaki farklı rivayetlere yer vermiştir. İsra'nın gerçekleşme şeklinde oluşan farklılıkların tartışmaya yol açtığına işaret etmiştir.³⁹⁸ Bu farklılıkların; ravilerin rivayetleri aktarırken bazı kısımlarını çıkarmaları ya da unutmalarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.³⁹⁹

Miraç'ın tam olarak ne zaman gerçekleştiği⁴⁰⁰ hakkında da farklı söylemler bulunmaktadır. Miraç, genel bir kabule göre Hicret'ten önce Mekke'de vuku bulmuştur. Fakat tam olarak Hicret'ten kaç sene önce meydana geldiği hakkında görüş birliği sağlanamamış, kimisi hicretten bir yıl önce⁴⁰¹ veya on altı ay önce, kimisi vahiyden on yıl sonra gerçekleştiğini söylemiştir.⁴⁰² Tüm bunların yanı sıra vahiyden önce gerçekleştiğini belirten rivayetler de vardır.⁴⁰³

Yine ihtilafa düşülen konulardan biri de Miraç'ın gerçekleştiği sırada Hz. Peygamber'in nerede olduğu sorusuna verilen cevaplarda olmuştur. Hz. Peygamber'in bu sırada Mescid-i Haram'da ya da Ebu Talib'in kızı Ümmü Hani'nin evinde⁴⁰⁴ bulunduğu konusunda farklı görüşler beyan edilmiştir.⁴⁰⁵

Ayrıca İsra ve Miraç olaylarının aynı gece içinde mi yoksa farklı gecelerde mi gerçekleştiği de tartışmaya açılan konulardan olmuştur.⁴⁰⁶ Genel bir görüşe göre bu iki olay aynı gecede olmuştur. Ancak Buhari'nin⁴⁰⁷ ve İbn Sa'd'ın⁴⁰⁸ rivayetlerine bakıldığında; İsra ve Miraç'tan ayrı ayrı bahsedilmiştir. Bu da olayların farklı

³⁹⁷ Yıldız, *İslam Tarihi*, I, 243.

³⁹⁸ İbn Kesir, *Bidaye*, III, 176-180.

³⁹⁹ Bu görüşe hakim olanların açıklamaları için bk. İmam-ı Kastalani, *Mevahib-i Ledüniyye*, çev: H. Rahmi Yananlı (İstanbul: Divan Yayınları, 1983), II, 10; İmam Şibli, *Peygamberimizin Ruhani Hayatı ve Mucizeleri*, çev: Ahmet Karataş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2003), 138-139; Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsra ve Miraç Olayı", 4-5.

⁴⁰⁰ Miraç'ın ne zaman vuku bulduğuna dair Brockelmann: "Peygamberin sonradan bütün İslami edebiyatın şairane efsanesi içinde o kadar çok işlenmiş olan Miraç'ı, iptidai kavimlerde kahinliğe başlayanlarda bu nevi hayallere rastlandığına göre ihtimal daha nübüvvetin ilk zamanlarına aittir." demiştir, C. Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 18.

⁴⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 201.

⁴⁰² Bu rivayetler hakkında bk. İbn Kesir, *Bidaye*, III, 166.

⁴⁰³ Buhari, *Tevhid*, 38; Menakıb, 24.

⁴⁰⁴ Bu görüş hakkında bk. İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 202.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 52.

⁴⁰⁶ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 172.

⁴⁰⁷ Bk. Buhari, *Bed'i'l-Halk*, 6.

⁴⁰⁸ Bk. İbn Sa'd, *Tabakat*, 200-201.

zamanlarda olduğunu gösteren delillerden olmalıdır.⁴⁰⁹ Ateş, Miraç olayının İsrâ'dan ayrı⁴¹⁰ ve ondan önce gerçekleştiğini; İsrâ'nın da Mekke döneminin sonlarına doğru yaşandığını belirtir.⁴¹¹

Bütün bu ihtilaflardan dolayı bazı müellifler; İsrâ ve Miraç'ı insan aklının kavrayamayacağını söyler.⁴¹² Böyle ihtilaflı konular üzerinde çok tartışılmaması, İsrâ ve Miraç'ın nasıl olduğuyla değil de vermek istediği mesajla ilgilenilmesi gerektiğini vurgularlar.⁴¹³

3.1.2. Mescid-i Aksa⁴¹⁴

Mescid-i Aksa'nın Müslümanlar açısından önemi, Kabe'den önceki ilk mescit oluşundan kaynaklanmaktadır.⁴¹⁵ Mescid-i Aksa, “uzak mescit”⁴¹⁶ anlamına gelir. Bu kavram İsrâ suresinin ilk ayetinde yer almaktadır: “Kulu Hz. Peygamber'i geceleyin Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren”⁴¹⁷ Allah'ın Şanı yüce ve her türlü noksanlıktan uzaktır.”⁴¹⁸ Bu ayet Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e götürüldüğü şeklinde yorumlanmış ve genel bir kabul oluşmuştur ki o da şudur; Hz. Peygamber, geceleyin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürülmüştür ve burası da Kudüs'teki Beytü'l-Makdis'tir.⁴¹⁹ Oysa götürüldüğü yer konusunda birtakım problemler mevcuttur.⁴²⁰

Bu konu hakkında; Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te bulunduğu dair kesin bir delilin bulunmadığı,⁴²¹ ayette de görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in gittiği yerin Kudüs olarak değil, Mescid-i Aksa olarak nitelendirildiği belirtilir.⁴²² Bunu deliller nitelikteki şu ayette: “Rumlar (Arabistan'a) en yakın yerde (İranlılara) yenildi.”⁴²³ şeklinde

⁴⁰⁹ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 172-173.

⁴¹⁰ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 186.

⁴¹¹ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (y.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1509.

⁴¹² Bu görüş ile ilgili bk. Gazali, *Fıkhu's-Sire*, 148.

⁴¹³ Bu görüş ile ilgili bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 120-125; Mevdudi, *Hiz. Peygamber'in Hayatı*, III, 319-320; Yıldız, *İslam Tarihi*, I, 245; Dermenghem, *Hiz. Muhammed*, 137.

⁴¹⁴ “Ashaptan Ebu Hureyre, Mescid-i Aksa'ya 'İlya Mescidi' veya 'Beytü'l-Makdis Mescidi', Ebu Said-i Hudri de 'Beytü'l-Makdis Mescidi' der.”, Köksal, *İslam Tarihi*, I, 143.

⁴¹⁵ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 173.

⁴¹⁶ Mescid-i Aksa, “en uzak mescit” anlamına gelir, A. J. Wensinck, “Mescid-i Aksa”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 118.

⁴¹⁷ Taberi, *Tarih*, I, 87.

⁴¹⁸ İsrâ 17/1; Kur'an'da İsrâ konusunun geçtiği tek ayet budur, Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 173.

⁴¹⁹ İbn-i Hişam, *Siret*, II, 48.

⁴²⁰ Bk. Khatip, “Kur'an'da Kudüs”, 120-143.

⁴²¹ Schrieke, “İsrâ”, 1126.

⁴²² Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 174.

⁴²³ Rum 30/3.

geçmektedir. Hamidullah, ayette bahsedilen yakın yerin Şam bölgesindeki Filistin olduğunu,⁴²⁴ Filistin ile Mekke'nin birbirine yakın komşu ülkeler olmasından dolayı Mescid-i Aksa'nın yani uzak mescidin yakın bir yerde bulunamayacağını belirterek aslında Mescid-i Aksa'nın Filistin'de olmadığına işaret eder.⁴²⁵ Aynı şekilde Montefiore de İsrâ ve Mirâç hadisesinde bizzat Kudüs'ün ismi geçmediği halde Müslümanların en uzaktaki mescidin Kudüs'te olduğunu kabul ettiklerini söyleyerek aslında Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te olduğuna dair elle tutulur hiçbir delilin olmadığını vurgular.⁴²⁶ Şu cümleler bu görüşü destekler nitelikte olmuştur:

Peygamberimizin bir gece Mescid-i Haram'dan yürütülerek götürüldüğü Mescid-i Aksa'nın neresi olduğunun doğru bilinmesi çok büyük önem arz etmektedir. Bugün Mescid-i Aksa denilince tüm dünya Müslümanlarının aklına Kudüs şehrindeki mescit gelmekte ve bu yüzden de peygamberimizin Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya gittiği oradan da göklere çıktığı yolunda bir inanca sahip bulunmaktadır. Hz. Muhammed'e ilk vahyin gelişini ve Peygamber olarak nitelendirilmesinin başlangıcını bildiren İsrâ Suresinin birinci ayeti gerçek anlamından saptırılmış ve İslam alimlerinin tamamına yakınının kuşkuyla yaklaştıkları Mirâç diye ortaya konulan bir hadiseye kaynak yapılmıştır.⁴²⁷

Sonraki bölümlerde detaylıca değindiğimiz üzere Kudüs, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde fethedilmiştir.⁴²⁸ Fetih ile ilgili anlatılan rivayetlerde Kudüs'ün fethinden bahsedilmiş ama Mescid-i Aksa'dan bahsedilmemiştir.⁴²⁹ Çünkü burada mescit yoktur. Bu rivayetlerde Mescid-i Aksa ifadesini kullanan ve Hz. Ömer'in buraya gittiğinden bahseden kişi muahhar tarihçilerden İbn Kesir olmuştur.⁴³⁰ Diğer bilginler genelde "Beytü'l-Makdis" şeklinde kullanırlar. Hz. Ömer'in burada mezbelelik bulunan bir yeri temizletip mescit kurduğu rivayet edilmektedir.⁴³¹ Ancak buranın Mescid-i Aksa olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir.⁴³² Dahası Hz. Ömer'in namazını bile başka bir yerde kıldığı zikredilir. Aktarılan rivayette; Kıyame Kilisesi'nde bulunduğu bir sırada namaz vaktinin geldiği, Patrik tarafından burada kılabileceği söylenmesine rağmen Müslümanların ilerde burayı mescide çevirmesinden korktuğu için Hz. Ömer'in kilise de namaz kılmadığı belirtilir.⁴³³

⁴²⁴ Taberi, *Tarih*, III, 1187.

⁴²⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 129.

⁴²⁶ Montefiore, *Kudüs*, 174.

⁴²⁷ Sağ, *Tanrı Dilinden Elçisi Muhammed*, 397-399.

⁴²⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 327.

⁴²⁹ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 177-178.

⁴³⁰ Bk. İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 96-97.

⁴³¹ Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, 174-175.

⁴³² Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 178.

⁴³³ Yıldız, *İslam Tarihi*, II, 94; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev: Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), I, 3.

İlk dönem İslam kaynaklarında hakkında pek fazla bilgi bulunmayan mescide ancak fethinden elli yıl sonra burayı ziyaret eden bir Hıristiyanın anlattıklarında ulaşılmakta, buraya üç bin kişinin namaz kılabilceği büyüklükte mescit yapıldığından söz edilmektedir.⁴³⁴ Bu bağlamda Kudüs'teki yapının Mescid-i Aksa olarak gündeme çıkması fethinden elli yıl sonra dönemin siyasi koşulları neticesinde olmuştur.⁴³⁵

Azimli, Buhari'de "Mescid-i Aksa" tabirinin geçtiği şu hadisi tahlil etmiştir: "...Namaz kılmak için şu üç mescitten başka hiçbir mescide sefer edilmez: Harem Mescidi, Aksa Mescidi ve benim mescidim."⁴³⁶ Bu hadisin ravilerinden Kazae b. Haruş ve rivayeti aktaran İbn Şihab ez-Zühri'nin Emevi taraftarları olduğunu belirtir. Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın, bu sırada Mekke valisi olan Abdullah b. Zübeyr ile rekabet ettiğini, hac için Kabe'yi yasaklayarak Müslümanları Kudüs'e yönlendirdiğini⁴³⁷ ifade eder. Neticede Mekke'ye karşı Kudüs'ü ön planda tutma amacıyla⁴³⁸ bu rivayetlerin üretildiğini ve Beytü'l-Makdis tabirinin Mescid-i Aksa olarak nitelendirildiğini, İslam'ın yeni yayıldığı bu dönemde burada mescit olmadığını, Hicretten yarım asır sonra mescit yapıldığını söyler.⁴³⁹

İbn Kesir'in aktardığı bölümde bu görüşü deliller nitelikteki rivayetleri özetleyelim: Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan, Abdullah b. Zübeyr'in beyatınının insanlar tarafından kabul edildiğini görünce haccı yasaklamıştır. Onların Kudüs'e meyletmeleri için Mescid-i Aksa'daki kayanın üzerine(Kubbetü's-Sahra) kubbe yapıp Aksa mescidini inşa etmiştir. Abdülmelik, amacında başarılı olmuş; insanlar Kabe'yi tavaf eder gibi kayanın etrafında dönmüşler. Öyle ki insanlar hac mevsiminde Mescid-i Aksa'dan başka bir yere gitmemişler. Bu durum onun Abdullah b. Zübeyr tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Abdülmelik, bu yapı için çok para harcamış ve onarım işleri için görevliler tayin etmiştir. En iyi sanatkarları toplayıp bu yapının inşası için Beytü'l-Makdis'e göndermiştir. Mescid-i Aksa'da ve kayalığın kubbesinde ahireti

⁴³⁴ Bozkurt, "Mescid-i Aksa", 270.

⁴³⁵ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 179.

⁴³⁶ Buhari, *Fadli's-Salat*, 6.

⁴³⁷ Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 198-199.

⁴³⁸ Schrieke, "İsra", 1126.

⁴³⁹ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 175-177; Khatip, bu hadis hakkında şunları söylemiştir: "Bu hadis, Müslüman hadisçiler tarafından meşhur bir hadis olarak değerlendirilmesine rağmen, Goldziher gibi bazı oryantalistler tarafından uydurma bir hadis olduğu ifade edilmiştir. Goldziher'in bu hadis hakkındaki temel görüşü; Abdullah b. Zübeyr'in Mekke valiliği sırasında Halife olan ve onun muhalifi Abdülmelik b. Mervan'ın, halkın Mekke'ye hacca gitme yerine Kudüs'e gitmelerini istediğine dair (bk. Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 198-199) bu hadisin politik sebeplerden dolayı İbn Şihab ez-Zühri tarafından uydurulmuş olduğu şeklindedir. Bu sebeple Abdülmelik b. Mervan, kendi politik amaçları için ez-Zühri'yi kullanmıştır.", Khatip, "Kur'an'da Kudüs", 113.

hatırlatan işaretler ve alametler koymuşlar; sırat köprüsünün, Cennet kapısının, Cehennem vadisinin, Hz. Peygamber'in ayağının tasvirlerini Mescid-i Aksa'nın üzerine çizmişlerdir. İbn Kesir, böylece insanların o günden günümüze aldandığını söyler.⁴⁴⁰

Tüm bu problemlerden dolayı Hamidullah gibi bilginler, Mescid-i Aksa'nın Kudüs'teki mescit olmayıp gökte olduğunun ve Hz. Peygamber'in orada namaz kıldırıldığının da düşünülebileceğini vurgular.⁴⁴¹

Öyle zannediyoruz ki, Buhari'nin yaşadığı devirde Emevi halifesi Abdülmelik tarafından Kudüs'te yaptırılan Kaya mescidine(Mescidü's-Sahra) verilen ad yani Mescidü'l-Aksa ismi o kadar yaygın bir hale gelmişti ki o sırada bu mescidin eski adı olan Aelia Capitolina tamamen unutulmuştu. İşte bu sebeple bazı hadis ravileri, artık unutulmuş bulunan bu ismi(Aelia Capitolina) ifade etmek ve onu anlatabilmek üzere daha çok yaygın bir ismi(yani Mescidü'l-Aksa) o devirde kullanıyorlardı. Şunu da söyleyelim ki Kur'an bir ayette(İsra 17/7) kısaca el-mescit terimini yeryüzünde bulunan bir mescit için, belki de Kudüs mescidi için(belki de bir önceden haber veriş bağlamında) kullanmaktadır. Acaba buradaki (17/7) "el-mescit" ile ilk ayette(17/1) zikri geçen "Mescidü'l-Aksa" mı kastedilmektedir? Ben şahsen böyle olduğunu sanmıyorum. Bu surenin birinci ayetinde (17/1) Muhammed(as)'in miracı söz konusu edilmektedir; buna mukabil 2-8 ayetlerde, paralel bir vaka zikredilerek adeta bir parantez açılmakta, yani Musa Peygamber'in miracından bahsedilmekte ve İsraililer arasından çıkan itaatsiz kimselerin başlarına gelen akıbetlerden söz edilmekte ve bütün bunlarla Yahudi zümrenin İslama geçebilmeleri için ikna edilmesi gayesi güdülmektedir. Bir yandan Muhammed(as)göğe uruc etti derken diğer yandan bu ayette Kur'an'ın sadece Kudüs'ten bahsettiğini söylemek insana makul gelmemektedir. Hiç şüphesiz Muhammed(as), Kudüs'e uğradı ve fakat onun bu uğrayışı gelmiş geçmiş peygamberlerin topluca kıldıkları bir namaza imamlik etmek maksadıyla dönüş yolu üzerinde cereyan etmiş münferit bir olaydır. Ancak böylesine bir olay, muazzam bir yolculuk olan Miraç içinde küçük bir yer tutar. Bütün bunlarla bizim söylemek istediğimiz şey şu veya bu safhada Kudüs'ün Miraç'ın oluş safhaları içine girdiğidir. Ancak Kur'an'da bu konuda bir açıklık bulunmamaktadır.⁴⁴²

Neticede Mescid-i Aksa, Emevilerin Kabe'ye karşı Kudüs'ü yüceltmek adına yaptıkları bir yapıdır.⁴⁴³ Azimli bu konuda şöyle der:

Mescid-i Aksa ile Kudüs'teki bir yapı kastedilmemiştir. Hz. Peygamber'de o gün olmayan bu mescide gitmemiştir. Miraç gecesi bu mescide uğrayıp peygamberlere namaz kıldırıldığı şeklindeki anlayış Emevi döneminde oluşturulmuştur.⁴⁴⁴

Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te bulunmadığına dair bu değerlendirme sonrası Kur'an'da zikredilen bu yerin nerede olduğu ile ilgili şu rivayetlere yer verelim:

Resulullah (s.a.v.) Zilkade'nin beşinde, Perşembe günü el-Ci'rane'ye yetişti, el-Ci'rane'de on üç gün kaldı. Medine'ye dönmek istediği zaman, Zilkade'nin bitimine on üç gün kala, Çarşamba gecesi el-Ci'rane'den yola çıktı. Vadinin uzağındaki el-Mescidü'l-Aksa'dan ihrama girdi. Resulullah (s.a.v.) el-Ci'rane'de

⁴⁴⁰ İbn Kesir, *Bidaye*, VIII, 448-449; Bu yapının ihtişamını anlatan rivayet hakkında ayrıca bk. İbn Kesir, *Bidaye*, VIII, 449.

⁴⁴¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 129.

⁴⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 129, 270. dipnot

⁴⁴³ Wensinck, "Mescid-i Aksa", 119.

⁴⁴⁴ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 183.

olduğu zaman burası onun namazgahıydı. –Vadinin yakınındaki mescide gelince, Kureyş'ten bir adam orayı bina etmiş ve bu duvarı onun yanında yapmıştı.- Resulullah (s.a.v.), ihramsız vadiyi geçmemiştir.⁴⁴⁵

Ebu'l-Velid bize dedi ki: Dedem, bana ez-Zenci, İbn Cüreyc, Ziyad ve Muhammed b. Tarık'ın haber verdiğine göre kendisi Mücahid ile beraber Ci'rane'de umre yaptı, vadinin arkasından dikili taşların olduğu yerde ihrama girdi ve dedi: “Hz. Peygamber umre için ihrama işte burada girdi. Ben bu mescidi ilk defa yüksek tepe üzerinde kimin inşa ettiğini de bilirim; onu Kureyş'ten biri yaptı, ona isim verdi. Yanındaki parayla hurma satın alıp bu mescidi bina etti.”⁴⁴⁶

İbn Cüreyc dedi: Ben Muhammed b. Tarık'a kavuştum, kendisine sordum, şöyle dedi: “Ben ve Mücahid Ci'rane'de birleştik.” Mücahid bana haber verdi ki: “Vadinin arka tarafındaki en uzak mescit(Mescid-i Aksa) Udvetu'l-Kusva'da Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yer Ci'rane'deki mescidin olduğu yerdir.” Dedi ki: “Bu en yakın mescide gelince onu Kureyş'ten bir adam inşa etti ve şu bahçeyi (duvarı) edindi.”⁴⁴⁷

Bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere; Mekke döneminde Müşrikler, namaz kılan Müslümanlara sözlü ve fiziksel saldırıda bulunmuş, bundan dolayı Hz. Peygamber ve Müslümanlar ibadetlerini gizlice yapmıştır.⁴⁴⁸ Bu süreçte ibadet edebilmek için kimsenin göremeyeceği yerlere giderek vadilere dağılmışlardır.⁴⁴⁹ Azimli, bu mescitler⁴⁵⁰ hakkında şöyle yorum yapar:

Bu dönemde değişik yerlerde namaz kılmayı adet haline getirdikleri mescit yerleri oluşmuştu. İşte bu mescitlerden en uzakta bulunanına da “en uzak mescit” anlamında Mescid-i Aksa denildi. Sahabenin uzaklaşarak namaz kıldıkları bu mescitlerin çoğu hicretten sonra ihtiyaç kalmadığı için terk edildi. Mescid-i Aksa da bu şekilde terk edilip ancak teberrüken ziyaret edildi.⁴⁵¹

Hz. Peygamber, Hicretin sekizinci yılında, Zilkade ayında Mekke yakınlarındaki bu yerde ihrama girdi.⁴⁵²

Neticede Hz. Peygamber, bir gece Cirane⁴⁵³ vadisindeki “uzak mescit” olarak adlandırdıkları mescide gitmiştir. Bu olay sonraki dönemlerde mucizevi rivayetlerle anlatılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Dahası fiziki bir yürüyüş olup Mekke'de olduğu düşünülen İsra olayı, Miraç ile birleştirilerek birlikte aktarılmıştır.⁴⁵⁴

⁴⁴⁵ Vakıdi, *Meğazi*, III, 192.

⁴⁴⁶ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 529-530.

⁴⁴⁷ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 530.

⁴⁴⁸ İbn İshak, *Siyer*, 207.

⁴⁴⁹ Belazuri, *Ensab*, I, 213.

⁴⁵⁰ Bu mescitler hakkında bk. Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 520-531.

⁴⁵¹ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 184.

⁴⁵² Vakıdi, *Meğazi*, III, 338.

⁴⁵³ Cirane; Mekke'ye dokuz mil uzaklıkta, Mekke ile Taif arasında yer alır, Ahmet Önkal, “Cirane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 25.

⁴⁵⁴ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 184-185.

3.1.3. Miraç Olayı

Aynı şekilde tartışılan ve günümüze kadar güncelliğini koruyan konulardan biri de; Miraç'ın fiziksel olarak gerçekleşip gerçekleşmediği meselesidir. Hz. Peygamber'in Miraç'a fiili olarak çıktığını savunanların⁴⁵⁵ yanı sıra onu rüya şeklinde yaşadığını belirtenler de olmuştur.⁴⁵⁶

Bu olay, Muaviye b. Ebi Süfyan'a sorulduğunda Hz. Peygamber'in: "O Allah Teala'dan sadık bir rüya idi." dediğini söylemiştir.⁴⁵⁷ Miraç'ın rüya şeklinde gerçekleştiğini savunanlar İsrâ suresinin 60. Ayetini buna delil gösterirler:⁴⁵⁸ "(Geceleyin) sana gösterdiğimiz (Miraç'taki) temaşayı ve Kuran'da lanetlenmiş olan ağacı (cehennemdeki zakkum isimli) ancak insanlara bir imtihan olarak meydana getirdik."⁴⁵⁹ Ateş, bu ayet hakkında şunları söyler:

Ayette Hz. Peygamber'in göklere çıkarıldığına dair bir işaret yoktur. Miraç hakkındaki rivayetler genellikle olayı görmeyen, ancak Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra onun hizmetine girmiş olan Enes ibn Malik, Cabir ibn Abdullah ve Medine devrinin son yıllarında gelip Müslüman olan Ebu Hüreyre gibi sahabeler tarafından nakledilmiştir. Rivayetlerin birbirinden farklı yanları vardır ve Hz. Peygamber'in başka rüyasındaki olaylar Miraç olayına karıştırılmıştır.⁴⁶⁰

İbn İshak, Hz. Aişe'nin : "Rasulullah'ın bedeni kaybolmadı, gitmedi; fakat Allah onun ruhunu yürüttü." dediğini rivayet etmiştir.⁴⁶¹ Bu görüş; "Gece sakinleştikten sonra Hz. Peygamber Hicr'de uyurken Mescid-i Haram'dan götürüldü." rivayeti ile desteklenmiştir.⁴⁶² Belazuri de şu rivayetlere yer vermiştir: "Hz. Peygamber'in ruhu götürüldü. Kendisi yatağında uyuyordu."; "Peygamberlerin rüyası vahiydir."⁴⁶³ Neticede bazı bilginlerin⁴⁶⁴ de savunduğu üzere Miraç hadisesi rüya şeklinde gerçekleşmiştir.

⁴⁵⁵ Bu görüş ile ilgili bk. İbn Kesir, *Bidaye*, III, 175; Kastalani, *Mevahib-i Ledüniyye*, II, 11; Mevdudi, *Hiz. Peygamber'in Hayatı*, III, 316; Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, III, 136; İbn-i Kayyim El-Cevziyye, *Zadu'l-Mead Rahmet Peygamberi ve Devleti*, çev: Muzaffer Can (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1989), I, 127.

⁴⁵⁶ Bu görüş ile ilgili bk. İbn-i Hişam, *Siret*, II, 52; İbn İshak, *Siyer*, 393; Belazuri, *Ensab*, I, 450-451; Şibli, *Peygamberimizin Ruhani Hayatı ve Mucizeleri*, 160.

⁴⁵⁷ İbn-i Hişam, *Siret*, II, 52.

⁴⁵⁸ Kastalani, *Mevahib-i Ledüniyye*, II, 18.

⁴⁵⁹ İsrâ 17/60.

⁴⁶⁰ Ateş, *Kur'an-ı Kerim tefsiri*, 1508-1509.

⁴⁶¹ İbn İshak, *Siyer*, 393; İbn Kesir: "Hz. Aişe'nin sözü, bu hadisenin -İbn İshak'ın anladığı şekilde- İsrâ'nın uyku halinde olduğunu gerekli kılmaz." der ve onun görüşüne karşı çıkararak Hz. Peygamber'in Miraç'a bedeniyle çıktığını savunur, İbn Kesir, *Bidaye*, III, 175.

⁴⁶² Belazuri, *Ensab*, I, 449.

⁴⁶³ Belazuri, *Ensab*, I, 450-451.

⁴⁶⁴ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 187.

3.2. KIBLENİN TAHVİLİ

İbn Kesir, eserinde “Kubbetü’z-Zeman” adlı bölüme yer vermiştir. Kubbetü’z-Zeman, Hz. Musa’nın peygamberliği döneminde, İsrailoğullarının Beytü’l-Makdis’e gelmeden önce Tih çölünde bulunduğu sıralarda yanlarında bulundurdukları, içinde namaz kılip ibadet ettikleri, onların Kabe’si konumunda olan kubbe(çadır)’dir. İsrailoğulları Beytü’l-Makdis’e girdiklerinde Yuşa b. Nun, Kubbetü’z-Zeman’ı Mescid-i Aksa’nın yanındaki kayalığın üzerine dikmiştir. Namazlarını buraya yönelerek kılmaya başlamışlar, zamanla çürüyüp yok olduğunda dahi buraya doğru ibadet etmeye devam etmişlerdir. Hz. Peygamber zamanına kadar orası peygamberlerin kiblesi konumunda olmuştur.⁴⁶⁵

İkinci Akabe Biatı için Mekke’de Hz. Peygamber ile görüşmek üzere içlerinde Bera b. Ma’rur’un da bulunduğu bir grup yola çıkmıştır. Bera b. Ma’rur, Şam’a (Beytü’l-Makdis’e) doğru namaz kılmak istemediğini söylemiş ve orada bulunanların itirazına rağmen Kabe’ye yönelerek namaz kılmıştır. Bera b. Ma’rur, Mekke’ye geldiğinde yaptığını Hz. Peygamber’e anlatmış, bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ben hala aynı kible üzerineyim. Sen de aynı kible üzerine sabretseydin.”⁴⁶⁶ demiştir.

Hz. Peygamber ve Müslümanlar, Medine’ye hicretten sonra on yedi ay⁴⁶⁷ daha Beytü’l-Makdis’e doğru yönelerek namaz kılmaya devam etmiş,⁴⁶⁸ dolayısıyla mescitlerin kibleleri bu yöne doğru ayarlanmıştır.⁴⁶⁹ Es’ad b. Zürene, Medine’de Beytü’l-Makdis’i kible edinerek bir duvar inşa etmiş ve Müslümanlara namaz kıldırıştır.⁴⁷⁰ Ancak Hz. Peygamber’e Kabe’ye sırtını dönerek namaz kılması ağır gelmiş, oraya yönelmeyi arzulamıştır. Bu durum karşısında Müslümanlar da Kabe’nin kible olmasını dilemiştir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın elçisi! Keşke Makam-ı İbrahim’i namaz kılacak bir yer yapsan.”⁴⁷¹ demiştir.

Neticede Hz. Peygamber, Yahudiler ile aynı kibleye dönmekten rahatsız olmuştur. İbn Sa’d’ın yer verdiği şu rivayet bunu açıklar niteliktedir:

⁴⁶⁵ İbn Kesir, *Bidaye*, I, 467-469.

⁴⁶⁶ İbn Hibban, *Siret*, 91-92.

⁴⁶⁷ Bu olayın Hicretten on altı ay sonra olduğunu rivayet edenler de vardır, bk. İbn Sa’d, *Tabakat*, I, 229; Belazuri, *Ensab*, I, 475; Kiblenin tahvilinin ne zaman yapıldığı konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Kible değişikliği, Hicretin ikinci yılına 623-624 tarihine tekabül etmektedir. Bu konuda farklı rivayetler için bk. Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, çev: Abdulhalik Bakır (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2008), 89-90.

⁴⁶⁸ İbn İshak, , *Siyer*, 396.

⁴⁶⁹ Belazuri, *Ensab*, I, 463.

⁴⁷⁰ Belazuri, *Ensab*, I, 467.

⁴⁷¹ İbn Hibban, *Siret*, 118.

Resulullah Medine'ye hicret ettiği zaman on altı ay süre ile Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Kendisi yüzünün namazda Kabe'ye döndürülmesini istiyor ve "Ey Cibril! Allah'ın yüzümü Yahudilerin kıblesinden döndürmesini isterdim." diyordu. Bunun üzerine Cibril: "Ben ancak Allah'a yaklaşmayı talep eden bir kulum." dedi. Resulullah bundan sonra Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldığında başını göğe doğru çeviriyordu. Bunun üzerine: "Yüzünü göğe çevirip cevap bekleyip durduğunu görüyoruz. Şüphesiz hoşnut olacağın kibleye seni çevireceğiz. Öyle ise yüzünü Mescid-i Haram'a (Kabe'ye) doğru çevir. Nerede olursanız olun yüzünüzü ona doğru çevirin. Doğrusu Kitap verilenler bu vahyin Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir."⁴⁷² ayeti nazil oldu.⁴⁷³

Bu sırada Hz. Peygamber'in Beni Seleme yurdunda ashabı ile birlikte iki rekat öğle namazı⁴⁷⁴ kıldığı, ardından Kabe'ye dönmesinin emredildiği⁴⁷⁵ rivayet edilir. Hz. Peygamber, gelen emirle yönünü Kabe'ye çevirmiştir.⁴⁷⁶ Hz. Peygamber ile namaz kılanlardan biri ertesi gün sabah namazını kılan bir topluluk görmüş ve onlara: "Allah için şahadet ederim ki ben Resulullah ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldım." demiştir. Bu esnada rüku halinde olan cemaat oldukları yerde Kabe'ye yönelmiştir.⁴⁷⁷

Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e doğru yönelmesi, kendilerinin de kıblesi olmasından dolayı Yahudilerin hoşuna gidiyordu. Hz. Peygamber'in yönünü Kabe'ye çevirmesi onları rahatsız etmiştir.⁴⁷⁸ Bunun üzerine Yahudilerden bir grup Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Muhammed üzerinde olduğun kıblenden seni çeviren nedir? Halbuki sen İbrahim'in milleti ve onun dini üzerine olduğunu iddia ediyorsun. Üzerinde olduğun kibleye dön, sana tabi olalım ve seni tasdik edelim." diyerek onu dininden saptırmayı amaçlamışlardır.⁴⁷⁹

Bu olay üzerine inen ayetlere bakıldığında Allah, onların yapmak istediklerini açığa çıkaran şu ayetlerle cevap vermektedir:

⁴⁷² Bakara 2/144.

⁴⁷³ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 229.

⁴⁷⁴ Hz. Peygamber'in bu sırada ikinci namazını kıldığı da rivayet edilir, bu görüş ile ilgili bk. İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 231.

⁴⁷⁵ İbn İshak, *Siyer*, 396.

⁴⁷⁶ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, 357.

⁴⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 229-232; Buhari, bu rivayeti şöyle aktarmıştır; Hz. Peygamber ile birlikte Kabe'ye yönelen bu kişi, bir grubu Beytü'l-Makdis'i kible edinerek ikinci namazı kılarken görmüştür. Bunun üzerine onlara Hz. Peygamber'in Kabe'ye yönelerek namaz kıldığını söylemiş, orada bulunanlar bulunduğu hal üzerine Kabe'ye yönelinceye kadar dönmüşlerdir, Buhari, *Salat*, 31; ayrıca bk. Buhari, *Tefsir*, 16.

⁴⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 229-232.

⁴⁷⁹ İbn-i Hişam, *Siret*, II, 247-248.

“(Medine’deki Yahudi ve Münafık) birtakım beyinsiz insanlar; (Müslümanları) üzerinde buldukları (eski) kiblelerin (i Beyt-i Mukaddes’)den (Kabe’ye) çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da Allah’ındır, Batı da.”⁴⁸⁰

(Resulüm! Biz vaktiyle arzulayıp da şu anda) yöneldiğin kible (olan Kabe’yi ancak (sen) Peygamber(im’e) uyanları, topukları üzerinde geri dönen (münafık ve mürtetler)den ayıralım (da onlar bilinsinler) diye kible yaptık. Gerçi bu (çevrilme) elbette Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerde başkasına ağır gelmektedir. Allah sizin imanınızı (Mescid-i Aksa’ya yönelerek kıldığımız namazlarınızı) asla zayi edecek değildir.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ Bakara 2/142.

⁴⁸¹ Bakara 2/143.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRT HALİFE DÖNEMİ

4.1. HZ. EBU BEKİR DÖNEMİ⁴⁸²

Kur'an'da zikredilen İlaf⁴⁸³ olayı Mekke ile Şam arasındaki ticareti de kapsamaktadır. Bu ticaret yolu üzerindeki Filistin bölgesi tabii ki bölgeyle ticari ilişkileri olanlarda bölgeye hakim olma isteği uyandırmıştır. Hz. Ebu Bekir döneminde Filistin ile olan ilişkiler ticaret düzeyinde kalmamış, bölgeye fetih orduları gönderilmiştir.⁴⁸⁴

4.1.1. Üsâme Ordusu⁴⁸⁵

Hız. Peygamber, Muharrem ve Safer aylarında Medine'de ikamet ettiği sıralarda azatlısının oğlu Üsâme b. Zeyd⁴⁸⁶ komutanlığında Şam tarafına bir seriyye gönderdi. Üsâme b. Zeyd'in seriyye birliğinde Ömer b. Hattab ve Zübeyr b. Avvam gibi sahabiler de vardı.⁴⁸⁷ O çok genç birisi olduğu için ordu komutanı olarak atanması sahabe arasında sorun oluşturdu. Onların ağırdan aldıklarını gören Hz. Peygamber, onun emirliğe layık olduğunu söyledi⁴⁸⁸ ve Üsâme b. Zeyd'e Filistin topraklarından Belka⁴⁸⁹ ve Darum taraflarında es-Sera olarak bilinen Übnalılar⁴⁹⁰ üzerine hareket etmesi için hazırlık yapmasını emretti.⁴⁹¹ Bu ordunun gönderilme sebebinin savaşmak olmadığı, amacın Hz. Peygamber'in peygamberliğini tanıtmak olduğu, bu bağlamda bir keşif seriyyesi olduğu şeklindeki aktarımlar olsa da⁴⁹² doğrusu bunun bir savaş seferi olduğu

⁴⁸² Hz. Ebu Bekir'in halifeliği dönemi Hicretin on birinci yılına 632-633 tarihine tekabül etmektedir, İbn Hayyat, *Tarih*, 127.

⁴⁸³ Bk. Kureş Suresi.

⁴⁸⁴ İbn-i Hişam, *Siret*, IV, 349.

⁴⁸⁵ Usame b. Zeyd ordusunun gönderilmesi Hicretin on birinci senesine 632-633 tarihine tekabül etmektedir, İbn Hayyat, *Tarih*, 128.

⁴⁸⁶ Usame b. Zeyd, Hz. Ömer'in kendisine "kumandanım" diye hitap ettiği bir kişiliktir, bk. Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 362.

⁴⁸⁷ Zühri, *Meğazi*, 141.

⁴⁸⁸ İbn-i Hişam, *Siret*, IV, 404.

⁴⁸⁹ Belka, Ürdün'ün kasabalarından olup Şam ile Vadilkura arasında bulunmaktadır, Köksal, *İslam Tarihi*, VIII, 48; Belka, Şam bölgesinin doğusunda yer alır, Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, 197.

⁴⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 194.

⁴⁹¹ İbn-i Hişam, *Siret*, IV, 349.

⁴⁹² Bu konuda bk. İsrail Balcı, *İlk İslam Fetihleri Savaş-Barış İlişkisi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 84.

kaynaklarca teyit edilmektedir. Üsame'nin babası Zeyd b. Harise, Üsame henüz on beş yaşlarında iken şehit edildiği⁴⁹³ için Hz. Peygamber, onu on sekiz yaşına geldiğinde babasının şanını yüceltmesi ve orada hayatını kaybeden diğer Müslümanların intikamını alması için davetini ciddiye almayıp alay eden Bizanslılar üzerine göndermiştir.⁴⁹⁴ Gönderildiği yer Üsame'nin babasının öldürüldüğü Şam'ın Belka sınırında bulunan Filistin bölgesindeki Darum'dur ve Hz. Peygamber ona burayı atlarına çığnetmesini söylemiştir. Üsame'den önce saldırı haberinin düşmana ulaşmaması için acele etmesi gerektiğini vurgulayarak bazı telkinlerde bulunmuş,⁴⁹⁵ Filistin şehirlerinden olan Yubna'ya sabah hücum etmelerini emretmiştir.⁴⁹⁶

Hz. Peygamber'in vefat haberini o sırada Medine'de Cüruf denilen karargahtayken⁴⁹⁷ alan Üsame b. Zeyd, Hz. Ebu Bekir'e mektup yazarak vefat olayının çok önemli bir durum olduğunu, ordusunda onun en iyi sahabilerinin bulunduğunu, vefatıyla birlikte irtidat edenlerin artabileceğini belirterek sefere çıkmak istemediğini iletmiştir.⁴⁹⁸ Hz. Ebu Bekir, bu mektuba cevaben: "Beni köpekler ve kurtlar kapıp götürseler dahi Tanrı elçisinin emir ve hükmetmiş olduğu bir işi bozacak değilim."⁴⁹⁹ demiştir.

Yeni Halife Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in hazırlattığı bu seferi iptal etmek istememiş, görevin tamamlanmasını emretmiştir.⁵⁰⁰ Üsame b. Zeyd'e, Hz. Peygamber'in emrettiği gibi Filistin taraflarına yürümesini ve babasının katledildiği toplulukla savaşmasını söylemiştir.⁵⁰¹ Üsame b. Zeyd komutanlığında ordu sefere çıkmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidat hareketlerinden dolayı Müslümanların parçalanmasını istemeyen bir grup sahabe, ordunun sefere çıkmaması konusunda Hz. Ebubekir'i uyarmış olsalar da o, Hz. Peygamber'in sefere çıkardığı orduyu geri çevirmek istemeyip seferin tamamlanması hususunda kesin emir vermiştir.⁵⁰² Üsame b. Zeyd'in seferi, Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde Hz.

⁴⁹³ Kastalani, *Mevahib-i Ledüniyye*, I, 288.

⁴⁹⁴ Hasan, *İslam Tarihi*, I, 277.

⁴⁹⁵ Köksal, *İslam Tarihi*, X, 8.

⁴⁹⁶ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

⁴⁹⁷ Taberi, *Tarih*, III, 41.(1955)

⁴⁹⁸ İbn Hayyat, *Tarih*, 128.

⁴⁹⁹ Taberi, *Tarih*, III, 39.(1955)

⁵⁰⁰ Taberi, *Tarih*, III, 37.(1955); Bizans İmparatorluğuna karşı başlatılan savaşların nedeni; bölge emniyetini sağlamak, oradaki zulüm ve haksızlığa son vermek, Bizans'a ait bölgeleri hakimiyet altına almaktır, Fayda, *Halid b. Velid*, 313.

⁵⁰¹ M. Yusuf Kandehlevi, *Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık*, çev: Ahmet M. Büyükcınar vd. (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1979), II, 433.

⁵⁰² Taberi, *Tarih*, III, 39.(1955)

Peygamber'in Bizans'a ve kuzeydeki Hıristiyan Araplara yönelik başlattığı askeri faaliyetlerin kaldığı yerden devam ettiği anlamını taşımaktadır. Bunun verdiği sorumluluk dahilinde Hz. Ebu Bekir, ordunun sefere çıkması konusunda hassasiyet göstererek ısrarcı olmuştur.⁵⁰³

Üsâme ordusunun Medine'den uzak kaldığı iki aylık süreçte ne yaptığı, Bizans topraklarına geçip geçmediği bilinmemektedir.⁵⁰⁴ Üsâme b. Zeyd, bir rivayete göre kırk gün başka rivayete göre yetmiş gün sonra seferden dönmüştür.⁵⁰⁵ Bu ordu hakkında Heykel, şu yorumu yapar;

Peygamber onu tayin etmekle Mute'de şehit düşen babasının yerine geçirmek, kazanacağı zaferle şehit babasının ruhunu şad etmek, aynı zamanda gençleri büyük işlere ve büyük sorumlulukları yüklenmeye alıştırmak istemişti. Peygamber'in emri, Üsâme'nin Filistin topraklarından Belka ve Darum'a kadar yürüyerek babasının şehadetine sahne olan Mute'ye yakın bir yere kadar ilerlemesi, sabahleyin erkenden düşmanı basması, düşmanın baskından haber almasından önce ilerlemesi, baskını tamamladıktan sonra düşman toprağında fazla kalmayarak geri dönmesi idi.⁵⁰⁶

4.1.2. Filistin Ordusu

Müslümanlarla Bizans İmparatorluğu arasında başlayan mücadele fiili ve askeri olarak Hz. Peygamber zamanında başlamış, Şam bölgesi fetihlerinin ilerlemesi Hz. Ebu Bekir'in halifeliği dönemine tekabül etmiştir.⁵⁰⁷ Müslümanların bu fetih hareketlerine Arap yarımadasının kuzeyinde bulunan Filistin ve Şam olarak bilinen bölgeden başlama nedeni Bizans İmparatorunun bu bölgedeki düşmanca tavırlarıdır.⁵⁰⁸ Hz. Ebu Bekir, irtidat hareketleri sonrası Arap kabilelerini sınırlarının ötesindeki ülkelerle savaşmak üzere harekete geçirmiş, bu amaçla ilk ordularını Suriye, Filistin üzerine göndermiştir.⁵⁰⁹

Hz. Ebu Bekir'in Şam bölgesine fetih hareketleri için yönelmesi, hicretin on üçüncü yılı yani 634-635 tarihleri arasında hac dönüşü sonrasında gerçekleşmiştir.⁵¹⁰ Bu bağlamda Şam'ın fethi için; Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Hıms'a,⁵¹¹ Yezid b. Ebi Süfyan'ı

⁵⁰³ Bk. Abdurrahman Demirci, "Ebu Bekir'in Fetih Anlayışı", *Artuklu Akademi Dergisi* 1, sy. 1 (2014): 10.

⁵⁰⁴ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 41.

⁵⁰⁵ Taberi, *Tarih*, III, 67.(1955)

⁵⁰⁶ Heykel, *Hazreti Muhammed*, 455.

⁵⁰⁷ Taberi, *Tarih*, III, 328-349.(1955)

⁵⁰⁸ Fayda, *Halid b. Velid*, 293.

⁵⁰⁹ Taberi, *Tarih*, III, 348-349.(1955)

⁵¹⁰ İbn Hayyat, *Tarih*, 150.

⁵¹¹ Şam bölgesinin en büyük şehirlerindendir. Bu bölge Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından barış yoluyla fethedilmiştir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 100.

Dimeşk'e,⁵¹² Şürahbil b. Hasene'yi Ürdün'e⁵¹³ Amr b. As'ı ve Alkame Mücezziz'i Filistin'e komutan olarak tayin etmiştir.⁵¹⁴

Esasen bu görevlilerden önce Şam fetih hareketlerini yürütmek adına bölgeye ilk görevlendirilen komutan Halid b. Said b. As⁵¹⁵ olmuştur. O, Müslümanlara destek sağlaması için Teyma'ya gönderilmiştir. Hz. Ebu Bekir ona ilk hücum edenin kendisi olmamasını tavsiye etmiş ancak Bizans Komutanı Bahan saldırıya geçince Halid b. Said karşılık vererek savunmaya geçmiştir. Halife daha sonra bu orduya yardımcı birlikler de göndermiştir. Bunu haber alan Bizans İmparatoru, Şam'da bulunan birliklerine destek birlikleri sevk etmiştir.⁵¹⁶ Kudüs'te bulunduğu esnada Şam bölgesine saldırıların haberini alan Bizans İmparatoru Heraklios, bölge Rumlarına Müslümanlar ile barış yapmaları konusunda tavsiyede bulunmuştur. İbn Kesir, bu tavsiye metnini şu şekilde vermiştir:

Yazıklar olsun size. Bunlar yeni bir dine bağlı kimselerdir. Bunlara kimse karşı koyamaz. Bana uyun da Şam haracının yarısını kendilerine vermek üzere barış antlaşması yapın ki Bizans dağları sizin elinizde kalmaya devam etsin. Eğer bu tavsiyeme uymazsanız onlar sizden Şam'ı alırlar ve sizi Bizans dağlarında sıkıştırırlar. Bizanslı yetkililer Heraklios'un bu talimatından hoşlanmayıp homurdanmışlardır.⁵¹⁷

Bunun ardından Heraklios, Müslümanlara karşı kardeşi Tuzark(Theodore) komutasında doksan bin kişiden oluşan birlik göndermiş ve artçı askerlerini Filistin'in yukarı tarafında bulunan Cillik yokuşuna yerleştirmiştir. Bizans'ın baskısı karşısında sıkışan ordu komutanları istişare etmişler ve nihayet Amr b. As, bütün askerlerin bir araya toplanmasını tavsiye etmiştir. Rumlar Müslümanların hep birlikte toplanıp gelmekte olduklarını işitince Cillik'ten ayrılarak Filistin'de Remle ile Beyt-i Cebrin

⁵¹² Şam topraklarına ait eski bir şehirdir; Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 101-103; Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde Şam'a ulaşan ilk komutan Yezid b. Ebi Süfyan olmuştur, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 157; Hz. Ömer döneminde Ebu Ubeyde b. Cerrah, Babu'l-Cabiye tarafından barış yoluyla; Halid b. Velid ise Babu'ş-Şarki kapısından barış yapmadan girerek şehri fethetmiştir, Dimeşk'in bütün şehirleri Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Ebu Ubeyde b. Cerrah komutanlığında fethedilmiştir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 101-103; Yezid b. Ebi Süfyan Taun salgınından dolayı vefat edince Hz. Ömer, Muaviye b. Ebi Süfyan'ı bu bölgeye ordu komutanı olarak görevlendirmiş, haraçların toplanmasını da onun denetimine vermiştir, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 130.

⁵¹³ Bir görüşe göre Busra'ya gitmiştir, İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 372; Diğer bir görüşe göre de Şam'a gönderilmiştir, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 154; Ürdün'ün şehirleri Ebu Ubeyde b. Cerrah komutanlığında Halid b. Velid ve Amr b. As tarafından fethedilmiştir, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 103.

⁵¹⁴ Taberi, *Tarih*, III, 349.(1955); Hz. Ebu Bekir, bu görevlendirmeyi yaparken Rumların onları meşgul edeceğini bildiğinden ordu komutanlarını birbirine yardım edebilecek şekilde görevlendirmiştir. Bu bağlamda Şam bölgesi üzerinde aşağıdan hareket edenin yukarıya, yukarıdan hareket edenin aşağıya ulaşabileceği bir düzenleme yapmıştır, Taberi, *Tarih*, III, 343.(1955)

⁵¹⁵ Hz. Ebu Bekir, Halid b. Said b. As'ı Şam'a vali yapmış ama Hz. Ömer'in ısrarı üzerine görevinden azletmiştir, İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 107-112; Azledilme sebebi için bk. Taberi, *Tarih*, III, 334-336.(1955)

⁵¹⁶ Taberi, *Tarih*, III, 342.(1955)

⁵¹⁷ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 13.

arasında bulunan Ecnadeyn'e⁵¹⁸ çekilmiştir. Bizanslarla Müslümanlar burada karşılaşmış, savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır.⁵¹⁹ Bizans ile bir diğer savaş da Yermük'te⁵²⁰ olmuş; Müslümanlar, Bizans ordusunu kuşatarak yenilgiye uğratmıştır.⁵²¹

Filistin'in fethi için beraberindeki ordu ile birlikte Amr b. As'ı görevlendiren Hz. Ebu Bekir,⁵²² onun bölge üzerinde yoğunlaşmasını istemiş,⁵²³ bazı tavsiyelerde bulunmuş ve her komutanın farklı yoldan ilerlemesinin onların faydalarına olacağını söylemiştir.⁵²⁴ Bunun üzerine Amr b. As, Kudüs'e giden Mu'rika yolunu tutmuş,⁵²⁵ Filistin'e kadar yürümüştür.⁵²⁶

Filistin bölgesinin bir kısmı Hz. Ebu Bekir döneminde fethedilmiştir.⁵²⁷ Filistin'in güneyinde başlayan mücadeleler oldukça şiddetli geçmiştir. Bu başarılı fetihler sonrasında bölgenin diğer bölümleri için fetih kapıları aralanmıştır.⁵²⁸ Hz. Ebu Bekir döneminde Filistin'in iç kesimlerinin fethedildiği görülmektedir. Bizans yönetimi altındaki kıyı şehirler ve Kudüs, bu dönemde fethedilememiştir.⁵²⁹ Bu bölgelerin fethi Hz. Ömer dönemine tekabül etmektedir.⁵³⁰

4.2. HZ. ÖMER DÖNEMİ⁵³¹

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'den sonra ikinci halife olarak seçilmiştir. Filistin toprakları Hz. Ömer'in halifeliği döneminde 637 senesinde uzun bir muhasaradan sonra

⁵¹⁸ Filistin'deki Remle ile Beyt-i Cebrin arasında bir şehirdir, Taberi, *Tarih*, III, 393(1955).

⁵¹⁹ Taberi, *Tarih*, III, 393-396(1955)

⁵²⁰ Filistin'e sınır olan Ürdün'ün doğusuna açılan nehrin kenarındaki vadidir, Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 485.

⁵²¹ Taberi, *Tarih*, III, 365-367.(1955)

⁵²² Taberi, *Tarih*, III, 333.(1955)

⁵²³ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 370.

⁵²⁴ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 11.

⁵²⁵ Taberi, *Tarih*, III, 333(1955); İbn Hibban, *Siret*, 355.

⁵²⁶ Hasan, *İslam Tarihi*, I, 290.

⁵²⁷ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458; Filistin'in fethedilen bu bölgeleri, Hz. Ebu Bekir döneminde valiler tarafından idare edilen yerlerden biri olmuştur, Belazuri, *Fütuhu'l Büldan*, çev: Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 128.

⁵²⁸ Balcı, *İlk İslam Fetihleri*, 115-116.

⁵²⁹ Heribert Busse, "Dört Raşit Halife ve İlk Fetih Dalgası", Çev. Cem Zorlu, *İstem Dergisi*, sy. 6, (2005): 293.

⁵³⁰ Taberi, *Tarih*, IV, 101.(1955), Kudüs, Gazze, Nablus, Ludd, Yubna, Amevas, Beyt-i Cibrin ve Yafa bu dönemde fethedilmiştir, İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458.

⁵³¹ Hz. Ömer'in halife olması Hicretin on üçüncü senesinde 634-644 tarihi arasına tekabül etmektedir, İbn Hayyat, *Tarih*, 154.

fethedilmiştir.⁵³² Bu dönemde Arap Yarımadası ile birlikte Irak, Suriye ve Filistin'in bazı bölgeleri hakimiyet altına alınmıştır.⁵³³

Hz. Ömer, Halid b. Velid'in ordu komutanlığından azledilmesi için, Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde öneri sunmuş ancak devam eden fetihler nedeniyle bu teklif kabul görmemiştir. Bu nedenle Hz. Ömer, halife olduğunda yaptığı ilk iş Hz. Ebu Bekir'in Filistin'de başlattığı fetihlerin tamamlanmasının ardından daha önce Hz. Ebu Bekir'e sunduğu teklifi hayata geçirmek olmuştur.⁵³⁴ Halid b. Velid'den boşalan ordu komutanlığı için Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı tayin etmiştir.⁵³⁵ Halid b. Velid, görevden azledildikten sonra da Şam'dan ayrılmayıp orada kalmıştır.⁵³⁶

4.2.1. Fetih Hareketleri

Hz. Peygamber ile beraber İslam'ı Arap Yarımadasına yayan Halifeler, İslam'ın sadece bu bölgeyle sınırlı kalamayacağını bilincinde olmuşlar, dönemin büyük imparatorlukları olan Sasani ve Bizans topraklarında mücadelelerini sürdürmüşlerdir.⁵³⁷ Hz. Ömer, halife olarak devlet başına geçtiğinde Bizans ve Sasani İmparatorluğu ile önceden yapılan savaş sürecine dahil olmuştur. Hz. Ömer'in bu aşamada yapması gereken en önemli şey sorumlu olduğu siyasal düzeni ve devletin çıkarlarını korumak olmuş, acil karar alarak Bizans ile olan savaşı devam ettirip sonuçlandırmak durumunda kalmıştır.⁵³⁸ Bizans İmparatoru, Sasani'lere karşı uzun yıllar büyük mücadelelerle koruduğu toprakları Hz. Ömer zamanında kaybetmeye başlamıştır.⁵³⁹ Bu dönemde en önemli kayıp Filistin topraklarının elden çıkması olmuştur.⁵⁴⁰ Şam bölgesini kapsayan Yermük, Basra, Dimeşk, Ürdün, Cabiye, Filistin, Remle, Askalan, Kudüs şehirleri Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir.⁵⁴¹

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir zamanında başlatılan fetih hareketlerini daha da ileriye taşıyarak bu iki büyük imparatorlukla aynı anda savaşma cesaretini ve gücünü

⁵³² Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

⁵³³ Bk. Muhammed Hamidullah, "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat", Çev. Fahrettin Atar, *İlim ve Sanat Dergisi*, sy. 23 (1989): 45.

⁵³⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 46.

⁵³⁵ Zühri, *Meğazi*, 141-142.

⁵³⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 46.

⁵³⁷ Bk. Mehmet Akbaş, "Hz. Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (2011): 116.

⁵³⁸ İsrail Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16 (2003): 188-189.

⁵³⁹ Casim Avcı, *İslam Bizans İlişkileri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 61.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458.

⁵⁴¹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 221.

göstermiştir. İslam'ın yayılmasında kilit görevi gören fetihlerin çoğunun Hz. Ömer döneminde yapıldığını söylemek bu açıdan önemlidir.⁵⁴² Bu bağlamda Hz. Ömer dönemi, Müslüman Arapların hızla Arap Yarımadası dışına yayıldığı dönem olmuş, ülke sınırları geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır.⁵⁴³ Onun halifeliği döneminde fethedilen arazilerin toplam alanı 2.251.000 kilometrekare olmuş, fetihlerin bu kadar başarılı olmasında İslam idaresinin adaleti ve adaletin her yerde uygulanması etkili olmuştur. Böylece İslam fetihleri kalıcı fetihler haline gelmiştir.⁵⁴⁴

Hz. Ömer, Şam bölgesine seferberlik düzenlenmesi konusunda emir vermiş; Ebu Ubeyde b. Cerrah'a, Halid b. Velid'e, Yezid b. Ebi Süfyan'a ve Amr b. As'a ordu komutanı olarak dört ayrı koldan bu bölgeye intikal etmelerini söylemiştir. Şam askerlerinin oluşturduğu ordulardan biri de Remle bölgesindeki Filistin ordusu olmuştur.⁵⁴⁵ Ebu Ubeyde, Şam ile Filistin arasına askeri birlik göndermiştir.⁵⁴⁶

Gönderilen Alkame b. Mücezziz birliğinde Gazze'nin muhasara altına alınması başarısızlıkla sonuçlanınca Bizans askerleri Gazze, Ecnadeyn ve Beysan bölgelerine yerleşmiştir. Ecnadeyn bölgesinde Bizans Patriği olan Artabon, hem Remle'de hem de Kudüs'te büyük bir ordu kurarak hakimiyeti sağlamıştır.⁵⁴⁷ Amr b. As durumu mektupla bildirmiş, bunun üzerine Hz. Ömer: “Şimdi biz Bizanslı Artabon'un üzerine Arapların Artabon'unu(Amr b. As'ı) göndermiş bulunuyoruz. Kimin bu işi başaracağına dikkat ediniz.”⁵⁴⁸ demiş, Amr b. As'ı, Alkame b. Hakim el-Ferasi'yi ve Akkalı⁵⁴⁹ Mesruk b. Fullan'ı Bizans ile savaşmak üzere Kudüs'e, Ebu Eyyüb el-Maliki'yi de Remle'ye göndermiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴² Adem Apak, “Hz. Ömer”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 180 (2005): 58.

⁵⁴³ Balcı, “Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer”, 185.

⁵⁴⁴ Nuri Ünlü, *İslam Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), I, 114-115.

⁵⁴⁵ İbn Rüşte, *A'laku'n-Nefise*, 125.

⁵⁴⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 37.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 457.

⁵⁴⁸ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 93.

⁵⁴⁹ Akka, Filistin'in batı kıyısında bulunan önemli bir şehirdir. Milattan önce üç bin yıl içinde kurulmuştur, Feridun Emecen, “Akka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 265; Bu bölgenin fethi Hz. Ömer döneminde Şurahbil b. Hasene tarafından gerçekleştirilmiştir, Belazuri, *Fütuh*, 138.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 457.

4.2.2. Kudüs'ün Fethi ⁵⁵¹

4.2.2.1. Fetih Öncesi Gelişmeler

Bizans komutanı Tuzark, Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında olan Amr b. As ve ordusunun Kudüs'e girmesine engel olmak için Remle'yi tutmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer, yardımcı birlikler göndermiş, Amr b. As bunların bir kısmını Remle'ye bir kısmını da Kudüs'e sevk etmiştir. Amr b. As, Artabon'un gönderdiği elçinin ne söylediğini anlamayınca bizzat elçi vasfıyla onun karşısına çıkmıştır. Yapılan görüşme neticesinde Artabon, onun Amr b. As olduğunu anlayarak öldürtmek istemiş, ancak Amr, kendisinin gönderilen elçi olduğuna ikna ederek oradan çıkmayı başarmıştır. Durumun farkına varan Artabon: "Bunun kadar kurnaz birisi olamaz." demiştir. ⁵⁵²

Bu noktada Amr'ın Kudüs'e gönderdiği ordu Kudüs valisinin başarılı çabaları neticesinde Kudüs'e giremeyince Amr b. As'ın yanına dönerek ona Artabon'un yazdığı şu mektubu iletiler:

Sen benim dostum ve akranımsın. Benimle aynı değerde bir komutansın. Ben milletim için nasıl yüksek bir komutansam sen de milletin içinde öylesine yüksek bir komutansın. Vallahi Ecnadeyn savaşından sonra Filistin'den başka bir yeri fethedemezsin. Geri dön aldanma. Aksi takdirde senden öncekilerin uğradıkları gibi sen de hezimete uğrarsın. ⁵⁵³

Bunun üzerine Amr b. As, Rumca bilen bir elçiyi söyleyeceklerinde dikkatli olması konusunda uyararak bu görevi yerine getirmek üzere Artabon'a göndermiştir. ⁵⁵⁴ Amr b. As, cevap olarak şunları yazmıştır:

Mektubun bana geldi. Ben kavimimde nasıl bir komutansam sen de kavminde öyle bir komutansın. Bir şeyi gözden kaçırmışsın. Benim üstünlük derecemi tam takdir edememişsin. Bu beldelerin fethinin sahibinin ben olduğumu zannetmişsin. Mektubum sana ulaştığı zaman onu arkadaşlarının ve vezirlerinin huzurunda oku. ⁵⁵⁵

4.2.2.1.1. Yardımların Kesilmesi

Fethedilecek bölgeye yardımların kesilmesi için fetih hareketlerinden önce birtakım hazırlıkların yapılması gerekmektedir. Fetih hareketleri, su damlasının

⁵⁵¹ Kudüs'ün fethi Hicretin on altıncı yılına 637 tarihine tekbül etmektedir, İbn Hayyat, *Tarih*, 170; Kudüs, Hz. Ömer'in fethettiği belde olarak şöhret bulmuştur, Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, 173-174.

⁵⁵² İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 457-458; Başka bir rivayette Artabon: "Amr beni aldattı. Allah'a yemin ederim ki o Arapların en dahisidir." demiştir, bu konuda bk. İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 94; Daha sonra bu olay Hz. Ömer'e anlatıldığında: "Allah Amr'ın mukafatını versin." demiştir, bk. İbn Esir, *Kamil*, II, 458.

⁵⁵³ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 94.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458.

⁵⁵⁵ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 94.

oluşturduğu dalgalar gibi birbirini etkileyerek büyüme gösteren yapıya sahiptir. Bu bağlamda Kudüs fethi, çevresinin fethini de kaçınılmaz kılacağından Amr b. As, Artabon'un çevresinde bulunan bölgelerden yardım talebinde bulunmasını engellemek adına daha önce de belirttiğimiz üzere Alkame b. Mesruk'u Kudüs, Eyyub b. Malik'i Remle, Muaviye'yi de Kayseriye üzerine göndermiş, Kudüs'e yardım gelebilecek yerlerin önüne set çekmiştir. Bu amaçla Amr b. As, Kudüs etrafında bulunan Nablus,⁵⁵⁶ Yafa,⁵⁵⁷ Ludd, Yubna, Amevas, Beyt Cebrin⁵⁵⁸ gibi yerleri de kuşatmış böylece iki Arap kuvvet arasında kalan Bizans kuvvetlerinin hareket alanlarını kısıtlayıp kontrol altına alarak Bizanslılar tarafından Kudüs'ün kurtarılması ümitlerinin önünü kesmiştir.⁵⁵⁹

Amr b. As'ın uyguladığı bu politika, bütün Bizans kuvvetlerinin Kudüs'ü kurtarmak üzere birleşmesini önleyerek Müslümanlara karşı büyük bir kuvvet haline gelmesini engellemiş, Bizans kuvvetlerini farklı şehirlerle savunma yapmak durumunda bırakarak onların bölünmesini sağlamış, başarılı bir hamledir.⁵⁶⁰

4.2.2.1.2. Harekete Geçiş

Daha önce Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde detaylı olarak bahsedildiği üzere; Rumlarla yapılan ilk savaş Filistin topraklarında meydana gelmiştir. Bu amaçla bölgeye, kumandan olarak Amr b. As gönderilmiştir.⁵⁶¹ Başka savaşla meşgul olunmasından dolayı Kudüs'ün fethi gerçekleşmemiştir.⁵⁶² Hz. Ebu Bekir döneminde başta Gazze⁵⁶³ ve Sebestiye olmak üzere Filistin'in bazı bölgelerini fethetmiş olan Amr b. As, Kudüs'ü fethetmeyi amaçlıyordu.⁵⁶⁴ Tüm bunlar, Hz. Ömer'in halife olmasıyla Amr b. As'ın bu tecrübeleri değerlendirilerek Kudüs'ü fethetmesi için görevlendirmesinde etkili olmuştur.⁵⁶⁵

⁵⁵⁶ Cizye ödemeleri şartıyla anlaşmalı olarak fethedilmiştir, İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458.

⁵⁵⁷ Burayı Amr b. As fethetmiştir, Belazuri, *Fütuh*, 162; Bu bölgeyi Muaviye'nin fethettiği de söylenir, İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458.

⁵⁵⁸ Amr b. As, buradan azatlısı Aclan adına nispet edilen bir çiftlik almıştır, Belazuri, *Fütuh*, 162.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 457-458.

⁵⁶⁰ Hayati Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi* (İstanbul: Çile Yayınları, 1982), V, 300.

⁵⁶¹ Belazuri, *Fütuh*, 162; Taberi, *Tarih*, III, 340.(1955)

⁵⁶² Taberi, *Tarih*, III, 345-346.(1955)

⁵⁶³ Amr b. As, Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde Gazze, Nablus ve Sebestiye'de ikamet edenlere canlarını, mallarını ve evlerini korumak için eman vermiş, bunun karşılığında onlardan baş vergisi denen cizye talebinde bulunmuştur, Belazuri, *Fütuh*, 162.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458.

⁵⁶⁵ Feth için görevlendirilen Amr b. As, Arap dahisi olarak bilinen birisidir. Buna karşılık ise Arapların en dahisi, en akıllısı, en uzak görüşlüsü, ince hesap yaparak hareket eden aynı zamanda cin fikirli ve

4.2.2.1.3. Muhasara

Belazuri'de geçen bilgiye göre; Kudüs'ün fethi için gelen Amr b. As komutasındaki ordu, şehri kuşattığında burada yaşayan Hıristiyan halk, korkuya kapılmış ve gelen orduya karşı çatışmayı göze alamayıp onlarla sulh anlaşması yapmak istemiştir. Kudüs halkı, şehri teslim etmek için bizzat Hz. Ömer'in Kudüs'e gelmesini ve anlaşma metnini imzalamasını şart koşmuştur.⁵⁶⁶

Diğer kaynaklara göre ise; Kudüs'ü fetheden komutan Ebu Ubeyde b. Cerrah'tır. Esasen o, Şam bölgesi genel komutanı ve Amr b. As'ın da kendisine bağlı olduğu kişidir. Ebu Ubeyde b. Cerrah, Suriye fethini tamamlayarak Kudüs halkına içeriği Allah'a iman ve İslam'a girmeye davet olan bir mektup göndermiş, bunu kabul etmezlerse cizye vermeleri gerektiği, aksi takdirde üzerlerine savaş açılacağı bildirmiştir. Kudüs halkı bu çağrıya hiçbir şekilde cevap vermeyince Ebu Ubeyde, Suriye'de yerine Said b. Zeyd'i vekil bırakarak ordusuyla birlikte Kudüs'e doğru hareket etmiştir.⁵⁶⁷ Burayı kuşatmış bu durumda halk, Hz. Ömer'in bizzat Kudüs'e gelerek⁵⁶⁸ Şam bölgesi şehirleriyle yapılan anlaşmanın aynısının kendilerine de yapılmasını talep etmiştir.⁵⁶⁹ Bunun üzerine Hz. Ömer buraya gelerek Kudüs halkı ile anlaşma yapmıştır.⁵⁷⁰

Bu şartın koşulmasından zaten Kudüs halkının her koşulda anlaşma yapmak için hazır bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü karşılık vermek için güçlerinin yetersizliğinin farkına varmışlardır. Bu durum onları anlaşma yapmaya mecbur bırakmıştır. Onlar da bunun en üst merci eliyle yapılmasını istemişler, bu isteklerinin kabul edilmesi neticesinde kendilerini ve anlaşma şartlarını daha fazla garantileyebileceklerini düşünmüşlerdir.

Kudüs halkının anlaşma yoluna gitmesinin ve savaşmadan teslim olmasının esas nedeni Bizans döneminde Kudüs halkının imparatorluğa karşı başkaldırmasını

hilekar olarak tanınan Artabon, Heraklios'un Filistin bölgesindeki kumandanıdır, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 93-94; Bu bağlamda Kudüs'ün fethi için Artabon karşısında galip gelebilmek adına en az onunla aynı seviyede zekası olan ve akıl dane hamleleriyle ona karşı üstünlük kurabilecek olan Amr b. As tercih edilmiştir, Ülkü, *İslam Tarihi*, V, 300.

⁵⁶⁶ Belazuri, *Fütuh*, 162.

⁵⁶⁷ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 97.

⁵⁶⁸ Montefiore bu konuda şunları aktarmıştır: "Filistin Patriği Sophroinos, Müminlerin Emirinin bizzat kendilerine güvence vermediği müddetçe teslim olmayı reddetti. Amr b. As, bu sorunun üstesinden gelebilmek için Halid b. Velid'i halife olarak tanıtmaya çalışsa da Kudüslüler, onu tanıdılar. Bunun üzerine mecburen Ömer Mekke'den çağırıldı." Daha önce hiçbir kaynakta karşılaşmadığımız bu bilginin doğruluğu hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir, Montefiore, *Kudüs*, 178.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459.

⁵⁷⁰ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 104.

engellemek amacıyla Bizans askerleri dışındaki halka yönelik olarak silah taşıma yasağı uygulamasıdır. Bu nedenle burada yaşayan halk, silah kullanma ve savunma yapmaya karşı tecrübe edinmemiş, bu durumda kendilerini savunmak için gerekli gücü ve donanımı olmayan Kudüs halkı kaybedeceği savaşa girmeden teslim olmayı en doğru karar olarak görmüştür.⁵⁷¹

4.2.2.1.4. İstişare

Kudüs halkından gelen istek üzerine Ebu Ubeyde, bir mektup yazarak Kudüs halkının şartını Hz. Ömer'e bildirmiştir.⁵⁷² Kudüs'ün fethinin Hz. Ömer'in gelmesiyle gerçekleşebileceğini anlatmış, bu hususta ona fikrini sormuştur. Hz. Ömer, aralarında Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de bulunduğu ileri gelen kimselerle bu konuda istişare etmiş Hz. Osman, halkın korkuya kapıldığını ve bu isteklerinin reddedilmesiyle cesaretlerinin köreleceğini düşündüğü için onların isteğine olumsuz cevap vermesi gerektiğini söylemiştir. Hz. Ali bu görüşe katılmamış, birçok bölgede devam eden kuşatmalar sebebiyle bu teklifin kabul edilmesinin İslam ordusunun üzerindeki yükü hafifleteceğini belirtmiştir.⁵⁷³

İstişare sonucunda Hz. Ömer yolculuk için hazırlıklarını tamamlayıp yerine vekil olarak Hz. Ali'yi⁵⁷⁴ bırakmış, bütün yetki ve sorumluluğu devrettikten sonra Medine'den Kudüs'e doğru hareket etmiştir.⁵⁷⁵ Hz. Ömer'in Medine'den ayrılıp yola çıkması hakkında şöyle bir rivayet de aktarılmaktadır; Daha önceki bölümde bahsedilen mektuplaşmalar neticesinde Amr b. As, Artabon'dan aldığı mektubu Ebu Ubeyde aracılığıyla Hz. Ömer'e iletmıştır. Bu mektup şöyledir: “Ben son derece çetin bir düşmanla uğraşıyorum. Fethetmeye çalıştığım ülke sana karşı peşinen küçülmüş bulunuyor. Ne dersin?” Mektubu okuyan Hz. Ömer, Amr b. As'ın bunu bildiği şeylerden dolayı söyleyeceğini düşündüğü için Medine'den ayrılarak Kudüs'e doğru yola çıkmıştır.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, 83-84; Bizans'ın bu durumda tehdit altında bulunan Kudüs halkını silahlandırması ve askeri eğitim vermeye çabalaması, dışarıdan gelen ani bir tehde cevap veremeyecek kadar zaman alıcı bir girişim olacaktır, Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, 85.

⁵⁷² İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459.

⁵⁷³ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 96.

⁵⁷⁴ İbn Kesir, bunun aksine; Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'le birlikte Cabiye'ye geldiğini ve burada onun verdiği hutbeyi dinlediğini aktarır, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 364.

⁵⁷⁵ Taberi, *Tarih*, IV, 101.(1958)

⁵⁷⁶ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459.

4.2.2.1.5. Cabiye

Hız. Ömer, ordu komutanlarına, yerlerine belirledikleri kişileri vekil bırakarak kendisini Cabiye⁵⁷⁷ bölgesinde karşılamalarını söylemiştir. Bu emir üzerine Hız. Ömer'in yola çıktığını duyan ordu komutanlarından Yezid b. Ebi Süfyan, Ebu Ubeyde ve Halid b. Velid kendilerine söylenen yerde Hız. Ömer'i beklediler.⁵⁷⁸ Amr b. As ve Şurahbil b. Hasene Ecnadeyn'de Artabon'la karşı karşıya kaldıkları için yerlerinden ayrıılıp karşılamaya dahil olamamışlar,⁵⁷⁹ daha sonra Hız. Ömer Cabiye'de bulunduğu sırada katılabilmişlerdir.⁵⁸⁰

Hız. Ömer Cabiye'ye gelmiş,⁵⁸¹ burada onu önce Yezid b. Ebi Süfyan ve Ebu Ubeyde karşılamıştır. Halid b. Velid üzerinde ipekli elbiseler bulunduğu halde onlara dahil olmuştur. Hız. Ömer, onları üzerlerinde en güzel ipek elbiselerle süslü atlara binmiş, pahalı dokuma ipekten elbiseler giyinmiş parlak elbiseleri ve heybetli görünüşleri ile İranlıları andırdıklarını görmüş,⁵⁸² onların adetlerine alıştıklarını düşünüp⁵⁸³ atından inmiş ve onları taşıyarak kendi ifadesiyle, "karınları doyalı henüz iki yıl olan ve hayat tarzlarından bu denli hızlı dönen" komutanlara, kendisini karşıladıkları bu halden hoşnut olmadığını vurgulamış; "Allah'a yemin ederim ki sizler böyle bir şeyi iki yüz yıl sonra bile yapmış olsanız sizi değiştirir yerinize başkalarını getiririm." demiştir. Onlar, bu elbiselerin içinin doldurulmuş olduğunu,(içlerinde zırhlarının bulunduğu) silahlarının hala üzerlerinde bulunduğunu kendi adetlerini terk etmediklerini söylemişlerdir.⁵⁸⁴

Hız. Ömer, Cabiye'ye geldiğinde birtakım düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda askerlerin yiyeceklerini ve onlar için gerekli olan diğer eşyaları aralarında paylaştırdı. Kış ve yaz mevsimlerinde yapılacak olan seferleri düzenledi. Şam sınırını ve geçitleri sağlamlaştırdı. Sınırları dolaşarak her bölgenin görevini düzenledi. Abdullah b. Kays'ı Şam bölgesinin sınırlarından sorumlu olması üzere görevlendirdi. Muaviye'yi bu

⁵⁷⁷ "Suriye'de Hız. Ömer'in ziyareti ile meşhur olan ordugah şehridir. Dimeşk'in 80 km. güneybatısında, Havran bölgesindeki Cevlan'da, bugünkü Neva'ya çok yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdir.", bu konuda bk. Mustafa Fayda, "Cabiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 538.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459.

⁵⁷⁹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 98.

⁵⁸⁰ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁵⁸¹ Zühri, *Meğazi*, 142.

⁵⁸² İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459.

⁵⁸³ Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, çev: Ömer Rıza Doğrul ve Osman Zeki Mollamehmedoğlu (İstanbul: Eser Matbaası, 1974), IV, 285.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459; Bu karşılama sırasında, Hız. Ömer'in onları ipek elbiselerle gördüğü, bunun üzerine taşlamak için üzerlerine yürüdüğü de söylenmektedir, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 98.

bölgeye vali⁵⁸⁵ yaptı. Amr b. Abese'yi de erzak ve tahıl ambarlarının bakımı ile görevlendirdi. Ayrıca miras işleriyle de ilgilendi, ölenlerin birbirleriyle akrabalık ve veraset derecelerini tespit ederek bıraktıkları mirası sağ kalanlar arasında paylaştırdı.⁵⁸⁶ Hz. Ömer buradan ayrılmadan önce Şam bölgesi vergilerine de yeni düzenlemeler getirmiştir.⁵⁸⁷

Sadece görevlendirmeler yapmamış ayrıca Şürahbil b. Hasene'yi görevinden azlederek ordusunun üç emirliğe ayrılmasını emretmiştir. Şürahbil b. Hasene, Hz. Ömer'e bunun nedenini sorduğunda Hz. Ömer daha güçlü komutanlar bulunduğunu bu sebeple kendisini azlettiğini ifade etmiştir.⁵⁸⁸

Ayrıca Halid b. Velid de azledilmiştir.⁵⁸⁹ Hz. Ömer, Cabiye'de bulunduğu sırada halka konuşma yapmış ve burada Halid b. Velid'in azledilmesi meselesine de değinmiştir. Konumuz kapsamı dışında olmasından dolayı Halid b. Velid'in azledilmesi hakkında söylemiş olduklarına değinmeden orada bulunanlara yaptığı konuşmaya yer vermek istiyoruz:

Ey İnsanlar! İçinizi düzeltin ki dışınız da düzelsin. Ahiretiniz için çalışın ki bu çalışmanız dünyanız için de yeterli olsun. Bilesiniz ki kişi ile Adem peygamber arasında hayatta bulunan bir baba yoktur. Yine kişi ile Allah arasındaki bağlarda yumuşama ve gevşeme de söz konusu değildir. Kim cennet yolunu istiyorsa cemaate sarılsın. Çünkü şeytan tek kişiyle beraberdir. İki kişiden çok uzaktır. Herhangi biriniz تنها bir yerde bir kadınla baş başa bulunmasın. Çünkü bu durumda üçüncüleri şeytan olur. İyiliklerinin kendisini memnun ettiği, kötülüklerin de kendisini üzdüğü kişi mümindir.⁵⁹⁰

Hz. Ömer Cabiye'de bulunduğu sırada şehrin tamamını görebileceği bir tepeye çıkmış, buradan şehri seyretmiş, sonra şu ayetleri okumuştur: “Onlar geride nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, eğlenip durdukları nimetler bırakmışlardı. Bu böyledir; onları başka bir millete miras bıraktık. Gök ve yer, onlar için gözyaşı

⁵⁸⁵ Muaviye b. Ebi Süfyan, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde olmak üzere yirmi seneye yakın Şam valiliği yapmıştır, Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 18.

⁵⁸⁶ Taberi, *Tarih*, IV, 102-103.(1958)

⁵⁸⁷ Bu konuda bk. Abdülaziz Duri, “Hz. Ömer'in Mali Düzenlemeleri: Şam Bölgesindeki Vergiler”, Çev. Halil İbrahim Hançabay, *İstem Dergisi*, sy. 17 (2011): 204-205.

⁵⁸⁸ Zühri, *Meğazi*, 142; Hz. Ömer'in Şürahbil b. Hasene'yi azletmesiyle, Hz. Ebu Bekir zamanından beri Şam'ı idare eden dört komutandan Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Yezid b. Ebi Süfyan kalmıştır. Ebu Ubeyde b. Cerrah vefat etmiş, yerini Halid b. Velid'e ve İyaz b. Ğanm'a bırakmıştır. Yezid b. Ebi Süfyan da vefat edince Hz. Ömer onun yerine Muaviye b. Ebi Süfyan'ı tayin etmiştir. İyaz b. Ğanm'ın da vefatıyla, yerine Umeyr b. Sa'd el-Ensari'yi görevlendirmiştir. Hz. Ömer öldürülünceye kadar Şam bölgesi Muaviye ve Umeyr'in idaresinde kalmıştır, Zühri, *Meğazi*, 142-143.

⁵⁸⁹ Zühri, *Meğazi*, 141-142.

⁵⁹⁰ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 97.

dökmedi, onlara mühlet de verilmedi.”⁵⁹¹ Sonra şair Nabiga’dan birkaç mısra okumuştur.⁵⁹²

Hız. Ömer, Müslümanlar ile birlikte Cabiye’de bulunduğu sırada Cabiye halkından bir adam yanına gelerek Müslümanların kendisine ait üzüm bağından üzüm almak için yarışıklarını söylemiş, bu konudaki mağduriyetini bildirmiştir. Bunun üzerine Hız. Ömer yola çıkmış ve içinde üzüm bulunan bir kalkan taşıyan arkadaşına rast gelmiştir. Hız. Ömer ona: “Sen de mi?” diye sorduğunda adam: “Ey Müminlerin Emiri! Fena halde acıktık.” demiştir. Hız. Ömer oradan ayrılmış ve bağ sahibine üzümün kıymetinin ödenmesini emretmiştir.⁵⁹³ Yine Hız. Ömer Cabiye’de iken İbn Abbas ona şunları söylemiştir:

Bir kimse dört nesne ile amel ederse adaletle iş olur ki; biri mali işlerde güven sahibi olmak, ikincisi ölürken eşit muamelede bulunmak, üçüncüsü sözlerini yerine getirmek, dördüncüsü de ayıp ve kusurlardan uzak bulunmaktır. Sen kendini ve aileni temiz ve dürüst tut.⁵⁹⁴

Hız. Ömer’in Kudüs’e geleceğinden haberi olan Kudüs Hıristiyanları onu karşılamak için yola çıkmışlar, Cabiye’de konakladığı esnada ona yetişmişlerdir. Onların Cabiye’ye girişleri şöyle anlatılmaktadır:

Hız. Ömer Müslüman askerlerin arasında otururken aniden uzakta bir toz bulutu kalktı ve bellerinde kılıçları parlayan birkaç süvarinin dörtnala geldikleri görüldü. Bu manzara karşısında şaşırarak Müslümanlar insiyaki olarak silahlarına davrandılar. Ömer telaşın sebebini araştırınca kendilerine doğru süratle gelmekte olan atlıları gösterdiler. Durumu çabucak kavrayan Ömer yaklaşmakta olan atlıların Kudüs Hıristiyanları olduğunu tahmin etti ve dolayısıyla bu yabancıların barış talep etmek için geldiklerini söyleyerek adamlarını herhangi bir endişeye lüzum olmadığı hususunda temin etti.⁵⁹⁵

Hız. Ömer, Kudüs halkıyla cizye vermek üzere barış anlaşması yapmıştır.⁵⁹⁶ Daha sonra Hız. Ömer, orada bulunan Ludd halkı ile de cizye vermeleri şartıyla Kudüs halkı ile yapılan anlaşmaya benzer anlaşma yapmıştır. Ayrıca Remleliler ile de anlaşma yapılmıştır.⁵⁹⁷

Birtakım rivayetlerde Hız. Ömer’in Cabiye’de bulunduğu sırada Kudüs’ün fethi için Halid b. Sabit el-Fehmi komutasında bir grup askeri bölgeye gönderdiği belirtilir.

⁵⁹¹ Duhan 44/25-29.

⁵⁹² İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 99; Hız. Ömer, şu mısraları okumuştur: “Bunlar, zamanın iki gencidir ki gece ve gündüz peş peşe bunlara saldırırlar. Bunlar gayretle bir kabileye saldırdıkları zaman onları çöktürürler ve o kabile musibetlere maruz kalır.”, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 99.

⁵⁹³ Ebu Ubeyd, *Kitabü’l-Emval*, 171.

⁵⁹⁴ Taberi, *Tarih*, IV, 102.(1958)

⁵⁹⁵ İbn Hibban, *Siret*, 378.

⁵⁹⁶ İbnü’l-Esir, *Kamil*, II, 98; Artabon ve Tuzark Hız. Ömer’in geldiğini haber alınca Mısır’a kaçmış, bundan dolayı anlaşma halk ile yapılmıştır, İbnü’l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁵⁹⁷ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 98.

Bu askerler Kudüs'te halk ile savaşmış, sonunda şehir halkı kale içindeki yerlere karşılık belli bir şey ödemeyi, kale dışında kalan yerlerin de Müslümanlara ait olduğunu kabul etmiştir. Halid, bu durumu mektupla bildirmiş; Hz. Ömer, ona kendisi gelene kadar bulunduğu hal üzerine kalmasını emretmiştir. Bunun üzerine Halid, savaşı durdurmuştur.⁵⁹⁸

4.2.2.2. Şehre Giriş

Hz. Ömer, Cabiye'den yola çıkarak Kudüs'e⁵⁹⁹ yönelmiştir. Şehre yaklaştığında yoldan ayrılarak hayvanından inmiş, ihtiyaç giderdikten sonra kölesinin devesine binmiş, eyeri üzerinde tersine çevrilmiş bir kürk bulunan kendi devesini de binmesi için kölesine vermiştir. Hz. Ömer, Kudüs'e girdiğinde kendisini karşılayanlardan ileri gelen kimseler: "Müminlerin Emiri nerede?" diye sormuşlar, o da kendisini kastederek: "önünüzde" diye cevap verince onlar anlamayarak ilerlemiştir. Nihayet Hz. Ömer Kudüs'e varınca karşılamak isteyenlere: "Müminlerin emiri Kudüs'e girdi." denilmiş halk onun emir olduğunu anlayarak yanına gelmiştir.⁶⁰⁰

Hz. Ömer saçı az olmasından dolayı güneşte parlayan kafasıyla, sarıksız ve cübbesiz bir halde şehre girdi. Siyah devesine binerken eyer olarak, molalarda döşek olarak kullandığı yün minderi vardı. Yine lif astarlı heybesini moladayken yastık olarak kullanırdı.⁶⁰¹ Hz. Ömer, deve üzerinde yoluna devam ederken, onu kaba görünüşlü, düzensiz ve giysileri parçalanmış ordusu takip ediyordu ve bu şekilde şehre girdi.⁶⁰²

Bir başka aktarıma göre; Hz. Ömer, Cabiye'den Kudüs'e bir at üzerinde gelmiş, atının ayağı topalladığı⁶⁰³ için attan inerek şehre yürüyerek girmek zorunda kalınca durumu fark edenler kendisine "Kadana" denilen büyük bir at getirmişlerdir. Kadana'ya bindiğinde hayvanın rahat durmaması ve gürültülü sesler çıkararak şahlanmaya⁶⁰⁴ başlaması üzerine halife inerek yüzünü tokatladığı kadanaya: "Bu şekilde kibirlenmeyi nereden öğrendiğini bilmiyorum." demiştir. Bu, Hz. Ömer'in kadanaya ilk ve son binışı olmuştur.⁶⁰⁵

⁵⁹⁸ Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, 173-174.

⁵⁹⁹ İbn Hibban, *Siret*, 377.

⁶⁰⁰ Taberi, *Tarih*, IV, 101.(1958)

⁶⁰¹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 102.

⁶⁰² Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 3.

⁶⁰³ Atın topallaması, nallarının yıpranması ve eskimesinden kaynaklanmaktadır, Şibli, *Asr-ı Saadet*, IV, 286.

⁶⁰⁴ Şibli, *Asr-ı Saadet*, IV, 286.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

Hız. Ömer, Medine'den Kudüs'e uzun süren seferi sonucunda üzerinde bulunan beyaz gömleği yıpranmış ve sökülmiş halde şehre girmişti. Gömleğini onarım yapması için başpapaza verip yıkatmasını ve sökülen yerlerine yama yaptırmasını istemiştir. Başpapaz, Hız. Ömer'in isteklerini yerine getirmiş, yanında bu gömleğe benzeterek diktiği bir başka gömleği de sunmuştur. Hız. Ömer, gömleği gözden geçirip eliyle yokladıktan sonra başpapaza iade etmiş ve kendi gömleğini giyerek terini daha iyi çekip kuruttuğunu söylemiştir.⁶⁰⁶

Başka bir rivayette; Celumes adındaki başpapaz⁶⁰⁷ Hız. Ömer'in gömleğini yıkayıp onarmak üzere alınca bu sürede giymesi için ona keten bir gömlek vermiştir. Hız. Ömer, daha önce hiç görmediği keten hakkında bilgi aldıktan sonra kendi gömleğinin gelmesiyle üzerindeki emanet gömleği başpapaza iade etmiştir. Celumes ona: "Sen Arapların hükümdarisin. Bu beldelerde deveye binmek senin için uygun olmaz. İstersen başka bir bineğe bin. Beygire binmen senin açından Bizanslıların gözünde daha gösterişli olur." Hız. Ömer şu cevabı verdi: "Biz Allah'ın İslamiyet'le yücelttiği bir milletiz. Allah'tan başkasına tapmayız." Beygir getirildi. Eversiz bir kadife serildikten sonra üzerine bindi. Sonra: "Şunu durdurun, şunu durdurun. Bundan önce insanların şeytana bindiklerini görmemiştım."⁶⁰⁸ dedi.

Hız. Ömer'in ve Müslümanların sade yaşam tarzını eleştiren Hıristiyanların bakış açısını ve düşünce yapısını özetler nitelikteki şu alıntılara yer vermeden geçemeyeceğiz:

Patrik Sophroinos, Ömer'e kutsal şehrin anahtarını sundu. Patrik, Ömer ve onun paçavralar giyen Arap deve ve at süvarilerini gördüğü zaman "viraneliğin ucubeleri" diye mırıldandı. Çoğu Hicaz ve Yemen kabilelerinden geliyordu. Çok hızlı hareket eder, cübbe ve sarık giyer, ilhiz içerek (deve kılı kanla karıştırılır sonra pişirilirdi) hayatta kalırlardı. Ağır zırhlı Pers ve Bizans katafrakt süvarileriyle kıyaslanmaları söz konusu bile değildi. Sadece komutanları miğfer takıp zincir ve zırh kuşanırdı. Geri kalanı kaba tüylü güdük atlara binerdi. Kılıçları parlaktı ama bunları kın yerine paçavralara sararlardı. Seyf adındaki geniş ağızlı kılıçlarını çok sever, onlara isim verir ve onlar için şarkı ve şiirler yazarlardı. Arap ordularının hiçbir teknik üstünlükleri yoktu ama vazifelerine fanatik şekilde bağlıydılar.⁶⁰⁹

Tarihçi Rappoport'un da Hız. Ömer'in sadeliğini şu cümlelerle ifade ettiği belirtilir:

Bizans İmparatorlarının şatafatına ve altın yaldızlı elbiselerine alışmış Kudüs halkı için Halife'nin görüntüsü şaşırtıcı bir manzaraydı. Sirtında devetüyünden sefil hırkasıyla Peygamber'in bu Halifesi, bütün bagajını ve gündelik hurma erzakını taşıyan bir deve üzerinde Kudüs'e girdi. Galibin bu kaba saba sadeliği ile sadece Bizans İmparatorları tarafından değil, onların eyalet temsilcileri tarafından da

⁶⁰⁶ Taberi, *Tarih*, IV, 102.(1958)

⁶⁰⁷ Bir başka rivayette bu kişi "köy reisi" olarak geçmektedir, bk. İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 222.

⁶⁰⁸ İbn Kesir, *Bidaye*, II, 102.

⁶⁰⁹ Montefiore, *Kudüs*, 178-179.

sergilenen alışlageldik saçma tantana arasındaki bu tezat oldukça çarpıcıydı. Çok zorba ve çok aç gözlü davranan bir hükümete karşı iyice bilenmiş bir halkın üzerinde bunun olumlu bir etki bırakmaması imkansızdır.⁶¹⁰

Arap tarihçileri, Hz. Ömer'in Kudüs'ü kuşatmasından sonra oraya nasıl bir şekilde ve hangi kıyafetlerle geldiğini, bu durum karşısında Bizans'ın gösterişli yaşamına alışmış olan halkın nasıl şaşkınlık içerisinde kaldığını gururla anlatmışlardır.⁶¹¹

Konuyu yolculuk hakkındaki bir yorumla bitirelim:

Ulu Halife Hz. Ömer'in tantanalı ve muhteşem olabileceği sanılan bu seyahatin teferruatı merak konusudur. O seyahat ki İslam düşmanlarını İslam'ın azamet ve kudreti karşısında dehşete düşürmek için hesaplanmıştı. Fakat bu düşüncede onların yanılması mukadderdir. Bandolar çalınmadı, süslü maiyetler ve parlak arabalar hareket etmedi, ulu halifenin seyahatini ilan etmek için heybetli muhafız alayları ve muhteşem süvariler resmigeçit yapmadı. Hayır, onun barınabileceği adı bir çadır bile tedarik edilmemişti. Yegane maiyeti bir at ve ona refakat eden birkaç Muhacir ve Ensar'dan ibaretti. Yine de Hz. Ömer'in Medine'den Suriye'ye hareketini duyan bütün şehirler endişe içinde adeta titrediler.⁶¹²

4.2.2.3. Anlaşma

Muaviye b. Ebi Süfyan'ın yazdığı⁶¹³ anlaşma metninde; Halid b. Velid, Amr b. As, Abdurrahman b. Avf ve Muaviye b. Ebi Süfyan şahit olarak gösterilmiştir.⁶¹⁴ Kuşatmanın her koşulda gerçekleşeceğinden emin olan Hz. Ömer'in Kudüs halkının ileri gelenleri ile yaptığı anlaşma metni şu şekildedir:⁶¹⁵

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu (belge), müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ömer tarafından, Eyle halkına verilen bir emandır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacak, içindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dini inançlarından dolayı zorlanmayacak, kendilerine asla zarar verilmeyecek ve yurtlarına Yahudiler iskan edilmeyecektir. Buna karşılık Eyle halkı da diğer şehirlerin halkı gibi cizye verecektir. Orada bulunan Rumlar çıkarılacak fakat gidecekleri yere kadar güvenlikleri sağlanacaktır. Çıkmak istemeyenler ise Eyle halkı gibi cizye verecektir. Burada kalıp hasadını almak isteyenler hasadını alacak ve malını satmak isteyenlere gerekli kolaylık gösterilecektir. Bu Allah'ın Resulünün, Halifelerin ve Müminlerin Eyle halkına verdiği güvenlik ahdidir.⁶¹⁶

Artabon ve Tuzark, Hz. Ömer'in Şam'a geleceğini duyunca Mısır'a kaçmış, anlaşma avam olan Kudüs halkıyla yapılmıştır.⁶¹⁷ Hz. Ömer, onlardan üç gün içinde Bizanslıları buradan çıkarmalarını istemiştir.⁶¹⁸

⁶¹⁰ Garaudy, *Filistin*, 138.

⁶¹¹ Laura Veccia Vaglieri, "Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri", çev. İlhan Kutluer, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Ed. Mustafa Fayda, vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1988), I, 76.

⁶¹² Şibli, *Asr-ı Saadet*, I, 324.

⁶¹³ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 99.

⁶¹⁴ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁶¹⁵ Vaglieri, "Raşid Halifeler", I, 76.

⁶¹⁶ Taberi, *Tarih*, III, 609. (1962)

⁶¹⁷ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁶¹⁸ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 96.

Hz. Ömer'in halifelik çizgisini ortaya koyan bu anlaşma; Hıristiyanlara himaye edilmeyi, ibadet özgürlüğüne sahip olmayı ve geçmişte Bizans'a ödedikleri vergiden daha azını ödemeyi temin etmektedir.⁶¹⁹ Neticede Kudüs halkının, Hz. Ömer'den Suriye ile yaptığı anlaşmanın benzerini yapmasını istemeleriyle aynı koşulların onlara da sunulması genel olarak çerçevesi çizilmiş fetih hareketinin bulunduğunu ve insanların bundan memnun olduğunu göstermektedir.⁶²⁰

Bu bağlamda Kudüs halkı, buraya hakim olmaya çalışan, bu mücadele sırasında kendisini acımasızca ezen Yunanlılar ve Bizanslılarla bu anlaşma sayesinde ilk kez aynı haklara sahip olma fırsatını yakalamıştır. Bölgedeki Hıristiyan halk, kendisine eziyet eden Ortodoks Hıristiyanlarından Müslümanların gelmesiyle kurtulmuştur. Halkın rahata kavuşmasında İslam'ın girdiği her yerde eşitlik ve adaletin olması etkili olmuştur.⁶²¹ Kudüs halkının bu Hıristiyanlardan rahatsızlığını en iyi şu ifadeler açıklar:

Emir, Arap ordularının kalanlarını Cabiye'de teftiş etti ve Kudüslüler de muhtemelen Kudüs'ün teslimini müzakere etmek üzere onunla orada görüştü. Filistin'in çoğunluğunu teşkil eden monofizit Hıristiyanlar Bizanslılardan nefret ediyordu ve ilk Müslümanlar kendileri gibi tek tanrılı olanlara dini özgürlük tanımaktan da memnunmuş gibi görünüyordular. Ömer Kuran'a riayet ederek Kudüs'e bir teslim –zımmi- anlaşması önerip cizye vergisi ödemeleri karşılığında Hıristiyanların inançlarında serbest olacaklarını taahhüt etti. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Ömer Kudüs'e doğru yola çıktı.⁶²²

Kudüs halkı sadece Ortodoks Hıristiyanlardan rahatsız olmamış, ayrıca Hz. İsa'nın Kudüs'te Yahudiler tarafından çarmıha gerildiğine inandıkları için Yahudilerin de onlarla aynı alanda yaşamasını istememiştir. Onlar, kendi üzerlerine baskı kuran bütün durumların ortadan kalkması adına cizye vermeyi kabul ederek problem teşkil eden sorunlardan bu yolla kurtulmaya çalışmıştır. Mağlup olmalarına rağmen onlara sunulan bu imkanları başkalarının sunmamış olması, Müslümanların fetih hareketleri hukukuna ne kadar dikkat ettiğini ve bu konuda onlara karşı ne kadar hassas davrandıklarını göstermektedir. Şu ifadeler bu durumun izahı niteliğindedir:

Bu olayda Müslümanların yenik düşmanlarına bile nasıl insani bir şekilde muamelede buldukları görülüyor. Hal böyleyken daha sonra Haçlıların Eyle'yi geri aldıkları zaman Müslümanlara reva gördükleri zulüm ve işkenceler göz önüne alınır ve bir karşılaştırma yapılırsa aradaki fark daha açık olarak ortaya çıkar.⁶²³

⁶¹⁹ Vaglieri, "Raşid Halifeler", I, 76.

⁶²⁰ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 145.

⁶²¹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 152.

⁶²² Montefiore, *Kudüs*, 178.

⁶²³ Yıldız, *İslam Tarihi*, II, 94.

Tarihçi Rappoport'un Yahudi bakış açısıyla yazdığı "Filistin Tarihi" adlı eserinde Kudüs halkının memnuniyetini şu şekilde ifade ettiği belirtilir:

Kabul etmek gerekir ki Ortaçağ'ın başlangıcında, (Müslüman birlikler tarafından genellikle gözetilen) böylesi bir bildiri oldukça ılımlı bir bildiriydi. Adalet ve hoşgörü fişkıyordu. Ne Bizans İmparatorları ne de Kilise Başpiskoposları, bir sevgi dini getirmiş olan kimsenin adına böylesi duyguları hiçbir zaman dillendirmemişlerdi. Halife'nin bildiri gibi bir belgenin sadece Yahudilerin değil, Suriye ve Filistin Hristiyanlarının da zihinlerinde derin bir etki uyandırması kaçınılmazdı. Birileri baskı altında inerken diğerleri farklı dini anlayışlarından ötürü devletin Kilisesi tarafından zulme uğruyordu. Hepsi de memurların boyunduruğundaydı ve ağır vergiler altında kıvranıyorlardı.⁶²⁴

Bazı tarihçiler, Kudüs'ün fethinin askeri bir zafer oluşundan ziyade sadece bir kurtuluş olduğunu belirterek Kudüs'e fetih için gelenin Araplardan ziyade Müslümanlar olduğunu vurgular. Zira üç bin yıldır bu topraklarda Araplar ile aynı kökene sahip Amoriler, Kenanlılar ve İbraniler yaşamaktadır. Bu bağlamda Romalılar döneminde yaşayan halkın çoğunun Araplardan oluştuğu tespit edilmiştir. Kudüs'e hakim olan Bizans İmparatorlarının hoşgörüsüzlüğü karşısında halk, İslam'ın buraya girişini kurtuluş olarak görmüştür. Bizans İmparatorları tarafından baskı ve şiddete maruz kalan bölge halkı, Hz. Ömer ve ordusunu kendilerinin kurtarıcısı olarak nitelendirmiştir. Bu sebepten bölge halkı, Hz. İbrahim'i, Hz. Musa'yı ve Hz. İsa'yı Allah'ın elçileri ve Hz. Muhammed'in öncüleri olarak kabul eden İslam'ın tektanrıcılığında kendilerini bulmaya hazır olduklarını belirtmiştir.⁶²⁵

Bu değerlendirmenin tamamen taraflı bir şekilde yazıldığı ve objektifliğini kaybettiği düşünülebilir. Bölge halkı, kendilerine zulmeden bir İmparatorluktan kurtardıkları ve onların da lehine olan maddelerle anlaşma yaptıkları için buraya gelen Müslümanlara karşı ılımlı bir yaklaşımda bulunmuştur. Ama buradan onların İslam'ı kabul ettikleri anlamını çıkarmak yanlış bir ifade kullanmaya neden olacaktır. Zira yapılan anlaşma maddeleri arasında yukarıda detaylıca değindiğimiz şu madde de yer almaktadır:

Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacak, içindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dini inançlarından dolayı zorlanmayacak, kendilerine asla zarar verilmeyecek."⁶²⁶

Buradan onların dininde ne kadar tutucu davrandıkları ve bu konuda özgürlük arzuladıkları anlaşılmaktadır.

⁶²⁴ Garaudy, *Filistin*, 139.

⁶²⁵ Garaudy, *Filistin*, 135-137.

⁶²⁶ Taberi, *Tarih*, III, 609. (1962)

Anlaşma metninde geçen Kudüs'te “Yahudiler iskan edilmeyecektir.” maddesinin problemlili olduğunu belirtenler bulunmaktadır.⁶²⁷ Bu maddenin İskenderiye'nin fethinde geçen “Yahudilerin şehirde kalmalarına müsaade edilecektir.”⁶²⁸ maddesi ile çeliştiği, bundan dolayı Taberi'nin Seyf b. Ömer'den aldığı bu rivayette bazı problemlerin bulunduğu söylenir. Cizye ödemeyen fakir ve dilencilik yapan bir Yahudiye Beytü'l-Mal'den yardım yapılmasını isteyen bir halifenin Kudüs için yaptığı anlaşma metnine onları şehirden çıkaracak bir hüküm koymasının pek makul olmadığı belirtilir. Bu sebepten Seyf b. Ömer'in rivayetlerine sonradan birtakım eklemelerin yapıldığı düşünülür.⁶²⁹ Diğer rivayetler, yapılan bir anlaşma metninden bahsetmiş fakat Seyf b. Ömer'in rivayetine yer veren Taberi'den başkası anlaşma metninin içeriğine yer vermemiştir.⁶³⁰ Belazuri de tam anlaşma metninden bahsetmemiş, Şam şehirleriyle yapılan anlaşmalar gibi diyerek genel bir tanımlamada bulunmuştur.⁶³¹

Bu değerlendirmenin aksine Yahudilerle ilgili maddenin Hz. Ömer'in yaptığı anlaşmada bulunduğunu ama sonraki dönemlerde birtakım oyunlarla anlaşmadan çıkarıldığını belirtenler de bulunmaktadır. Bu anlaşma Müslümanların Dört Halife anlaşmalarına uymakla emrolunmalarından dolayı İslam Tarihi boyunca büyük bir titizlikle uygulanmıştır. Anlaşmada geçen ilgili madde Yahudileri rahatsız etmiş, bunun fesh olunması gibi bir durumun söz konusu dahi olamayacağından Yahudiler, sahte evraklara başvurarak Hz. Ömer'in yaptığı anlaşmanın sahtesini yapmışlar, Kudüs'te bir daha iskan etmeyeceklerine dair maddeyi bu anlaşmadan çıkarmışlardır. Bu sahte anlaşmanın hangi dönemde kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Yahudilerin Kudüs'e sızma politikası bu sahte anlaşma metninden sonra uygulanmıştır.⁶³²

⁶²⁷ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*, 147.

⁶²⁸ Bk. İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 518.

⁶²⁹ Gül, “Müslümanların Kudüs'ü Fethi”, 52.

⁶³⁰ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*, 146; “Seyf b. Ömer'in şahsiyeti ve diğer kaynaklara göre mübalağalı sözleri onun rivayetlerine şüphe ile yaklaşmayı gerekli kılmıştır.”, Gül, “Müslümanların Kudüs'ü Fethi”, 51; Bu görüş ile ilgili bk. Mustafa Fayda, “Seyf b. Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 27-28.

⁶³¹ Bk. Belazuri, *Fütuḥ*, 162.

⁶³² Karadavi, *Kudüs*, 67.

4.2.2.4. Fetih Sonrası

Kudüs'ün fethine şahit olan⁶³³ Hz. Ömer, fetih sonrası güvende olduklarına dair Kudüs halkına haberler göndermiş,⁶³⁴ emrinde olan ordu kumandanları bütün emirlere uyarak bölgenin kontrol altına alınmasına katkıda bulunmuştur.⁶³⁵ Kudüs'ün İslam ordusunun eline geçmesiyle Artabon ve barış antlaşmasını kabul etmeyen Bizanslılar, Kudüs'ü terk ederek Mısır'a doğru yol almıştır.⁶³⁶ Kumandanı geri çekilip kaçan bir halkın kendi başına direnmesi imkansız hale gelmiş, bu sonuç karşısında Kudüs halkı bölgeyi teslim etmek zorunda kalmıştır.⁶³⁷

Hz. Ömer'in Kudüs'e gelmesi sebebiyle birçok kumandan ve vali burada toplanmıştı. Hz. Ömer, onlara gerekli nasihat ve emirleri vermek için Kudüs'teki ziyaretini biraz uzattı.⁶³⁸ Ordu kumandanlarını yanına çağırıp her birine talimatlar vererek telkinde bulundu. Bunlardan en önemlisi, burada birçok yerde karargah kurarak süvari birlikler bulundurmalarını istemesi olmuştur. Çünkü herhangi olası bir durumda müdahalede bulunabilecek hazır birliklerin olması gelebilecek tehlikelerin önüne set çekmede ve bir merkezde toplanmada her zaman etkili bir yöntem olmuştur.⁶³⁹

Hz. Ömer, ayrılmadan önce Kudüs'e vali ataması yapmış, Filistin bölgesini iki kanada ayırmıştır. Alkame b. Hakim'i, Remle'de kalmasını söyleyerek Filistin'in bir yarısına, Alkame b. Muhazziz'i de Kudüs'te kalmasını söyleyerek Filistin'in kalan yarısına vali tayin etmiştir.⁶⁴⁰ Medine'ye dönmek üzere yola çıkmadan önce burada verdiği hutbede şunları söylemiştir:

Biliniz ki ben size valiler tayin ettim. Tanrının üzerime yüklediği vazifeleri yerine getirdim. Ganimetlerinizi aranızda eşit olarak böldük. Gaza edeceğiniz yerleri ve evleri aranızda taksim ettik. Ordu ve ordugahlar kurarak her şeyi düzenledik. Sınırları sağlaştırdık, sizi yerleştirdik, ganimet mallarınızın imkanı nispetinde geçiminizi genişlettik, pay ve yiyeceklerinizi tayin edip altı aylığınızın ve altı bahşilik yardımlarınızın verilmesini emrettik. Bir kimse bir şey bilirse o kimse

⁶³³ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 327.

⁶³⁴ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁶³⁵ Julius Wellhausen, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev: Fikret İşıltan (Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960), 59.

⁶³⁶ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁶³⁷ Mahmut Esat, *İslam Tarihi*, çev: Sadi Irmak (y.y: Tan Matbaası, 1965), I, 218.

⁶³⁸ Şibli, *Asr-ı Saadet*, IV, 286.

⁶³⁹ Ülkü, *İslam Tarihi*, V, 301.

⁶⁴⁰ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460; Tayin edilen valilerin bölge halkıyla uyumlu olabilecek özellikte kişiler olmasına özen gösterilmiş, İslam devletinde siyasi bütünlük sağlanması adına yöneticilerin halk ile olan iletişimi dikkate alınmıştır; Ünal Kılıç, *Hz. Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Yayınevi, 2004), 76.

bilgisi ile amel etmelidir. Tanrının iradesiyle biz de bildiklerimizle iş görürüz. Kuvvet ve yardım ancak tanrıdan beklenir.⁶⁴¹

Hız. Ömer, bölgeye gelmiş ve bu şartı kabul ederek⁶⁴² Kudüs'te birkaç gün kaldıktan sonra⁶⁴³ Zilhicce ayında Medine'ye dönmüştür.⁶⁴⁴ Böylece Hız. Ömer Filistin, Suriye gibi bölgelerin fethini tamamlayarak İslam'ı yayıp kuvvetlendirmiştir.⁶⁴⁵ Fetih hareketleri Kudüs'ün alınmasıyla kesilmeyip tüm hızıyla devam etmiştir. Filistin'in sahil şehirleri başta olmak üzere diğer yerleşim yerleri de fethedilmiştir.⁶⁴⁶ Kudüs'ün fethi diğer bölgelerin fethedilmesinde anahtar görevi üstlenmiş, fetih kapılarını açmıştır. Şam bölgesinin en büyüğü konumunda olan Kudüs'ün fetih haberi ulaşınca diğer bölgeler de sulh yapmak durumunda kalmıştır.⁶⁴⁷

Amr b. As, Kudüs'ten sonra Mısır'ı fethetmiş ve burada Artabon ele geçirilerek öldürülmüştür. Başka bir rivayete göre; Artabon öldürülmemiş, Bizans'a gidip onlara katılarak yaptıkları savaşlarda komutanlık yapmıştır.⁶⁴⁸ Burada hangi rivayetin doğru olduğu bilinmemektedir. Neticede Artabon'un Kudüs'te mağlubiyete uğradığını ve can güvenliğinden endişe duyarak Kudüs'ü terk ettiğini söylemek mümkündür.

Artabon'un Mısır'a kaçarak Bizans'a katıldığına işaret edenler, onun Kudüs'ün fethinden sonra Bizans'ın yaptığı savaşlarda komutanlık yapmasını delil olarak gösterirler. Bu savaşlardan birinde Müslüman birlikleri ile karşı karşıya gelen Artabon, Kays kabilesinden Durays adında birinin elini kesmiş, o da Artabon'u öldürmüştür.⁶⁴⁹

Fetih sonrasında Kudüs'ü sahabi ve tabiinden birçok Müslüman ziyaret etmiş, bazıları burada kalarak yerleşmiştir. Müslümanlardan Kudüs'e ilk yerleşenler Medineliler olmuştur.⁶⁵⁰ Ubade b. Samit ve bazı sahabiler Filistin'de kalmıştır. Ubade, Filistin'in Remle şehrinde vefat etmiştir.⁶⁵¹ Yine Şair Hassan b. Sabit'in kardeşi Evs b. Sabit de yerleşmiş olduğu Filistin'de vefat etmiştir.⁶⁵²

⁶⁴¹ Taberi, *Tarih*, IV, 104.(1958)

⁶⁴² İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 122.

⁶⁴³ İbn Hayyat, *Tarih*, 171; Taberi, *Tarih*, IV, 168.(1958)

⁶⁴⁴ Taberi, *Tarih*, IV, 104.(1958)

⁶⁴⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açısından İslam Tarihi* (İstanbul: İnkılab ve Aka Basımevi, 1975), 323.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458.

⁶⁴⁷ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 98.

⁶⁴⁸ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460-461; Durays, bu olayı şu beyitlerle anlatmıştır: "Rum Artabon'u bu eli perişan ettiyse de, Allah'a hamdolsun ki ondan çok yararlandım. Rum Artabon'u onu kopardıysa da, bende onun kemiklerini bu elle parça parça ettim.", İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 461.

⁶⁵⁰ Paksu, *Kudüs*, 20.

⁶⁵¹ Belazuri, *Ensab*, I, 441.

⁶⁵² Belazuri, *Ensab*, I, 430.

4.2.2.4.1. Hz. Ömer Mescidi

Hz. Ömer, Kudüs'e geldiğinde Hz. Davud'un mihrabına yönelerek mescit namazı kıldı. Ertesi gün birinci rekatta Sad,⁶⁵³ ikinci rekatta İsrâ suresini okuyarak Müslümanlara sabah namazı kıldırdı. Sonra Ka'bu'l-Ahbar'a⁶⁵⁴ Hz. Peygamber'in Miraç gecesi ayağını bastığı taşın yerini(Sahra'yı)⁶⁵⁵ sordu.⁶⁵⁶ O da kendisine:

“Cehennem Vadisi⁶⁵⁷ yönündeki duvardan şu kadar arşın ölç,⁶⁵⁸ sonra kazdır, onu mutlaka bulursun.” dedi. Tarif edilen yerde bir mezbelelik vardı. Gösterilen yeri kazdılar ve Sahra'yı buldular. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ka'b'a şöyle dedi: “Sence mescidi –Yahut mihrabı- nerede kuralım?” Ka'b: “Sahra'nın arkasına kur ki iki kibleyi birleştirmiş olursun.” dedi. Hz. Ömer şöyle karşılık verdi: “Ey Ebu İshak! Mescitlerin en hayırlısı ön kısmıdır.” Böylece Hz. Ömer mihrabı mescidin ön kısmında kurdu.⁶⁵⁹

Ka'bu'l-Ahbar, Hz. Ömer'e mescidi arka tarafına alıp ilerlemeyi önermiş, o da bu duruma Yahudilerin yaptığına benzemesinden dolayı tepki göstermiştir.⁶⁶⁰ Onun, burada bulunan ve Hıristiyanlar için kutsal sayılan “Kıyame Kilisesi'nin daha sonra Müslümanlar tarafından mescide çevrilmesi endişesini taşımasından dolayı uzakta namaz kıldığı da belirtilir.⁶⁶¹ Hz. Ömer'in bu davranış biçimini şu şekilde değerlendirilir:

Hz. Ömer'in Kudüs'ün ileri gelenleri ve ruhani lideri ile birlikte şehri gezmesi, namaz için papazın teklifini yukarıda zikrettiğimiz sebepten dolayı kabul etmeyerek kilisenin dışındaki bir avluda kılması ve zımmilere karşı genel tutumu İslam hakimiyetinin nasıl bir veçhe alacağını daha başlangıçta göstermekteydi. Şehirdeki bütün insanlara din, mezhep, çalışma ve seyahat hürriyeti tanınıyor ve bugünkü manası ile insan temel hak ve hürriyetlerinin genel çerçevesi çizilmiş oluyordu.⁶⁶²

⁶⁵³ Sabah namazının birinci rekatında Sad suresini okumuş, secde ayetine geldiğinde Müslümanlar da onunla birlikte secdeye kapanmışlardı, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 96.

⁶⁵⁴ Müslüman olup Medine'ye gelmiş, buradan Şam'a giderek Hıms'ta ikamet etmiştir. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde burada vefat etmiştir, İbn Sa'd, *Tabakat*, IX, 451.

⁶⁵⁵ Bu taşın Kubbetü's-Sahra yapısının altındaki taş olduğu görüşü yaygınlık kazanmış ve Hz. Peygamber'in Miraç'a yükselirken üzerine bastığına inanılarak Müslümanlar tarafından kutsallaştırılmıştır. Hz. Peygamber'in birçok yere ayak basıp dolaşmasına rağmen neden özellikle bu taşın kutsallaştırıldığı sorusuna cevap verilemediği söylenir, bu görüş ile ilgili bk. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 172.

⁶⁵⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 96-97.

⁶⁵⁷ Mescid-i Aksa'nın köşesinden doğuya doğru uzanan kısımdır. Burada kiliseler, mağaralar, sinagoglar, mezarlar vardır. Ortasında Hz. Meryem'in mezarının üzerine kurulmuş bir kilise yer alır. Ubade b. Samit'in türbesi bu kiliseye bakar, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 182-183; Yahudi inancına göre Hizkiya'nın vefatından sonra oğlu Maneşsa, Kudüs'teki tüm muhalefeti acımadan öldürmüş ve şehrin güneyindeki Cehennem Vadisi'ndeki fırında çocukların kurban edilmesi söylenmiştir. Maneşsa, kendi oğlunun da burada yakılarak kurban edilmesini istemiştir. Çocukların feryatlarının duyulmaması için davullar çalınmıştır. Bu nedenle buraya “Cehennem Vadisi” denilmiştir, Montefiore, *Kudüs*, 40-41.

⁶⁵⁸ Zira ile ölçtüler ve kayayı buldular, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 100.

⁶⁵⁹ Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, 174-175.

⁶⁶⁰ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 97.

⁶⁶¹ Yıldız, *İslam Tarihi*, II, 94; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 3.

⁶⁶² Gül, “Müslümanların Kudüs'ü Fethi”, 53.

Neticede Mescid-i Aksa'nın karşısına(Kıyame Kilisesi) bugün “Hz. Ömer Mescidi” olarak bilinen bir mescit yaptırmıştır.⁶⁶³ Bu görüşün aksine Hz. Ömer'in Kudüs'te yaptırdığı mescidin günümüzdeki “Hz. Ömer Mescidi” olmadığına işaret edenler de bulunmaktadır. Bu bağlamda şunlar söylenir:

Kudüs'ün fethinden sonra Hz. Ömer, şehrin yüksekçe yerine çıkıp bir enkaz yığınının bulunduğu yere inmiştir. Burası bir zamanlar Süleyman Mabedi'nin bulunduğu bölgedir. Hz. Ömer, bu enkazın temizlenip yerine mescit yapılmasını emretmiştir. Mütevazı bir yapı olan bu mescit, Hz. Ömer'in isminin verildiği muazzam yapı ile karıştırılmaktadır.⁶⁶⁴

Hz. Ömer döneminde Kudüs'te yapılan ilk mescit unvanını alan “Hz. Ömer Mescidi” ni anlatan en eski kaynak Muaviye b. Ebi Süfyan döneminde Kudüs'ü ziyaret eden papaz Arcluf tarafından kaydedilmiştir. Anlattıklarından bu mescidin; ahşaptan ve basit bir yapısının olduğunu, dikdörtgen şeklinde inşa edildiğini, içerisine üç bin kişiyi alabilecek genişlikte olduğunu ve çok fazla ayakta kalmayarak yıkıldığını anlamaktayız.⁶⁶⁵

Halife, burada mescit yaptıktan sonra bölgenin temizlenmesine büyük önem göstermiştir. Hz. Ömer temizleyene kadar burası hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler tarafından kirletilmiştir. Onun fethine kadar Hıristiyanlar, kayayı ve çevresini Yahudilerin kiblesi olması nedeniyle çöplük olarak kullanmışlardır. Yahudiler ise, Hıristiyanların Hz. İsa'nın mezarının burada olduğuna inanmaları ve buraya haçlarını koymaları nedeniyle onlar için kutsal kabul edilen sahrayı kirletmişlerdir. Hıristiyanların burada inşa ettikleri kiliseye buranın pislik içinde olmasından dolayı “Kumame Kilisesi” yani “Çöplük Kilisesi” denilmiştir. Fetihten sonra Hz. Ömer onların çöplük haline getirdiği bölgeyi temizlemek istemiş, bu amaçla Müslümanlarla birlikte abasının eteğine kayanın yanındaki toprakları alıp taşımış, kalanları da Ürdünlülerin taşımalarını emretmiştir. Böylece çöplük haline gelen kayanın temizliği sağlanmıştır.⁶⁶⁶

Günümüzde “Hz. Ömer Mescidi” olarak bilinen yer, Kıyame Kilisesi'nin hemen yanındadır. İki bölümlü olan mescidin giriş bölümünden sağ tarafa bir kapı vardır ve buradan daha geniş olan ikinci bölüme girilir. Tam orta yerinde bir kuyu vardır. Kilisenin çan kulesi ile Hz. Ömer Mescidi'nin minaresi yan yanadır. Bir taraftan çan çalarken namaz vaktinde de ezan okunur.⁶⁶⁷

⁶⁶³ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 97.

⁶⁶⁴ Vaglieri, “Raşid Halifeler” I, 76.

⁶⁶⁵ Basit, *Kudüs Tarihi*, 69.

⁶⁶⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 97.

⁶⁶⁷ Paksu, *Kudüs*, 80.

Pierre Loti, 1895 yılında Kudüs'e yaptığı seyahat notlarında bu mescidi: "Akıllara durgunluk veren, tılsımlı ve eski bir saray gibi, seçkin ve az görülen mavi bina" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca burası için:

Kubbesi ve hilali ile güzel mavi bir sarayı andıran başka hiçbir şeyle kıyaslanamayacak kadar mükemmel, gözenekli duvarlarına sanki ince mücevherler işlenmiş, bazıları soluk turkuaz ve koyu mavi tonlarında değişirken diğerleri bir parça sarı, biraz beyaz, biraz yeşil, biraz da siyah renkte, ölçülü bir şekilde ince kıvrımlar halinde işlenmişler." ⁶⁶⁸ denilerek mescidin kaplamaları hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Kendine özgü, içine kapanık sessizliği ile Hz. Ömer Mescidi'nin hüzünlendiren bir yer olmadığını, aksine huzur ve hayranlık verdiği belirtilmiştir. ⁶⁶⁹

4.2.2.5. Fetih Rivayetleri

Kudüs'ün fethi hakkında birtakım rivayetler anlatılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Kudüs'ün fethinden önce Hz. Ömer, Kureyşli ticaret kabileleriyle Şam'a gelmiş, şehirden çıkacakları zaman kendi işlerini halletmek için onlardan ayrılmıştı. Şehirde dolaştığı sırada patrik onun ensesinden tutup çekmiş, ona güç yetiremeyince içinde birtakım toprak aletlerinin bulunduğu odaya hapsedilmişti. Patrik bunları taşıyacağı yeri göstererek kapıyı kilitlemiş, öğleye kadar yanına uğramamıştı. Hz. Ömer daha sonra başından geçenleri şöyle anlattı:

Oturup düşünmeye başladım. Patriğin bana dediklerinden hiçbirini yapamadım. Yanıma geldiğinde: "Neyin var, niçin dediklerimi yapmadın?" dedi ve başıma yumruk vurdu. Bende baltayı alıp onu öldürdüm. Sonra dışarı çıktım. Bir rahip kilisesine uğradım. Akşamüzeri yanında biraz oturdum. Rahip bana dikkatle baktı. Beni kiliseye koydu, yedirip içirdi. Armağan verdi. İyiden iyiye beni süzmeye başladı. Durumumu sordu, ben de: "Arkadaşlarımı kaybettim." dedim. O da bana: "Ama korkulu gözlerle bakıyorsun." dedi. Tekrar beni dikkatle incelemeye başladı. Sonra şöyle dedi: "Hıristiyanlar, kitaplarını en iyi bilen alimin ben olduğumu biliyorlar. Bizi şu topraklarımızdan çıkaracak olan kişinin sen olduğunu görüyorum. Şu kilisede kalmam için bana bir emanname yazar mısın?" Bunun üzerine ben: "Olmayacak şeyi söylüyorsun." dedim. Ama rahip bunu benden ısrarla istedi. Nihayet ben de onun isteği doğrultusunda bir sayfa yazıp ona verdim. Ayrılacağım zaman bana bir merkep verdi ve şöyle dedi: "Şuna bin, arkadaşlarının yanına vardığın zaman yalnız başına bunu bana gönder. Çünkü bu hangi kiliseye uğrarsa ona değer verirler." Bende onun bana dediğini yaptım. ⁶⁷⁰

Hz. Ömer Kudüs'ü fethetmek için geldiğinde Cabiye'de bulunan o rahip emannameyi yanına alıp gelmiş, Hz. Ömer kiliseye uğrayacak Müslümanlara ikramda bulunması ve onlara ev sahipliği yaparak yol göstermesi şartıyla daha önce yazdığı emannameyi geçerli saymıştır. ⁶⁷¹

⁶⁶⁸ Pierre Loti, "*Kudüs*", çev. H. Erdal Yalt (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 58-59.

⁶⁶⁹ Loti, *Kudüs*, 163.

⁶⁷⁰ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 101-102.

⁶⁷¹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 102.

Başka bir rivayette; Amr b. As'ın davet mektubunu yanında yardımcılarının da bulunduğu sırada alan Artabon, onun Filistin'de Ecnadeyn'den başka yer fethedemeyeceğini söylemiştir. Onlar, bunu nasıl bildiğini sorunca: “Bu fetihleri yapacak olan kimsenin nitelikleri, -Hz. Ömer'in niteliklerini sayarak- şöyle şöyledir.”⁶⁷² şeklinde cevap vermiş ve bu beldeleri fethedecek olanın isminin üç harften oluştuğunu söylemiştir.⁶⁷³

Hz. Ömer'in Medine'den ayrılarak fetih için Kudüs'e gitmeye karar vermesinin nedeni şu şekilde açıklanır:

Hz. Ömer'in Şam'a⁶⁷⁴ geliş nedeni vardı. Ebu Ubeyde Kudüs'ü muhasara altına alınca Kudüs halkı kendisinden Şam bölgesi şehirleriyle yapılan barış şartlarının aynısıyla barış yapmayı ve bu barış anlaşmasında Müslümanların tarafını Hz. Ömer'in temsil etmesini istediler. Bunu Ebu Ubeyde'nin Hz. Ömer'e yazması üzerine Hz. Ömer Medine'den yola koyuldu. Medine'de Hz. Ali'yi kendisinin yerine vekil bıraktı. Hz. Ali kendisine: “Ne diye kendin gidiyorsun ki? Sen köpek tabiatlı bir düşmana karşı gidiyorsun.” deyince Hz. Ömer de cevaben: “Abbas'ın vefatından önce cihada çıkmaya çalışıyorum, çünkü sizler Abbas'ı yitirecek olursanız kötülükler çorap söküğü gibi art arda birbirini kovalayacaktır.” dedi. Abbas gerçekten de Hz. Osman'ın halifeliğinin altıncı yılında vefat etmiş, gerçekten de insanların etrafını şer kuşatmıştı.⁶⁷⁵ Hz. Ömer, Abbas b. Abdulmuttalib öncü kuvvetlerinin başında yola çıkmıştır.⁶⁷⁶ Bu rivayet Abbasiler tarafından türetilmiştir.⁶⁷⁷

Hz. Ömer ordu komutanları ile fetih öncesinde Cabiye'de toplanmak üzere anlaşmış, Amr b. As ve Şürahbil b. Hasene Halife burada bulunduğu sırada ona dahil olmuşlardır. Onu atının üzerinde gördüklerinde dizlerinden öpmüşler, Hz. Ömer de onları kucaklamıştır.⁶⁷⁸ Bir başka rivayette bu olaya şöyle yer verilmiştir: “Hz. Ömer ile Ebu Ubeyde karşılaştıkları esnada Ebu Ubeyde bineğinden indi. Hz. Ömer'in elini

⁶⁷² İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 458-459.

⁶⁷³ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 94.

⁶⁷⁴ Hz. Ömer'in Cabiye'ye geldiği seferlerin biri, Hums'un fethi için harekete geçen Ebu Ubeyde'ye yardımda bulunmak için yola çıktığı esnada olmuştur, Taberi, *Tarih*, IV, 81-82.(1958); Hz. Ömer Şam'a üçüncü gelişinde veba salgını nedeniyle bölgeye girememiştir, Taberi, *Tarih*, IV, 92-94 (1958); Hz. Ömer, Şam bölgesine dört defa gitmiştir. Bunların ilkinde at sırtında, ikincisi deve sırtında, Taun salgınının baş göstermesi üzerine geri döndüğü üçüncü gelişinde katır sırtında, dördüncü gelişinde ise eşek sırtında yolculuk yapmıştır. Fetih için at sırtında geldiği dikkate alınrsa, Hz. Ömer'in Şam'a ilk gelişinin bu esnada olduğu anlaşılmaktadır, İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459; Hz. Ömer'in Şam'a yaptığı yolculuklardan biri de Bizanslıların Ebu Ubeyde'yi Humus'ta kuşatmaları sebebiyle olmuştur. Hz. Ömer Ebu Ubeyde'ye yardım amacıyla Medine'den yola çıkmış ve Cabiye bölgesine kadar gelmiştir. Ser bölgesine kadar geldiği de söylenmektedir, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 125-126; Bir başka yolculuğu ise Şam'daki Taun salgınından sonra orada kalan mirasları taksim etmek üzere yola çıkmasıyla olmuştur; bkz. İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 127-132; Hz. Ömer'in Şam'a sadece bir defa İslam'a girmesinden önce cahiliye döneminde gittiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bu görüşü beyan edenler Hz. Ömer'in Kudüs'ün fethi için Şam tarafından gelip Cabiye'de konakladığını reddeder, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 100.

⁶⁷⁵ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 459.

⁶⁷⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 96.

⁶⁷⁷ Azimli, *Hz. Ömer*, 171

⁶⁷⁸ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 460.

öpmeye yöneldi. Hz. Ömer’de Ebu Ubeyde’nin ayağını öpmeye yöneldi. Bunun üzerine Ebu Ubeyde öpmekten vazgeçti, sonra yoluna devam etti.”⁶⁷⁹

Hz. Ömer Cabiye’ye geldiğinde burada bulunan Yahudilerden biri onu karşılamış ve kendisine: “Ey Müminlerin Emiri!⁶⁸⁰ Allah sana Kudüs’ün fethini nasip etmedikçe ülkene geri dönmeyeceksin.” demişti. Kudüslüler, Amr’ı, Amr’da onları çok uğraştırmış, fakat Amr ne orayı ne de Remle’yi ele geçirmeye muvaffak olamamıştı. Bu adam, Hz. Ömer’in Kudüs halkı ile yaptığı anlaşmaya şahitlik eden Yahudi’dir. Deccal hakkında çokça soru soran Hz. Ömer, bu Yahudi’ye de sorular sormuş, o da kendisine: “Ey Müminlerin Emiri! Sen ne diye onun hakkında soru soruyorsun ki? Sizler onu Ludd Kapısı’na varmadan on şu kadar kulaç önce öldüreceksiniz.” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁸¹

4.2.2.5.1. Şurut-u Ömeriyye

Hz. Ömer’in Kudüs’ün fethi sonrasında halka bazı şartlar koştüğundan söz edilmektedir. Bu konu hakkında şunlar söylenmektedir:

Hz. Ömer’in Kudüs’te halka bazı şartlar koştığı iddia edilir. Buna göre: Kiliselerini tamir etmeyecekler, çocuklarına Kur’an öğretmeyecekler, Müslüman görünce ayağa kalkacaklar, Arapça konuşmayacaklar, ata binmeyecekler, içki içmeyecekler, haç takmayacaklar... İlk kaynaklarda geçmeyen bu şartların erken hicretten dört asır sonra yazılan Beyhaki’de geçmesi önemli bir problemdir. Kudüs’ün fethini anlatan ilk kaynaklar bu şartları destekleyen rivayetlere yer vermemiştir. Ayrıca bu şartları Hz. Ömer’in ileri sürmesi mümkün değildir. Onun dönemindeki fetihlerde İslami şartlara pek de uyduğu söylenemeyen bu şartların uygulandığını göremiyoruz ve Hz. Ömer’in diğer mektup örneklerine de uymamaktadır. Muhtemelen bu şartlar ona nispet edilmiştir.⁶⁸² İbn Kesir, bu şartların içeriğine değinmeden sadece: “Bazı şartlar da ileri sürdü.” demiştir.⁶⁸³

Bu şartlar hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Birkaç nesil sonra gelenler, Hıristiyanların dinlerini serbestçe yaşamalarını sınırlayan bazı düzenlemelerin Halife Ömer’e ait olduğunu iddia etmişlerse de bunların daha sonraki bir dönemin uydurması olduğu kesin olarak ispat edilmiştir. Ancak daha az müsamahakar dönemlerin fıkıhçıları bu kuralları bir hakikatmiş gibi kabul ettiklerinden Müslüman idare altındaki Hıristiyan kiliselerin durumuyla ilgili verilen hükümlere mesnet teşkil etmişlerdir. Halife Ömer’e isnat edilen bu emirler şöyle devam etmektedir: “Rahman ve Rahim Allah’ın adıyla! Bu mektup –falanca ve falanca şehrin- Hıristiyanları tarafından Ömer b. Hattab’a arz olunur. Üzerimize yürüdüğünüz zaman, sizden kendimizin, gelecek neslimizin, mallarımızın ve dindaşlarımızın himayesini rica etmiştik ve sizinle şöyle bir anlaşma yapmıştık ki

⁶⁷⁹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 96.

⁶⁸⁰ Bir başka rivayette bu Yahudi Hz. Ömer’e: “Selam sana ey Faruk! Sen Kudüs’ün sahibisin.” şeklinde seslenmiştir, İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 101.

⁶⁸¹ İbnü’l-Esir, *Kamil*, II, 460.

⁶⁸² Azimli, *Hz. Ömer*, 171.

⁶⁸³ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 98.

ona göre şehrimizde ve civarında herhangi bir yeni manastır, kilise, inziva mekanları ve benzeri yerler dikmeyeceğiz. Yıkılıp harabeye dönen bu tür binaları yeniden inşa etmeyeceğiz veya şehrin Müslüman mahallelerinde kalanları tamir etmeyeceğiz. Müslümanlardan gece veya gündüz kiliselerimize girmek isteyenlere engel olmayacağız. Yolcu ve seyyahlara kapıları ardına kadar açacağız. Müslüman seyyahları misafir kabul edip evimizde üç gece ağırlayacağız. Müslümanların düşmanlarını gizlemeyeceğiz. Çocuklarımıza Kur'an öğretmeyeceğiz. Hıristiyanlık propagandası yapmayacağız. Kimseye dini davette bulunmayacağız. Yakınlarımızdan Müslümanlığı kabul etmek isteyenler bulunursa engel olmayacağız. Müslümanlara hürmet edeceğiz ve meclislerimize gelirlerse onları ayakta karşılayacağız. Gerek elbise, fes, sarık ve çarıkta olsun gerekse saçların ikiye ayrılmasında olsun giyim kuşamda onları taklit etmeyeceğiz. Onların hitap ifadelerini ve soyadlarını kullanmayacağız. Eyerlere oturmayacağız ve kılıç kuşanmayacağız. Silah edinmeyeceğiz ve üzerimizde taşımayacağız. Yüzüklerimize Arap harflerini kazdırmayacağız. Şarap satmayacağız. Saçlarımızın alın kısmındakileri tıraş edeceğiz. Nerede olursak olalım kendi kıyafet tarzımızı devam ettireceğiz. Bellerimize kuşak saracağız; kiliselerimizin üzerinde haçı göstermeyeceğiz. Müslüman sokaklarında, çarşılarında üzerlerimizdeki haçları ve kutsal kitaplarımızı teşhir etmeyeceğiz. Kiliselerimizde çanları hafif sesle çalacağız. Müslüman birinin bulunduğu sırada sesli ayin yapmayacağız. Sokaklarda topluluk halinde yürüyerek hurma dalı veya tasvirlerimizi taşımayacağız. Ölülerimizin defni sırasında yüksek sesle ilahi okumayacağız veya Müslüman sokaklarında ve çarşılarında yanar mum taşımayacağız. Bir Müslümanın mülkiyetinde bulunmuş hiçbir köleyi almayacağız, ev sırlarını öğrenmeye çalışmayacağız. Müslümanlarla kavga etmeyeceğiz. Bütün bunlara uyacağımıza kendi adımıza ve din kardeşlerimizin adına söz veriyoruz ve buna karşılık sizden himaye bekliyoruz. Eğer bu saydıklarımızdan herhangi birini ihlal edersek himayenizden düşeriz. O takdirde bize düşman yada asi muamelesi yapmakta serbestsiniz.” Bu belgeden ilk olarak Hicri beşinci yüzyıl ortalarında yaşayan İbn Hazm bahsetmiştir. Bu yazının şartları bu devirden bir hayli zaman sonra ortaya çıkan müsamahasız uygulamaları temsil etmektedir. Belirtilen kurallar gerçekte bir düzen halinde olmayıp bazı taassup zihniyetinin ortaya çıkışında uygulanabileceğini ima eder şekildedir. Halbuki Müslüman fetihlerinin ilk dönemlerinde Hıristiyanların dini hayatlarıyla ilgili şikayetlerin çok az olduğu konusunda bir hayli delil mevcuttur.⁶⁸⁴

Kaynaklarda Hz. Ömer'e nispet edilen “eş-Şurutu'l-Ömeriyye” veya “Ahidname-i Ömer” adlı bölümler ve belgeler ortaya çıkmıştır. Bu belgeler, sonradan düzenlenmiş olup Hz. Ömer devri uygulamalarını aşan ve gayrimüslimler aleyhine gelişmeleri gösteren belgelerdir. Bu belgeler, Hz. Ömer ile İslamiyet'in ilk devirlerindeki uygulamalara aykırı olduğundan sonraki dönemlerde düzenlenip ortaya çıkarılmış sahte evraklardır.⁶⁸⁵

⁶⁸⁴ Thomas Walker Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, çev: Bekir Yıldırım ve Cenker İlhan Polat (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2007), 86-89.

⁶⁸⁵ Gül, “Müslümanların Kudüs'ü Fethi”, 52-53.

4.2.3. Faaliyetler

4.2.3.1. Cizye

İslam fetihlerinde fethedilen araziler üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki halkı İslam'ı kabul etmiş topraklardır, ikincisi kuvvet yoluyla fethedilen topraklardır, üçüncüsü ise konumuz açısından önemli olan sulh yoluyla veya cizye karşılığında fethedilen topraklardır. Kudüs'ün fethi, Hz. Ömer tarafından sulh yoluyla sağlanmıştır. Anlaşma yapılarak alınan bu toprakların halkı, anlaşmalarda yer alan şartlara göre muamele görmüşlerdir. Anlaşmalarda kendilerine tanınan haklar onlardan esirgenmemiştir.⁶⁸⁶ Fethedilen topraklarda Müslüman olmayı kabul etmeyen gayrimüslimler, anlaşma gereğince belirlenen miktarda cizye vermeyi kabul ederek Müslüman topraklarda yaşama hakkına sahip olmuşlardır.⁶⁸⁷ Bu dönemde Filistin'den alınan askeri haraç miktarının üç yüz bin dinardan fazla olduğu bilinmektedir.⁶⁸⁸

Hz. Ömer döneminde Filistin gibi birçok geniş topraklarının fethi gerçekleşmesine rağmen buralarda yaşayan insanların kendi dinlerinde kalmalarına izin verilmiş, ziraata elverişli çok geniş ve verimli topraklardan alınan cizyeler sayesinde İslam topraklarının gelir kaynaklarında birden artış sağlanmıştır.⁶⁸⁹ Bu gelirlerin takip edilmesi için fethedilen bölgelere görevliler tayin edilmiştir.⁶⁹⁰

Hz. Ömer, cizye anlaşması yaptığı Filistin halkını içinde büyük bir mezbelelik bulunan Beytü'l-Makdis'in süpürülmesi ve temizlenmesinde çalıştırmıştır. Bu durum hakkında şunlar söylenmiştir:

Müslümanların ehli zimmeti mükellef tuttıkları bu konularda kanaatimiz odur ki muhakkak sulh anlaşmalarında cizye vergisi ile beraber bu mükellefiyetleri de şart koşmuşlardır. Bu sebeple de Müslümanlar –kendilerine karşı anlaşma ve zimmet vazifelerini yerine getirdikleri takdirde- ehli zimmeti bu mükellefiyetler ile sorumlu tutmayı caiz görmüşlerdir.⁶⁹¹

Anlaşma sadece Kudüs halkıyla yapılmamış, Ebu Ubeyd b. Cerrah Filistin'de bulunan Samirilerle anlaşmıştır. Onlara Müslümanların casus ve rehberleri olmaları

⁶⁸⁶ Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, 119.

⁶⁸⁷ Bu konuda bk. Mustafa Fayda, "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşur", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 26 (1983): 327.

⁶⁸⁸ Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 105.

⁶⁸⁹ Yıldız, *İslam Tarihi*, II, 109.

⁶⁹⁰ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 92.

⁶⁹¹ Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, 168.

karşılığında baş vergisi denilen cizyeden muaf tutulacağı ve topraklarının kendilerine teslim edileceğinin teminatını vermiştir.⁶⁹²

Filistin’de cizye sebebi ile işkenceye maruz bırakılan bir grup insan olmuştur. Bunlara Hz. Peygamber’in: “Dünyada insanlara azap edenlere, kıyamet gününde Allah azap eder.” sözü ile karşılık verilmiştir.⁶⁹³

4.2.3.2. Maaşlar

Hz. Ömer Cabiye’de konakladığı sırada maaşları taksim etmiştir.⁶⁹⁴ Fetih hareketleri sonrasında maaşları belirlemek adına birtakım düzenlemeler yapmış ve Şam’da bulunan gazilerin maaşları iki bin dirhem olarak belirlenmiştir. Bu fetihlerde önemli görevlerde bulunmuş kişilere beş yüz dirhem daha fazla olmak üzere iki bin beş yüz dirhem maaş verilmesi belirlenmiştir.⁶⁹⁵ Ayrıca birçok bölgeyle birlikte Filistin’e de gönderdiği valilerin maaşlarının Beytülmalden karşılanmasına özen göstermiştir.⁶⁹⁶

4.2.3.3. Eğitim

Hz. Ömer eğitim-öğretime de büyük önem vermiş, fethedilen topraklar üzerine eğitimlerini bizzat Hz. Peygamber’den almış olan sahabeyi İslam’ı yaymak üzere fethedilen bölgelere göndermiştir. Fethedilecek bölgeye ordu ile birlikte onlara İslam’ı anlatması üzere eğitimci göndermiştir. İmkanlar dahilinde bazı bölgelerde bu eğitimcilerin denetimini bizzat kendisinin yaptığı da olmuştur.⁶⁹⁷ Çocukların eğitimi ile ilgilenenlere on beş dirhem maaş bağlamıştır.⁶⁹⁸

Fethedilen bölgelere vali, kadı gibi siyasi yöneticilerin tayininin yapılması yanında⁶⁹⁹ aynı zamanda İslam’ı bu bölgelere ulaştırmak ve anlatmak ile sorumlu eğitimle ilgilenecek görevlilerin tayini de yapılmaktadır. Hz. Ömer, İslami yapıdan uzak olan Kudüs şehrine İslamiyet’i öğretmek adına Muaz b. Cebel,⁷⁰⁰ Ubade b. Samit,⁷⁰¹

⁶⁹² Belazuri, *Fütuh*, 184.

⁶⁹³ Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, 58.

⁶⁹⁴ Taberi, *Tarih*, IV, 102.(1958)

⁶⁹⁵ İbnü'l-Esir, *Kamil*, II, 461.

⁶⁹⁶ Bk. Akbaş, “Hz. Ömer”, 133-134.

⁶⁹⁷ Akbaş, “Hz. Ömer”, 117.

⁶⁹⁸ Akbaş, “Hz. Ömer”, 133-134.

⁶⁹⁹ Kılıç, *Şehirler Yönetimi ve Valilik*, 95-97.

⁷⁰⁰ Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber döneminde fetva veren, Hz. Ömer’in de ilmine değer verdiği, bazı durumlarda kendisine danıştığı ve ilminden faydalandığı isimlerden biridir, bu konuda bk. Akbaş, “Hz. Ömer”, 127-128.

Abdurrahman b. Ganem gibi sahabeden bazı kişileri eğitimci olarak bölgeye tayin etmiştir. Aynı zamanda Ubade b. Samit bölgeye tayin edilen ilk kadı olma özelliğine sahip olmuştur.⁷⁰²

Hz. Ömer dönemindeki görevlendirmeler; bu bölge Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında fethedilince bölgenin önde gelen kumandanlarından Yezid b. Ebi Süfyan Hz. Ömer'e mektup yazarak fethedilen bölgelere İslam'ı anlatacak kişilere ihtiyaç duyulduğunu yazması üzerine olmuştur. Bu bağlamda Hz. Ömer; Muaz b. Cebel'i, Ubade b. Samit'i ve Ebu'd-Derda'yı çağırarak farklı bölgelerde görevlendirme yapmıştır. Muaz b. Cebel'in payına da Filistin düşmüştür.⁷⁰³

Ubade b. Samit, Filistin'e yerleşerek halka Kur'an öğretmiş ve hayatının sonuna kadar bu görevine devam etmiştir. Filistin'de kadı görevini tayin ettiği sırada valinin olumsuz davranışlarına karşı tepki göstererek Medine'ye dönünce Hz. Ömer konuyu detaylıca dinleyerek oradaki insanların Ubade b. Samit'e ihtiyaçları olduğu düşüncesi ile Filistin'e tekrar göndermiştir.⁷⁰⁴

4.2.4. Filistin Komutanları

4.2.4.1. Halid b. Velid

Savaşçı bir kimlik ve kabiliyete hakim olan Halid b. Velid, gençlik yıllarının büyük çoğunluğu savaşa hazırlanarak, ata binerek ve avcılıkla geçirmiş, bu dönemlerden itibaren kendisini yetiştirerek savaş alanlarındaki başarısının temelini atmıştır. Bu bağlamda babasından çeşitli savaş taktikleri almış, çölün olumsuz koşulları içerisinde düşmana karşı nasıl taarruza geçeceğini, baskın ve takipler karşısında en az hasara hangi yollarla ulaşılabileceğini, baskın ve ani hücum için en iyi yerlerin tespitinin nasıl yapılacağını ve ipuçlarını öğrenmiştir.⁷⁰⁵ Onun hiçbir zaman mağlup edilmediği söylenir.⁷⁰⁶ Kureyş'in süvarilerinden ve babayığitlerinden olan Halid b. Velid,

⁷⁰¹ Hicretin otuz dördüncü yılında Şam bölgesinde Remle denilen bölgede yetmiş iki yaşında vefat etmiştir, İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 617; İbn Sa'd, onun Muaviye b. Ebi Süfyan döneminde, İbn Hibban ise Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat ettiğini söylemektedir, İbn Hibban, *Siret*, 410.

⁷⁰² Basit, *Kudüs Tarihi*, 52.

⁷⁰³ Bk. Akbaş, "Hz. Ömer", 126.

⁷⁰⁴ Akbaş, "Hz. Ömer", 130.

⁷⁰⁵ Fayda, *Halid b. Velid*, 86.

⁷⁰⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 189.

savaşlarda askeri araç ve gereçlerin korunması ve ordunun donatımı için çadırlar kurdurma, kumandanlık gibi önemli bir görev de üstlenmiştir.⁷⁰⁷

Ulaşmak istediği hedefleri sert ve kararlı bir şekilde en kısa sürede gerçekleştiren Halid b. Velid, savaşlarda olduğu gibi günlük hayatında da asker gibi davranmış, onun bu savaşçı özelliği mizacı ile bütünleşmiştir. Askeri alanda üstün başarılar elde etmesinin ve savaş meydanlarını ayakta tutmasının nedeni insan psikolojisini çok iyi bilmesinden kaynaklanmaktadır. Halid b. Velid'in hayatı, İslam devletinin askeri safhasının büyük çoğunluğunu teşkil ettiği için günlük hayatına dair bilgiler bulunmamaktadır.⁷⁰⁸ Halid b. Velid, hayatının çoğunluğunu savaş meydanlarında geçirmiş, askeri başarısını burada edindiği tecrübelerle pekiştirerek güçlendirmiştir.

Müslüman olarak katıldığı ilk savaş Mute⁷⁰⁹ savaşı olan Halid b. Velid, bu savaşa bir asker olarak dahil olmuş, savaştan kumandan olarak geri dönmüştür.⁷¹⁰ Halid b. Velid'in üstün askeri yeteneğe sahip olduğunu söylediği şu cümleler ile anlamaktayız: “Mute gününde elimde tam dokuz kılıç kırılmış, elimde sadece bir Yemen kılıcı kalabilmişti.” Bu savaş sırasında Hz. Peygamber, Halid b. Velid için: “Allah'ım! O, senin kılıçlarından bir kılıçtır. Onunla İslam ordusunu muzaffer eyle.” diyerek duada bulunmuştur. O günden sonra Halid b. Velid, “Allah'ın Kılıcı” anlamında “Seyfullah” lakabı ile anılmıştır. Hz. Peygamber, Halid b. Velid için: “Halid, ancak Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır ki, Allah onu kafirlerin başına yağdırdı.” ifadesini kullanarak onun bu savaşçı vasfını vurgulamıştır.⁷¹¹ Bu bağlamda Halid'in, siyaset, ilim veya ticaretle neredeyse hiç uğraşmadığını, kahraman bir asker ve büyük bir kumandan olarak hayatını hep savaşlarla geçirdiği görülmektedir.⁷¹²

Halid b. Velid tanımlanırken şu ifadeler kullanılmıştır:

Halid, Muhammed'e karşı savaşmış Mekke asilzadelerinden biriydi ama sonunda Müslümanlığı kabul ettiğinde Muhammed bu dinamik komutanı bağrına basıp ona

⁷⁰⁷ Köksal, *İslam Tarihi*, VIII, 18.

⁷⁰⁸ Fayda, *Halid b. Velid*, 229.

⁷⁰⁹ Mute savaşı, Müslümanlarla Bizans arasında yapılan ilk savaş olma özelliğini taşır. Mute, Şam bölgesine giren ve Kudüs'e yaklaşık 35-40 km mesafede Belka yakınlarında bir yerin adıdır, Algül, *İslam Tarihi*, I, 471.

⁷¹⁰ Fayda, *Halid b. Velid*, 136.

⁷¹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 30-32.

⁷¹² Fayda, *Halid b. Velid*, 133.

“İslam’ın Kılıcı” adını vermiştir. Halid, siyasi liderlerin emirlerine fazla kulak asmayan başına buyruk generallerden biriydi.⁷¹³

Hiz. Ebu Bekir’in halifeliliği döneminde Halid b. Velid, Bizans’a karşı savaşması için komutan tayin edilmiştir. şam bölgesindeki görevinden azledilince yerine komutan olarak atanan Ebu Ubeyde b. Cerrah dışında başka bir komutanın emrinde çalışmamıştır.⁷¹⁴ Ebu Ubeyde b. Cerrah; Halid b. Velid’in kabiliyetini, askeri dehasını takdir etmiş, görüşlerine daima itibar etmiştir. Fetihler sırasında Halid’i yanında istemiş, nc birliği kumandanı olarak kendisinden istifade etmiştir.⁷¹⁵ Halid b. Velid, Ebu Ubeyde’nin vefatıyla onun yerine geçen İyad b. Ğanm el-Fihri⁷¹⁶ ile beraber kalmaya devam etmiştir.⁷¹⁷

Hiz. Ömer, Küba’da bulunduğu bir dönem, hacca gitmek üzere Yemen’den gelen bir grup ile mescitte karşılaşmış, onların şam bölgesinde Hims’ta konakladıklarını öğrenince oradan yeni bir haberin olup olmadığını sormuştur. Onlarda Halid b. Velid’in vefat ettiğini söyleyince, Hiz. Ömer onun için rahmet dilemiş ve: “Allah’a yemin ederim ki, o Allah düşmanlarının yapmak istedikleri birçok katliamlarını durdurdu. O, uğurlu ve bereketli bir karaktere sahipti.” demiştir. Halid b. Velid’in vefatından sonra Hiz. Ömer, Halid’i anımsadığı sırada: “(Halid’in vefatıyla) İslam’da hiç kapanmayacak bir gedik açılmıştır.” demiştir. Bunun zerine: “Ey Emir’l-Müminin! Halid hayatta iken onunla ilgili görüşün böyle değildi.” denildiğinde: “Ona karşı yapmış olduklarımdan dolaylı pişmanım.” diyerek pişmanlığını dile getirmiştir.⁷¹⁸

⁷¹³ Montefiore, *Kudüs*, 176; Halid b. Velid’in Hiz. Ömer’e benzetildiği rivayet edilmektedir, İbn Hacer el-Askalani, *Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi el-İsabe*, ev: Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), II, 32.

⁷¹⁴ İbn Sa’d, *Tabakat*, V, 46.

⁷¹⁵ Mustafa Fayda, “Halid b. Velid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 291.

⁷¹⁶ “Ebu Ubeyde b. Cerrah vefat etmeden önce uhdesindeki görevle ilgili olarak İyad b. Ğanm’ı yerine vekil olarak bıraktı. Ebu Ubeyde b. Cerrah’in vefat haberi Hiz. Ömer’e gelince onun için rahmet diledikten sonra Ebu Ubeyde’yi kastederek ‘Senin yerini kimse tutamaz.’ dedikten sonra ‘Yerine kimi bıraktı?’ diye sordu. Onlar da ‘İyad b. Ğanm’ı bıraktı.’ dediler. Ömer de onun valiliğini onayladıktan sonra kendisine mektup yazarak ‘Seni Ebu Ubeyde b. Cerrah’in uhdesindeki valilik göreviyle görevlendirdim. Bu itibarla Allah’ın üzerine hak kıldığıyla amel et!’ dedi. Böylece Allah’ın emir ve nehiyelerine dair kendisine uzunca bir mektup yazdı.” “İyad b. Ğanm, hoşgrl, aynı zamanda da cömert olmakla bilinmektedir. Onun savurgan olduğunu eleştirenlere Hiz. Ömer: “İyad’ın cömertliği elindeki kendi malı ile ilgilidir. Allah’ın malına varınca orada durmaktadır. Bununla beraber Ebu Ubeyde’nin vekil bıraktığı bir valiyi azledecek değilim. O, İyad’da gördüğü tüm güzel hasletleri gördüğünden ısrarla onu tercih etmiştir.’ şeklinde cevap vermiştir”, İbn Sa’d, *Tabakat*, V, 111-112; Bizans topraklarının kapısı, Hiz. Ömer döneminde İyaz b. Ğanm komutasında Yermük savaşının zaferle sonuçlanmasıyla açılmıştır. Onun bu hareketi dolaylı olarak Kudüs’ün fethine de kapı açmıştır, bk. İhsan Arslan, “Hulefa-i Raşidin Döneminde İyaz b. Ğanm”, *İstem*, sy. 19 (2012): 107-108.

⁷¹⁷ İbn Sa’d, *Tabakat*, V, 46.

⁷¹⁸ İbn Sa’d, *Tabakat*, V, 48-49.

Halid b. Velid, H. 23 (643-644) yılında vefat etmiştir. Onun Hims'ta ve Medine'de vefat ettiği hakkında iki farklı rivayet mevcuttur.⁷¹⁹ Cenazesini yıkarken vücudunu gören bir kişinin; “Onun vücudunda orada kılıç darbesinin, mızrak veya ok yarasının izinin bulunmadığı sağlam bir yer yoktur.” dediği rivayet edilmiştir.⁷²⁰

4.2.4.2. Ebu Ubeyde b. Cerrah

Hiz. Peygamber tarafından güvenilir biri olarak tanımlanan⁷²¹ Ebu Ubeyde b. Cerrah; liderliğiyle, başarılı ve kendinden emin bir komutan olmasıyla, savaş esnasındaki maharetiyle sürekli itidali elden bırakmayan bir tutum sergilemiştir. Savaş sırasında askerler ve diğer komutanlar arasında çıkabilecek ihtilafları ortadan kaldırmış ve sürekli denge unsuru olmuştur. Askerler arasında eşit muamelede bulunmuş, davranışlarıyla sevilen ve sayılan bir komutan haline gelmiştir. Ebu Ubeyde b. Cerrah, bu özellikleriyle Hiz. Ömer'i etkilemiş ve ona karşı hassasiyet gösterilmiştir.⁷²²

Hiz. Ebu Bekir dönemi Şam fetihlerinde Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın isminin geçip geçmemesi konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde Şam'a gönderilen ordular arasında ismi zikredilirken bazılarında zikredilmemektedir. Bu ihtilaflara neden olan sebep, Ebu Ubeyde'nin Şam'a gönderilen orduların arkasından gönderilmesidir.⁷²³

Halid b. Velid'in yerine orduların başkumandanlığına getirilen Ebu Ubeyde b. Cerrah; Hiz. Ömer'in halifeliği döneminde Suriye'ye genel vali olarak tayin edilmiş⁷²⁴ ve Suriye'nin fethedilmesiyle Yezid b. Ebi Süfyan'ı Filistin valisi olarak görevlendirmiştir.⁷²⁵ Ömrünü fethedilen yerlerin valiliğini yaparak tamamlayan Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hiz. Ömer'in halifeliği döneminde Kudüs'ün fethedilmesinde önemli rol almıştır.⁷²⁶

⁷¹⁹ İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 26.

⁷²⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 37.

⁷²¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 479-482.

⁷²² Bk. İsrail Balcı, “Hiz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd b. Ebi Vakkas ve Ebu Ubeyde b. El-Cerrah Örneği” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20-21 (2005): 202-203.

⁷²³ Osman Aydın, Ebu Ubeyde bin el-Cerrah, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 107-108.

⁷²⁴ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 104; Hiz. Ömer, halifeliği döneminde Suriye bölgesini Hims, Dimaşk ve Filistin olmak üzere üç idari bölgeye ayırmıştır, Belazuri, *Fütuh*, 164; Şam'da “Emirü'l-Ümera” adını alan ilk kişi Ebu Ubeyde b. Cerrah olmuştur; İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 155.

⁷²⁵ İbn Hayyat, *Tarih*, 199.

⁷²⁶ Ahmet Önkal, “Ebu Ubeyde b. Cerrah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 250.

Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında, elli sekiz yaşında Amavas taunundan dolayı vefat etmiştir. Kabri, Kudüs taraflarında Remle'ye dört mil uzaklıkta bulunan Amavas'tadır.⁷²⁷

4.2.4.3. Amr b. As

Halid b. Velid'den sonraki en iyi Arap generali ve Mekke asillerine mensup macera adamı olarak bilinmektedir.⁷²⁸ Amr b. As, hakimliği, cesareti, riyasetiyle tanınan biridir.⁷²⁹

Dahiliğiyle de bilinen Amr için: “Karışık ve içinden çıkılmaz meselelerde, ihtiyatlık ve akıl yönünden, dünya işlerinde, hile, düşünce, açığözlülük ve cin fikirlilikte, uyanıklık hususunda dahi idi.” denilmiştir. Bilgi ve siyasette Araplar arasında sayılı şahsiyetler arasında yer alan⁷³⁰ Amr b. As hakkında Bizans komutanı Artabon: “Allah'a yemin ederim ki o Arapların en dahisidir.” demiştir.⁷³¹

Amr b. As, on bir ya da on iki yaşlarında erkenden evlendirilmiş ve aile geçimini sağlamak için küçük yaşlarda çalışma hayatına atılmış, deve otlatarak, baba mesleği olan kasaplık ve kumaş imalatı yaparak geçimini sağlamıştır. Asıl mesleği ticaret olan Amr b. As, birçok bölgeyi ticari amaçla ziyaret etmiştir.⁷³²

Hiz. Ebu Bekir, orduyu toplayıp Şam'a göndermek istediği sırada ilk gazaya çıkan Hiz. Ebu Bekir'in valilerinden biri olan Amr b. As olmuştur. Hiz. Ebu Bekir, kendisine Filistin'e gitmek üzere Eyle yolunu kullanmasını emretmiştir. Amr b. As, bu emir üzerine, başlarında Said b. el-Haris es-Sehmi'nin bulunduğu öncü bir kuvveti o bölgeye sevk etmiştir.⁷³³ Bu durum, Hiz. Ebu Bekir döneminde bölgelere gönderilen komutanların o bölgenin fethi ile sorumlu olduklarını da ortaya koymaktadır.⁷³⁴

Amr b. As, Bizans İmparatoru Heraklios'un ordusu ile birlikte üzerine geldiği haberini alınca Medine'den yardım istemiş bunun üzerine Hiz. Ebu Bekir, Irak'ta

⁷²⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, IX, 391.

⁷²⁸ Montefiore, *Kudüs*, 177.

⁷²⁹ Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 242-262.

⁷³⁰ Apak, *Amr b. el-As*, 232-233; Arapların dört dahisi olduğu söylenir. Amr b. As'ın da aralarında bulunduğu bu kişileri; Muaviye b. Ebi Süfyan, Mugire b. Şube, Ziyad b. Ebih şeklinde sıralamak mümkündür. Muaviye acele etmediği ve işlerin sonunu gözetmediği, Amr b. As karışık ve içinden çıkılmaz durumları çözdüğü, Mugire b. Şube birden karar verdiği, Ziyad b. Ebih ise her işte üstün görüşlü olduğu için Arap dahisi olarak adlandırılmıştır, Köksal, *İslam Tarihi*, VIII, 8.

⁷³¹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 94.

⁷³² Apak, *Amr b. el-As*, 41-43.

⁷³³ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 70.

⁷³⁴ Akbaş, “Hz. Ömer”, 84.

bulunan Halid b. Velid'i kendisine yardım için göndermiştir. Bu durumdan haberdar olan Heraklios'da Filistin beldelerinden olan Ecnadeyn'e yönelmiş, burada 634 yılında Ecnadeyn Meydan Muharebesi meydana gelmiştir. Bu muharebe Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu muharebede sağ kalan Bizans askerleri Kudüs'e doğru kaçmıştır. Akabinde gerçekleşecek olan Filistin'in bazı bölgelerinin fetihlerine bu dönemde dahil olmuştur.⁷³⁵

Hiz. Ebu Bekir döneminde küçük bir askeri birliğin başında bulunmuş, Filistin'in güneydoğusunun fethini gerçekleştirmiştir. Hiz. Ömer döneminde de Filistin'in tamamının İslam topraklarına katılmasında ve buraların fethedilmesinde büyük başarılar göstermiştir. Kudüs halkının şehri Hiz. Ömer'e teslim etmesindeki ana etken Amr b. As olmuştur. Filistin bölgesinde mağlup olan birçok kumandan ve askerin Mısır'a kaçması nedeni ile Hiz. Ömer'i Mısır'ın fethine de ikna etmiştir. Arapların meşhur dâhilerinden biri olarak kabul edilmiş; zeki, cesur, iyi bir hatip ve şair, kabiliyetli bir idareci olarak tanımlanmıştır. Hiz. Ömer onun için: "Amr dünyada kaldıkça hep idareci olmalıdır."⁷³⁶ demiştir.

Amr b. As, komutan olarak bir bölgeye fetih için çıkacağı zaman öncelikle bölgeyi ve insanları tanımaya çalışarak onlar hakkında detaylı bilgi edinmek için araştırmalarda bulunmuştur. Amr b. As, Filistin fethinde de bölgede yaşayan Rumlardan düşman kuvvetleri hakkında gerekli bilgileri edinerek adımlarını bu bilgi temeli üzerine atmıştır.⁷³⁷

Amr b. As, Hiz. Ömer'in vefat etmesi ve Hiz. Osman'ın halife seçilmesi ile Mısır'daki görevinden azledilmiş, Medine'ye geri dönmüştür. Burada çok kalmayarak Filistin toprakları içerisinde bulunan Şib bölgesinde yer alan çiftliğine yerleşmiştir. Amr'ın Filistin bölgesinde sahip olduğu bu arazi, konum itibari ile Hicaz, Mısır, Şam ve Irak bölgelerinin kavşak noktasında yer almaktadır.⁷³⁸ Amr b, As, vali olduğu sırada Mısır'da vefat etmiştir.⁷³⁹

⁷³⁵ Akbaş, "Hz. Ömer", 84-90.

⁷³⁶ Ahmet Önkâl, "Amr b. As", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 80.

⁷³⁷ Apak, *Amr b. el-As*, 275-276.

⁷³⁸ Apak, *Amr b. el-As*, 138-139.

⁷³⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 96.

4.2.4.4. Şürahbil b. Hasene

Adının sıkça duyulmaya başlandığı dönem Hz. Ebu Bekir dönemi olmuştur. Ebu Bekir'in Şam bölgesine gitmesi için görevlendirdiği emirlerden biridir.⁷⁴⁰ Şürahbil b. Hasene Filistin komutanı olarak görev yapmıştır.⁷⁴¹ Halid b. Velid'in komutasında bulunan Suriye-Filistin fethine dahil olmuştur. Kudüs, Bizanslılardan teslim alınırken Hz. Ömer ile birlikte şehre girmiştir.⁷⁴² Hz. Ömer, onu Şam'ın dörtte birini kapsayacak alanına vali olarak atamıştır.⁷⁴³ Amvas taununda, Şam'da Hz. Ömer'in halifeliği döneminde vefat etmiştir.⁷⁴⁴

4.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ

Hz. Ömer döneminde Filistin ve Kayseriyye'nin alınması ile Şam'daki mücadeleler sona ermiş, Hz. Ömer Bizans'a karşı askeri hedeflerini büyük oranda gerçekleşmesinden dolayı Suriye sınırlarını aşarak Bizans ile Anadolu içlerinde mücadeleye girişmemiştir. Bunun yerine elinde olan bölgelerin güvenliğini sağlayarak Bizans'tan kalan ve yıkılan bölgelerin onarımı, mimarisi⁷⁴⁵ ile ilgilenmiştir. Hz. Ömer'den sonraki dönemde Bizans'a karşı başlatılan mücadele Anadolu içlerine doğru askeri seferlerin başlatılması ile olmuştur. Bu da Hz. Osman'ın halifelik yıllarına denk gelir.⁷⁴⁶

Bu nedenle Hz. Osman'ın halifelik döneminde, zaten Filistin bölgesinin fethinin Hz. Ömer döneminde tamamlanmasından dolayı yalnızca bu bölgede yapılan değişiklikler kapsamında konuyu ele alacağız.

Hz. Ömer'in vefatından sonra halife olan Hz. Osman, Umeyr'i görevinden alarak Şam bölgesini Muaviye b. Ebi Süfyan'a vermiştir.⁷⁴⁷ Böylece Hz. Ebu Bekir döneminde dört emiri olan Şam bölgesi Hz. Osman döneminde tek elden idare edilmeye başlanmıştır.

⁷⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 143.

⁷⁴¹ İbn Kesir, *Bidaye*, VII, 154.

⁷⁴² Bu konuda bk. Mehmet Efendioğlu, "Şürahbil b. Hasene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 268.

⁷⁴³ İbn Hacer, *İsabe*, II, 508.

⁷⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 143.

⁷⁴⁵ Kudüs, mimari yapıları ile bilinen bir şehirdir, Mukaddesi, *Ahsenü't-Tekasim*, 51.

⁷⁴⁶ Bu konu hakkında bk. Balcı, *İlk İslam Fetihleri*, 135-137; Hz. Osman'ın halife olması Hicretin yirmi dördüncü yılına 644-645 tarihine tekabül etmektedir, İbn Hayyat, *Tarih*, 200.

⁷⁴⁷ Zühri, *Meğazi*, 143.

Hiz. Osman, aynı zamanda Amr b. As'ı Mısır'daki görevinden almış,⁷⁴⁸ hilafetinin son dönemlerindeki karışıklıklar ve muhasara öncesi Müslümanları mescitte toplayıp hutbe okumuştur. Bu hutbe esnasında Amr b. As ona şunları söylemiştir:

“Allah'tan kork ey Osman! Sen bir sürü günah yükledin, biz de seninle birlikte o günahlara katıldık. Allah'a tevbe et ve Allah'a dön.” diye seslenince Hiz. Osman: “Demek sen buradasın ha Nabıga'nın oğlu! Seni görevden aldığım günden beri kaşınıp duruyorsun. Senin cübben bitle doludur.” der. Amr b. As, bu olaydan sonra Filistin'deki yerine çekip gider. O şöyle derdi: “Vallahi dağ başlarında gördüğüm çobanlara varıncaya kadar herkesi Osman'ın aleyhinde kışkırtıp duruyordum.”⁷⁴⁹

Amr b. As, Hiz. Osman tarafından görevinden azledildikten sonra etrafındakileri halifeye isyana teşvik etmiştir. Hiz. Osman'ın etrafı kuşatılınca Medine'den ayrılarak Filistin'in Seb denilen arazisine ulaşarak orada el-Aclan adı verilen sarayına geçmiştir.⁷⁵⁰

Amr b. As'ın Medine'den çıkıp Filistin'e gitmesinin nedeni olarak; Hiz. Osman'ın kuşatılmasından sonra şunları söylemiş olması gösterilmektedir: “Ey Medine halkı! Yüce Allah'ın zillete uğratmış olduğu bu adamın öldürülmesinden önce gücü yetenleriniz burada kalmayın. Ona yardım etmeye gücü yetmeyenleriniz kaçıp gitsinler.” Sonra kendisi de Medine'den çekip gitmiştir.⁷⁵¹

Hiz. Osman dönemi Filistin valisi, Alkame b. Hakim el-Kinani'dir.⁷⁵² Alkame'nin vefatı ile bu bölge de Şam'ın diğer bölgeleri gibi Muaviye'nin yönetimine verilmiştir.⁷⁵³ Bu dönemde Doğu Akdeniz olarak adlandırılan Hama, Hıms, Lazkiye, Filistin, Ürdün, Kudüs bölgeleri Şam bölgesi adı altında buraya bağlı yönetilmiştir.⁷⁵⁴

Hiz. Osman, halifelik döneminde Kudüs'te tarım ürünlerinden sağlanan gelirin çoğunu fakirler için ayırmıştır.⁷⁵⁵ Ayrıca Mescid-i Aksa'nın güney tarafında bulunan Silvan Havuzu'nun gelirini Kudüs'te bulunan fakirler için ayırmıştır.⁷⁵⁶

⁷⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 85.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 169.

⁷⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 86.

⁷⁵¹ İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 281-282.

⁷⁵² İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 194.

⁷⁵³ Bu konuda bk. Adem Apak, “Hiz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 7 (1998), 503.

⁷⁵⁴ Algül, *İslam Tarihi*, II, 448-449.

⁷⁵⁵ Paksu, *Kudüs*, 20.

⁷⁵⁶ Casim Avcı, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 327.

4.4. HZ. ALİ DÖNEMİ⁷⁵⁷

Bu dönemde Amr b. As, Hz. Ali'nin kendisine olan bakışını bildiğinden onun yanına gidememiş, son çare olarak Filistin'den ayrılarak, Hz. Osman'ın kanını talep eden ve o sıralarda Şam civarında bulunan Muaviye'nin yanına gitmiştir. Amr b. As'ın Filistin yakınlarında bulunan arazisinde ikamet ettiği sıralarda Muaviye'nin kendisini çağırması üzerine iki oğlu Muhammed ve Abdullah ile Muaviye'nin huzuruna çıkmak için Şam'a doğru yol almıştır.⁷⁵⁸ Amr b. As, Muaviye ile aralarında geçen konuşmada Hz. Osman'ı ölüme terk ederek Filistin bölgesine kaçtığını söylemiştir.⁷⁵⁹ Ayrıca Hamedan'dan Burd adında bir adamla geçen konuşmasında Hz. Osman'ın katline vesile olmasıyla itham edilmesinden dolayı Filistin'e gittiğini söylemiştir.⁷⁶⁰

Amr b. As, bu dönemde Filistin'deki köşkünde oğulları Muhammed ve Abdullah ile birlikte ikamet etmiştir.⁷⁶¹ Bu sırada kendisine Medine'den bir atlı gelmiş ve ona Hz. Osman'ın durumunu sorduğunda isyancılar tarafından muhasara altına alındığını öğrenmiştir. Bunları işiten Amr b. As, adama: "Bana Abdullah'ın babası derler. Dağlama şişi daha ateşin içinde iken deve zorundan gaz çıkarmaya başlar." demiştir.⁷⁶²

Bir diğer rivayette bu olay şu şekilde aktarmıştır:

Amr, Medine'den iki oğlu Abdullah ve Muhammed ile çıkıp Filistin'e gidip yerleşir. Bir gün Medine'den gelmekte olan bir atlı Amr'a uğrar. Amr ona: "Senin adın ne?" diye sorar." Adam: "Hasir" diye cevap verir. Amr: "O halde (Osman'ı kastederek) o muhasara edilmiştir, ne durumdadır?" deyince adam: "Osman'ı Muhasara edilmiş bir durumda iken bırakıp geldim." diye karşılık verir. Birkaç gün sonra bir adam daha çıkıp gelir. Amr ona adını sorunca: "Kattal" olduğunu söyler. "Adam öldürüldü mü, ondan ne haber var?" diye sorunca adam: "Osman öldürüldü. Ben onun öldürülmesinden çok kısa bir süre sonra Medine'den ayrıldım." diye söyler. Sonra üçüncü bir kişi Filistin'e doğru gelmiş, Amr ona adını sorunca: "Harb" olduğunu söylemiş, bunun üzerine şöyle demişti: "Herhalde bir savaş olacak." ve arkasından adama Medine'den ne haber olduğunu sorar. Adam: "Müslümanların Hz. Ali'ye biat ettiklerini" söyler. Selm b. Zinbağ'ın şöyle dediği kaydedilir: "Ey Arap Ümmeti! Sizinle diğer Araplara arasında bir kapı vardı, o da kırılıverdi. Artık bunun dışında başka bir kapı aramız." Arkasından Amr şunları ilave etmiştir: "İşte bizim de istediğimiz buydu". Sonra Amr, iki oğluyla birlikte aynen bir kadın gibi ağlayarak yola koyulur ve: "Ey Osman, hayanın ve dinin timsali!" diye bağıra bağıra Dimaşk'a varırlar.⁷⁶³

⁷⁵⁷ Hz. Ali'nin halife olması, Hicretin otuz altıncı yılına 656-657 tarihine tekabül etmektedir, İbn Hayyat, *Tarih*, 232.

⁷⁵⁸ Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, 221.

⁷⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, çev: Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 147.

⁷⁶⁰ İbn Kuteybe, *İmame*, 160.

⁷⁶¹ İbn Kuteybe, *İmame*, 144.

⁷⁶² İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 170.

⁷⁶³ İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 282.

Başka bir rivayette ise; Muaviye Filistin’de bulunan Amr’a bir mektup yazarak şunları söylemiştir: “Ali, Talha ve Zübeyr’in meselesini bilirsin. Mervan b. el-Hakem, Basra ehlinde bir grupta bize intikal etti. Cerir b. Abdullah da Ali’ye biat için bize geldi. Sen bana gelinceye kadar bekleyeceğim. Bana gel seninle bu konuyu konuşalım.” Amr mektubu aldıktan sonra nasıl bir yol izleyeceği konusunda oğlu Abdullah ve Muhammed’e danışmıştır.⁷⁶⁴ Amr bunun üzerine Filistin’den yola çıkarak Şam’da bulunan Muaviye’nin huzuruna çıkmıştır.⁷⁶⁵

Hiz. Ali ve Muaviye arasında gerçekleşen Sıffin Savaşı’na Filistin ordusu da dahil olmuş, bu savaşta Muaviye sol kanatta yer alan Filistin ehline Mesleme b. Muhalled’i, Filistin piyadelerine Haris b. Halid el-Ezdi’yi, Filistin Kinanesi’ne Şerik el-Kinani’yi, Filistin Lahm ve Cüzam’ına da Natil b. Kays el-Cüzami’yi komutan olarak atamıştır.⁷⁶⁶ Muaviye bu savaşta Hiz. Ali’ye karşı kendi yanında olması koşulu ile Eymen b. Hureym’e Filistin bölgesini vereceğini söylemiş, o da söylemiş olduğu mısralarla bu teklifi reddetmiştir.⁷⁶⁷

Filistin’de bu dönemde vali olarak Muaviye b. Hudeyc, Husayn b. Nümeyr ve Muaviye’nin görevlendirdiği Filistin ümerası Habbab b. Esmer, Semir b. Ka’b b. Ebi el-Himyeri ve Heyle b. Sehme bulunuyordu.⁷⁶⁸

Hiz. Ali halifeliği döneminde çeşitli beldelere valiler atamıştır. Atadığı valilerden biri de Kays b. Sa’d’dır. Kays b. Sa’d, Mısır’a vali olmak üzere yola çıktığında Eyle bölgesine ulaşmış ve bir grup gözcü onu burada karşılaşmıştır. Kays’a kim olduğunu sorduklarında Kays onlara bir kısmı öldürülen, bir kısmı da can korkusu ile kaçan ashaptan olduğunu, sığınacak bir yer aradığını, Mısır’a vali olarak gönderildiğini söylemiş, bunun üzerine onu Eyle’den Mısır’a ulaştırmışlardır.⁷⁶⁹ Bu rivayet, şöyle aktarmıştır:

Ka’b b. Sa’d’a gelince; o da Eyle’ye varınca bir grup atlı ile karşılaşmış kendisine “Sen kimsin?” diye sorulduğunda “Ben Osman’a karşı gelenlerdenim ve ona sığınmış, bağlanmış olanlara karşı Allah’tan yardım diliyorum.” demesi üzerine adının ne olduğunu sormuşlar, Kays b. Sa’d olduğunu ifade etmiş ve kendisine: “Haydi geç git.” demişler. Kays, Mısır’a gelinceye kadar yoluna devam etmiş.⁷⁷⁰

⁷⁶⁴ Minkari, *Vak’atu Sıffin*, çev: Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 44.

⁷⁶⁵ Minkari, *Sıffin*, 46.

⁷⁶⁶ Minkari, *Sıffin*, 179.

⁷⁶⁷ Minkari, *Sıffin*, 427-428.

⁷⁶⁸ Minkari, *Sıffin*, 118.

⁷⁶⁹ İbn Hibban, *Siret*, 425.

⁷⁷⁰ İbnü’l-Esir, *Kamil*, III, 205.

Hicretin otuz sekizinci yılında Hakem olayı için sözleşilen Ezruh'ta toplanılmıştır. Hakem olayı sonuçlanınca herkes geldiği yere geri dönmek üzere dağılmış; Abdullah b. Ömer,⁷⁷¹ bu olay nedeni ile geldiğine pişman olmuş ve bu yıl Beytü'l-Makdis'te ihrama girip sonra da Mekke'ye dönmüştür.⁷⁷²

Bazı rivayetlerde bu kişinin Sa'd b. Ebi Vakkas olduğu görülmektedir. Sa'd b. Ebi Vakkas, çölde Benû Süleym kabilesine ait bir su kenarında ikamet ettiği vakit oğlu Ömer gelip ona aralarında Ebu Musa el-Eşari ve Amr b. As'ın da bulunduğu Kureyşlilerin toplandıklarını söylemiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber'e olan yakınlığından dolayı orada bulunması gerektiğini ve şimdiye kadar söylediği her şeyin ümmet tarafından hoş karşılandığını bundan dolayı hilafete en layık kişinin kendisi olduğunu söylemiştir. Sa'd b. Ebi Vakkas, oğlunun sözlerine kulak vermemiş ve oraya gitmemiştir. Ancak başka bir rivayette; Sa'd b. Ebi Vakkas'ın hakem olayının gerçekleştiği yere gittiği ve sonrasında pişman olarak Kudüs'te ihrama girerek umre yapmak için Hicaz'a yöneldiği söylenmiştir.⁷⁷³

Hz. Ali halifeliği döneminde birçok bölgeye vali ataması yapmış fakat Lazkiye, Hama, Hıms, Filistin, Kudüs, Ürdün, Dimeşk'i içine alan Şam bölgesi de diğer bölgeler gibi Hz. Ali'nin gönderdiği valileri kabul etmeyip onları geri çevirmiştir.⁷⁷⁴ Muaviye, Şam illerinin emiri sıfatına sahipken H. 40 (M. 659-660) da Kudüs'te hilafet biatını almış,⁷⁷⁵ Hz. Ali'nin vefatından sonra Filistin'in yönetimi Muaviye b. Ebi Süfyan'a geçmiştir.⁷⁷⁶ Hilafete geçince Şam'a Muaviye'nin yerine Sehl b. Hanif'i atamış, ama Muaviye'nin süvarileri onu Tebuk civarından geri göndermişlerdir.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde Usame b. Zeyd ordusuna katılmış, Şam ve Filistin fetihlerinde önemli rol almıştır, bu konuda bk. Ahmet Turan Yüksel, "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", *İstem Dergisi*, sy. 6 (2005): 60.

⁷⁷² İbn Hibban, *Siret*, 445.

⁷⁷³ İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 336-337.

⁷⁷⁴ Algül, *İslam Tarihi*, II, 533-534.

⁷⁷⁵ İbnü'l-Esir, *Kamil*, III, 410.

⁷⁷⁶ İbn Hibban, *Siret*, 452.

⁷⁷⁷ İbn Kesir, *Kamil*, VII, 370.

SONUÇ

Bu çalışmada başlangıcından Dört Halife dönemi sonuna kadar geçen süre içerisinde Kudüs'ün durumunu tahlil etmeye çalıştık. Çalışma boyunca bu süreç içerisinde Kudüs'ü de kapsayan Filistin bölgesinin dini ve siyasi tarihi çerçevesinde gerçekleşen mücadeleleri kronolojik tespitler dahilinde değerlendirmeye özen gösterdik.

Kudüs tarihi, Hz. Davud'un şehre hakim olma süreci ile siyasi bir kimliğe bürünmüş, bu süreçten itibaren günümüzü hatta daha sonraki dönemleri de kapsayacak olan önemli bir belde olma özelliğine sahip olmuştur. Kudüs'ün dini referans olarak gösterildiği ilk dönem Hz. Süleyman'ın buraya "Süleyman Mabedi" ni inşa etmesi ile başlamış ve Yahudilere bu bölge üzerinde söz hakkı doğmuştur. İsrailoğulları hanedanlığının burada bir dönem hakimiyet süreci sonrasında bölge Yunan hanedanlığının hakimiyeti altına girmiş, bir süre sonra da Roma hanedanlığı tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Devamında Hıristiyan Roma İmparatorlarının hakimiyet sürecine dahil olmasıyla Hıristiyanlara bu bölge üzerinde söz hakkı doğmuştur. Sonraki sürece dahil olan Hz. Peygamber döneminde hem Müslümanların ilk kiblesi olması hem de Miraçtan dolayı önem kazanmasıyla Müslümanlara Kudüs bölgesi üzerinde söz hakkı doğmuştur. Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethi ile bölge tamamen Müslüman yönetimi altına girmiştir.

Kudüs, bu hakimiyet mücadeleleri sırasında en fazla hasarı alan taraf olmuş, bu geçişler sırasında defalarca yakılıp, yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Ama tüm bu olumsuzluklara rağmen önemini hiç yitirmemiş aksine daha da önemli ve cazip bir bölge haline gelmiştir. Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların üzerinde hak iddia ettiği ortak bir alan olarak amansız bir mücadele girişimine dahil olmuş, dünya coğrafyasının en önemli parçası haline gelmiştir.

Bu çalışmanın bir nevi bu hakimiyet sürecinde Müslümanların bölgeye karşı ne kadar hassas ve önemli davrandığını belgeleme açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Daha önceki süreçlerde acımasızca bir mücadele dönemi hakimken buraya yıkıcı değil yapıcı olarak girmesi Müslümanların fetih anlayışının farkını ortaya koymaktadır. Hz. Ömer'in herkesin aksine kan dökmeden barış yolu ile şehre girişinin Kudüs tarihi açısından milat olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma sırasında kaynaklardan edindiğimiz her türlü bilgiye, önemiyetini göz ardı etmeden yer vermeye gayret ettik. Sıkıntılı olduğunu düşündüğümüz bazı verilerin elde ettiğimiz bilgiler dahilinde tahlilin yapılmasına dikkat ederek bilgi aktarımında bulunmaya çalıştık. Bu tespitler esnasında gözden kaçırdığımız ve yanıldığımız durumların olabileceğini, tespitinin yapılması dahilinde ilk fırsatta düzeltileceğini belirtmek isteriz.

KAYNAKÇA

- Abdullah El-Khatip. "Kur'an'da Kudüs". Çev. Ramazan Işık. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 1 (2004): 109-144.
- Ağırakça, Ahmet. "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı". *Artuklu Akademi Dergisi* 1, sy. 2 (2014): 1-30.
- Akbaş, Mehmet. "Hz. Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (2011): 15-137.
- Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1991.
- Apak, Adem. "Hz. Osman Dönemi Fetihleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 9 (2000): 437-446.
- Apak, Adem. "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 7 (1998): 487-521.
- Apak, Adem. "Hz. Ömer". *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 180 (2005): 58-59.
- Apak, Adem. *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Arı, Mehmet Sadi. "Üsâme b. Zeyd", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 42: 361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Arnold, Thomas Walker. *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, çev: Bekir Yıldırım ve Cenker İlhan Polat. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2007.
- Arslan, İhsan. "Hulefa-i Raşidin Döneminde İyaz b. Ğanm". *İstem*, sy. 19 (2012): 101-120.
- Ataöv, Türkkaya. "Kudüs ve Devletler Hukuku". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 35, sy. 1-4 (1980): 29-54.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, y.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Avcı, Casim. *İslam Bizans İlişkileri*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Aydınlı, Osman. *Ebu Ubeyde bin el-Cerrah*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Balcı, İsrail. "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16 (2003): 185-200.
- Balcı, İsrail. "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd b. Ebi Vakkas ve Ebu Ubeyde b. El-Cerrah Örneği". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20-21 (2005): 171-211.
- Balcı, İsrail. *İlk İslam Fetihleri Savaş-Bariş İlişkisi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

- Basit, Musa İsmail, Hamza Zib, Mustafa- Muhibiş, Gassan Musa- Kik, Said Süleyman. *Kudüs Tarihi*, çev: Ali Benli. İstanbul: Nida Yayınları, 2011.
- Belazuri. *Ensabü'l-Eşraf*, çev: Hikmet Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Belazuri. *Fütuhu'l Büldan*, çev: Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bilge, Mustafa L. "Lut Gölü". Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi. 27: 230. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksa". Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi. 29: 268-271. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Brockelmann, C. *İşlam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Buhari. *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, çev: Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Busse, Heribert. "Dört Raşit Halife ve İlk Fetih Dalgası". Çev. Cem Zorlu. *İstem Dergisi*, sy. 6 (2005): 291-295.
- Çelik, Mehmet. "Süryaniler", Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi. 38: 176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Davenport, John. *Hız. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim*, çev: M.S.S.P. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Demirci, Abdurrahman. "Ebu Bekir'in Fetih Anlayışı". *Artuklu Akademi Dergisi* 1, sy. 1 (2014): 5-31.
- Dermenghem, Emile. *Hız. Muhammed'in Hayatı*, çev: Reşat Nuri Güntekin. İstanbul: Alkim Yayınevi, 2006.
- Dineveri. *el-Ahbaru't-Tıval*, çev: Zekeriya Akman ve Hüseyin Siyabend Aytemür. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Duri, Abdülaziz. "Hz. Ömer'in Mali Düzenlemeleri: şam Bölgesindeki Vergiler". Çev. Halil İbrahim Hançabay, *İstem Dergisi*, sy. 17 (2011): 195-207.
- Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, çev: Necati Yeni el ve Hüseyin Kayapınar. İstanbul: şamil Yayınları, ty.
- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam. *Kitabü'l-Emval*, çev: Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, çev: Ramazan şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Efendioğlu, Mehmet. "şürahbil b. Hasene". Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi. 39: 268. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Emecen, Feridun. "Akka", Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi. 2: 265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Emecen, Feridun. "Balat", Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi. 5: 4-7. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Erdoğdu, Hikmet. *Büyük İşrail Stratejisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

- Eroğlu Memiş, şerife. *Kudüs-i şerif*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Esat, Mahmut, *İslam Tarihi*, çev: Sadi Irmak. Tan Matbaası, 1965.
- Ezraki. *Ahbaru Mekke*, çev: Yunus Vehbi Yavuz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Fayda, Mustafa. “Cabiye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 6: 538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Halid b. Velid”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 15: 289-292. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fayda, Mustafa. “Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşur”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 26 (1983): 327-334.
- Fayda, Mustafa. “Seyf b. Ömer”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 37: 27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fayda, Mustafa. “Yermük Savaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 43: 485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Fayda, Mustafa. *Hız. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Garaudy, Roger. *İlahi Mesajlar Toprağı Filistin*, çev: Cemal Aydın. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014.
- Gazali, Muhammed. *Fıkhu's-Sire*, çev: Resul Tosun. İstanbul: Risale Yayınları, 1987.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, İstanbul: İnkılab ve Aka Basımevi, 1975.
- Gül, Muammer. “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, sy. 2 (2001): 305-312.
- Gül, Muammer. “Müslümanların Kudüs'ü Fethi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy. 2 (2001): 47-58.
- Halife b. Hayyat. *Tarihu Halife b. Hayyat*, çev: Abdulhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2008.
- Hamidullah, Muhammed. “Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat”. Çev. Fahrettin Atar. *İlim ve Sanat Dergisi*, sy. 23 (1989): 45-49.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. “Buhtunnasr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 6: 380. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Harman, Ömer Faruk. “Davud”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 9: 21-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 26: 323-327. Ankara: TDV Yayınları, Ankara 2002.

- Hasan, İbrahim Hasan. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev: İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Heykel, Muhammed. *Hazreti Muhammed Mustafa*, çev: Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1985.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hududü'l-Alem, Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, çev: Abdullah Duman ve Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- İbn Hacer. *el-Askalani, Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi el-İsabe*, çev: Naim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- İbn Haldun. *Mukaddime*, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- İbn Havkal. *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev: Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- İbn Hibban. *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*, çev: Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Hurdazbih. *el-Mesalik ve'l-Memalik*, çev: Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- İbn Kesir. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev: Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kuteybe. *el-İmame ve's-Siyase*, çev: Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Rüsteh. *el-A'laku'n-Nefise*, çev: Ali Fuat Eker. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Sa'd. *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, çev: Musa Kazım Yılmaz. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbn Şihab ez-Zühri. *el-Megazi*, çev: Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- İbn-i Hişam. *Siret-i İbn Hişam*, çev: Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1994.
- İbn-i Kayyim El-Cevziyye. *Zadu'l-Mead Rahmet Peygamberi ve Devleti*, çev: Muzaffer Can, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1989.
- İbn-i Mace, *Sünen-i İbn-i Mace*, çev: Haydar Hatipoğlu. y.y.: Kahraman Yayınları, t.y.
- İbnü'l-Esir. *el-Kamil fi't-Tarih*, çev: M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İmam Şibli. *Peygamberimizin Ruhani Hayatı ve Mucizeleri*, çev: Ahmet Karataş. İstanbul: Timaş Yayınları, 2003.
- İmam-ı Kastalani. *Mevahib-i Ledüniyye*, çev: H. Rahmi Yananlı. İstanbul: Divan Yayınları, 1983.
- İstahri. *Mesalikü'l-Memalik*, çev: Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığıkitapları Yayınevi, 2015.

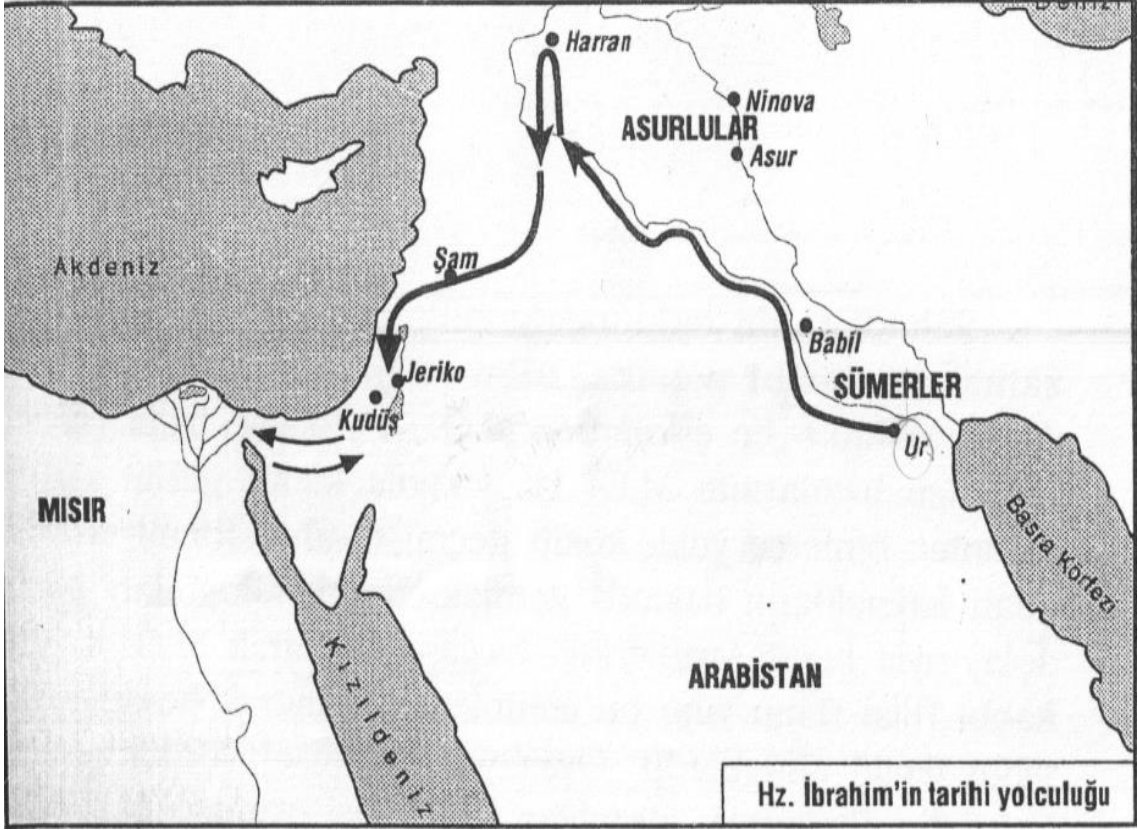
- Kaegi, Walter E. *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev: Mehmet Özay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Kandehlevi, M. Yusuf. *Hadislerle Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık*, çev: Ahmet M. Büyükçınar, A. Ömer Tekin- Ö. Faruk Harman, İstanbul: Kalem Yayınevi, 1979.
- Karadavi, Yusuf. *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*, çev: İzzet Marangozoğlu. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016.
- Karaman, M. Lutfullah. "Filistin". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. 13: 89-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kılıç, Ünal. *Hz. Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya: Yediveren Yayınevi, 2004.
- Kitab-ı Mukaddes*. Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2014.
- Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi Mekke/Medine Devri*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981. *Kur'an-ı Kerim*
- Lings, Martin. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev: Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Loti, Pierre. *Kudüs*, çev: H. Erdal Yalt. Ankara: Lotus Yayınevi 2011.
- Memiş, Ekrem. "Filistin-İsrail Mücadelesinin Tarihi Geçmişine Kısa Bir Bakış". *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*, sy. 26 (1989): 123-131.
- Mevdudi. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev: Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Minkari. *Vak'atu Sıffin*, çev: Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Montefiore, Simon Sebag. *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, çev: Cem Demirkan. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.
- Muhammed bin Salih ed-Dimaşki. *Peygamber Külliyyatı*, çev: Halil İbrahim Kaçar ve Hüseyin Kaya. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2006.
- Muhammed İbn İshak. *Kitabü's-Siyer ve'l-Megazi*, çev: Ali Bakkal. İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2013.
- Mukaddesi. *Ahsenü't-Takasim*, çev: Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Nedvi, Şah Münüddin Ahmed ve Ansari Said Sahib. *Asrı Saadet*, çev: Ali Genceli. İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1967.
- Nesai, *Sünen-i Nesai*, çev: Abdullah Parlayan. Konya: Konya Kitapçılık, ty.
- Öner, Ali. *Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında Filistin-İsrail*, İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık, 2012.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. As". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3: 79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Önkal, Ahmet. "Cirane". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. 8: 25. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Önkal, Ahmet. "Ebu Ubeyde b. Cerrah". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10: 249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Öz, Mustafa. “Burak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 6: 417. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özmen, Süleyman. *Ortadoğu’da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2001.
- Paksu, Mehmed. *Yitik Sevda Kudüs*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2011.
- Runcıman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev: Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Sağ, Mustafa. *Tanrı Dilinden Elçisi Muhammed*, İstanbul: Koçak Yayınevi, 2010.
- Schrieke, B. “İsra”. İslam Ansiklopedisi. 5: 1126-1127. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Strange, Guy Le. *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev: Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- Şibli, Mevlana. *Asr-ı Saadet*, çev: Ömer Rıza Doğrul ve Osman Zeki Mollamehmedoğlu. İstanbul: Eser Matbaası, 1974.
- Taberi, *Tarih*, Kahire: Darul Mearif Yayınları, 1962.
- Taberi. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev: Kadiri Ugan ve Ahmet Temir. Ankara: Maarif Basımevi, 1955.
- Taberi. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev: Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- Tanyu, Hikmet. “Ağlama Duvarı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 1: 474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tomar, Cengiz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 38: 311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Topkar, Kevser. *Osmanlı Filistin’inde Alman Kolonileri (1869-1917)*, İstanbul: Taş Mektep Yayıncılık, 2015.
- Tunç Yaşar, Fatma. Alkan Özcan, Sevinç, Kor, Zahide Tuba. *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, İstanbul: İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2011.
- Turan, Ömer. *Düşman Kardeşler*, İstanbul: AK-KA Yayıncılık, 2002.
- Ülkü, Hayati. *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul: Çile Yayınları, 1982.
- Ünlü, Nuri. *İslam Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Vaglieri, Laura Veccia. “Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri”. Çev. İlhan Kutluer, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Ed. Mustafa Fayda, vd. 71-113. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1988.
- Vakıdi. *Kitabü’l-Meğazi*, çev: Musa. K. Yılmaz. İstanbul: İlk harf Yayınevi, 2014.
- Vatandaş, Celaleddin. *H. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- Watt, W. Montgomery. *Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, çev: Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Watt, W. Montgomery. *H. Muhammed Mekke’de*, çev: Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

- Wellhausen, Julius. *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev: Fikret Işıltan. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- Wensinck, A. J. "Mescid-i Aksa". *İslam Ansiklopedisi*. 8: 118-119. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Yakubi. *Ülkeler Kitabı*, çev: Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığıkitapları Yayınevi, 2002.
- Yavuz, Salih Sabri. "Mirac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yazıcı, Tahsin. "Hulvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 345-346. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer". *İstem Dergisi*, sy. 6 (2005): 59-86.

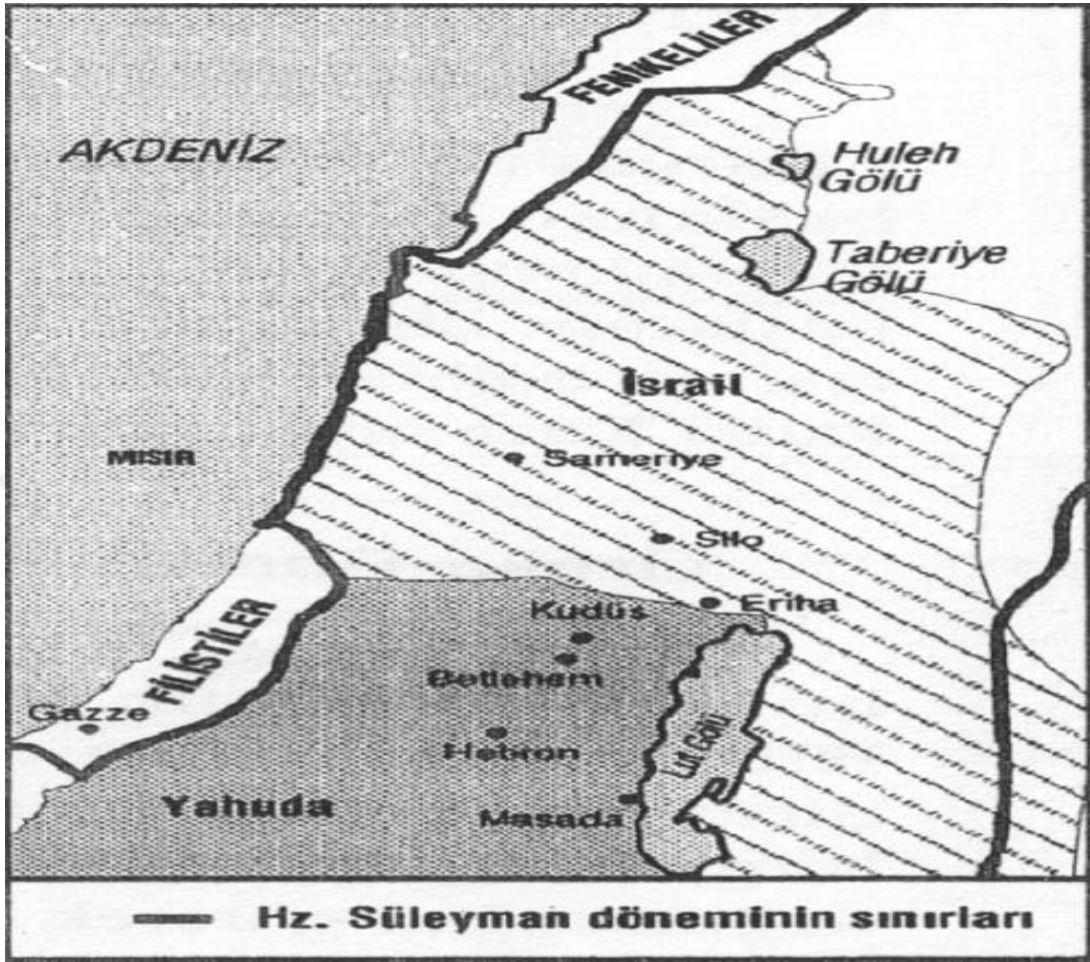
EKLER

EK-1. Haritalar

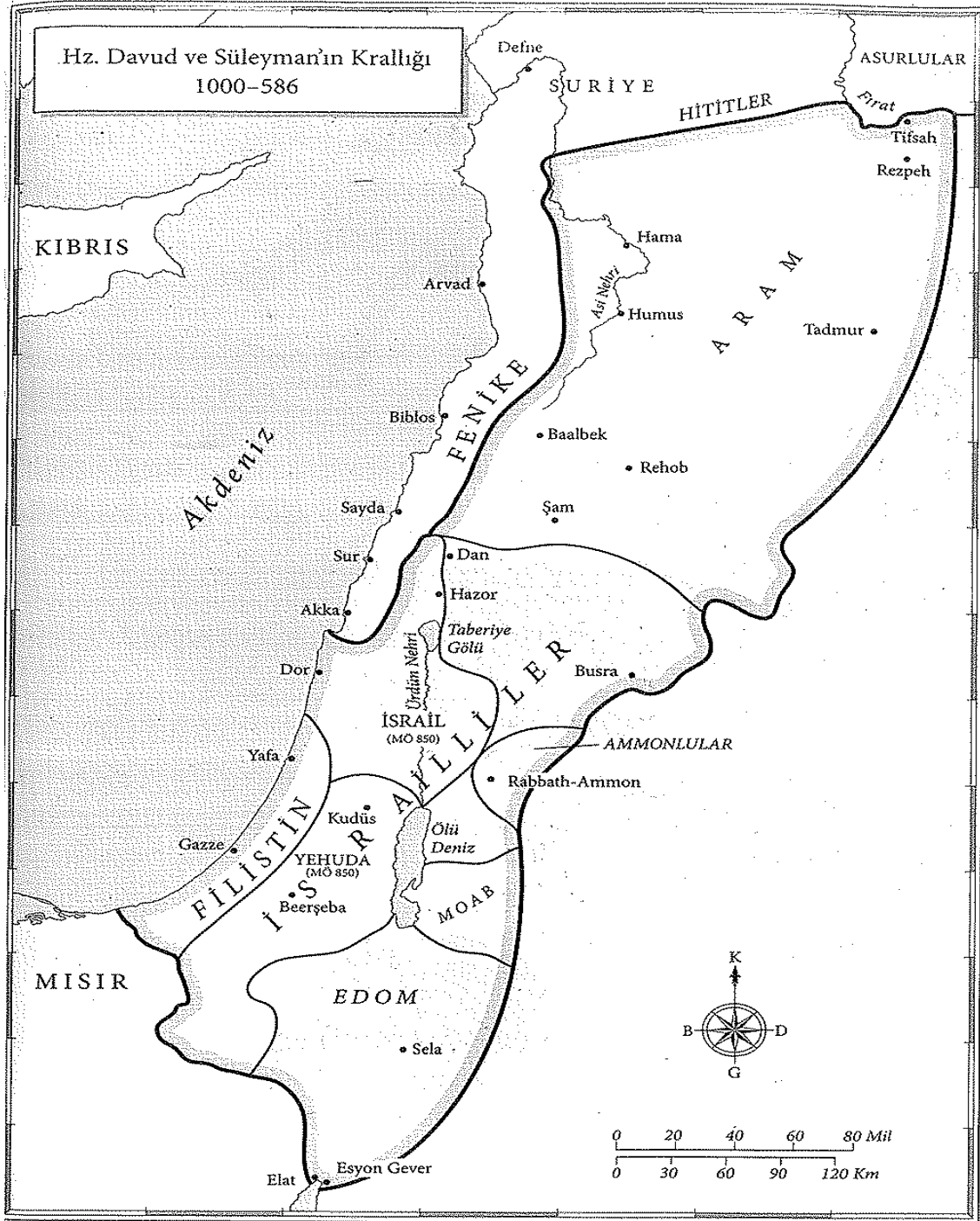
Şekil E1.1. Haritanın çiziminde Ömer Turan'ın "Düşman Kardeşler" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

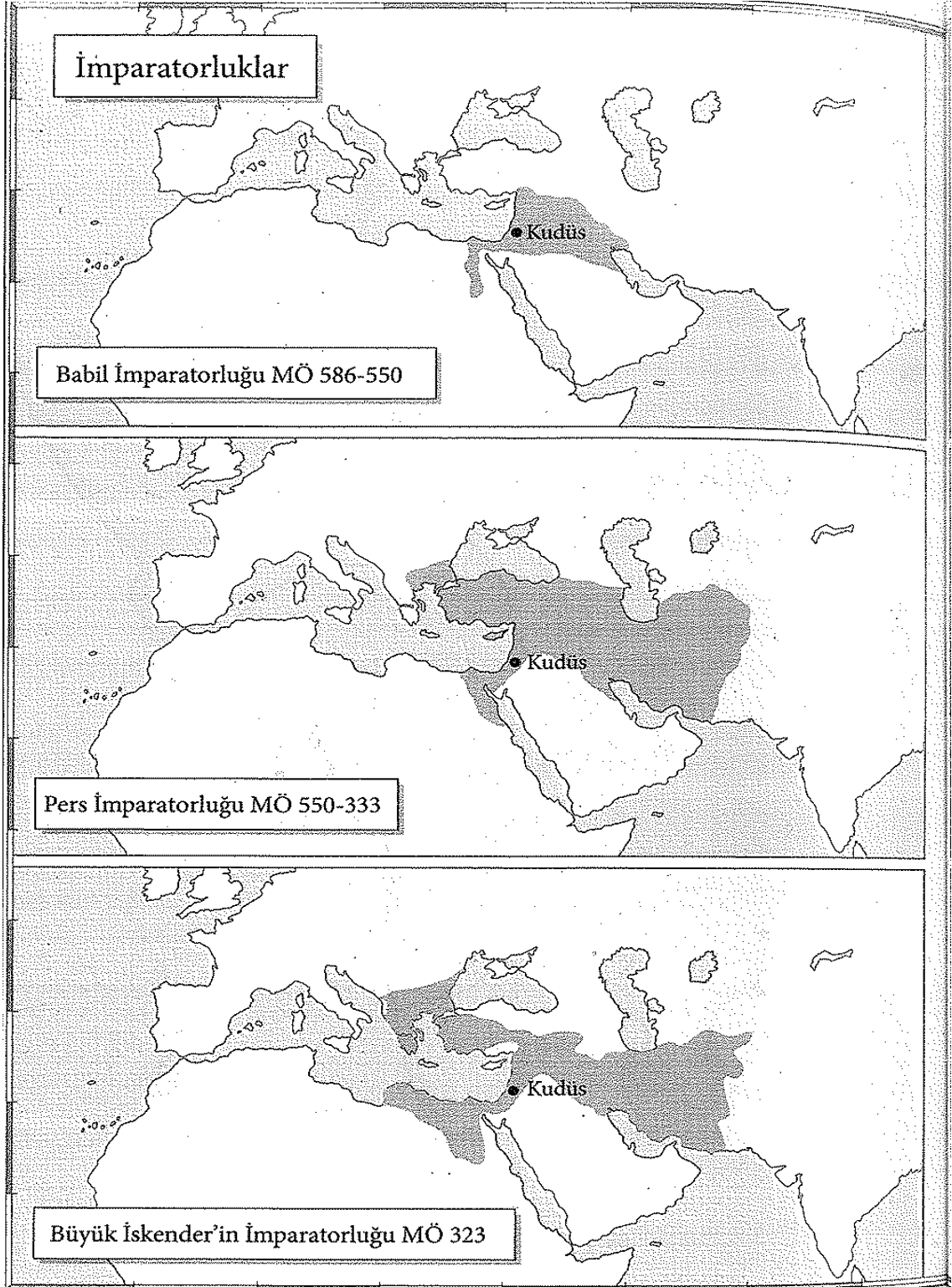
Şekil E1.2. Haritanın çiziminde Ömer Turan'ın "Düşman Kardeşler" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

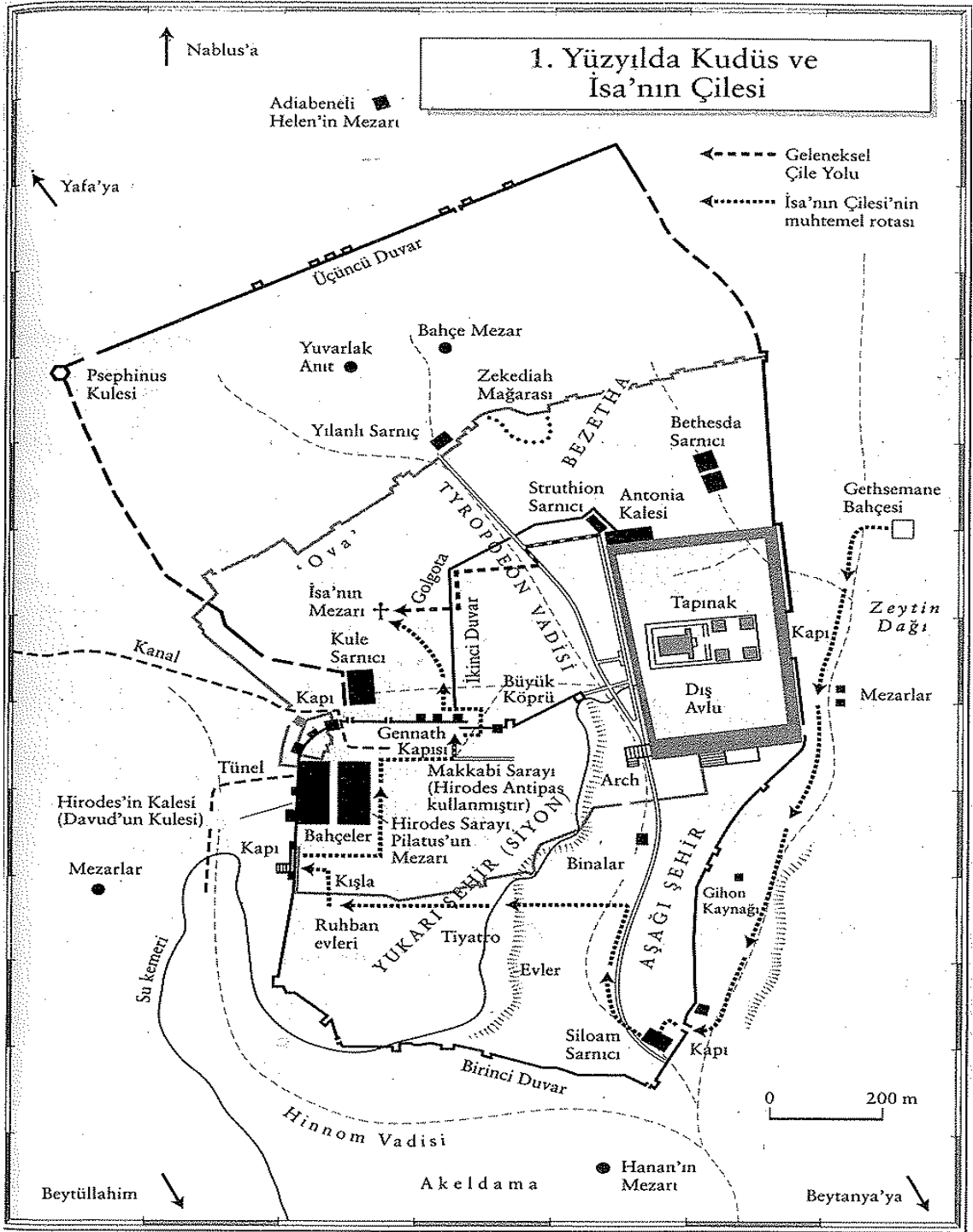
Şekil E1.3. Haritanın çiziminde Roger Garaudy'nin "İlahi Mesajlar Toprağı Filistin" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

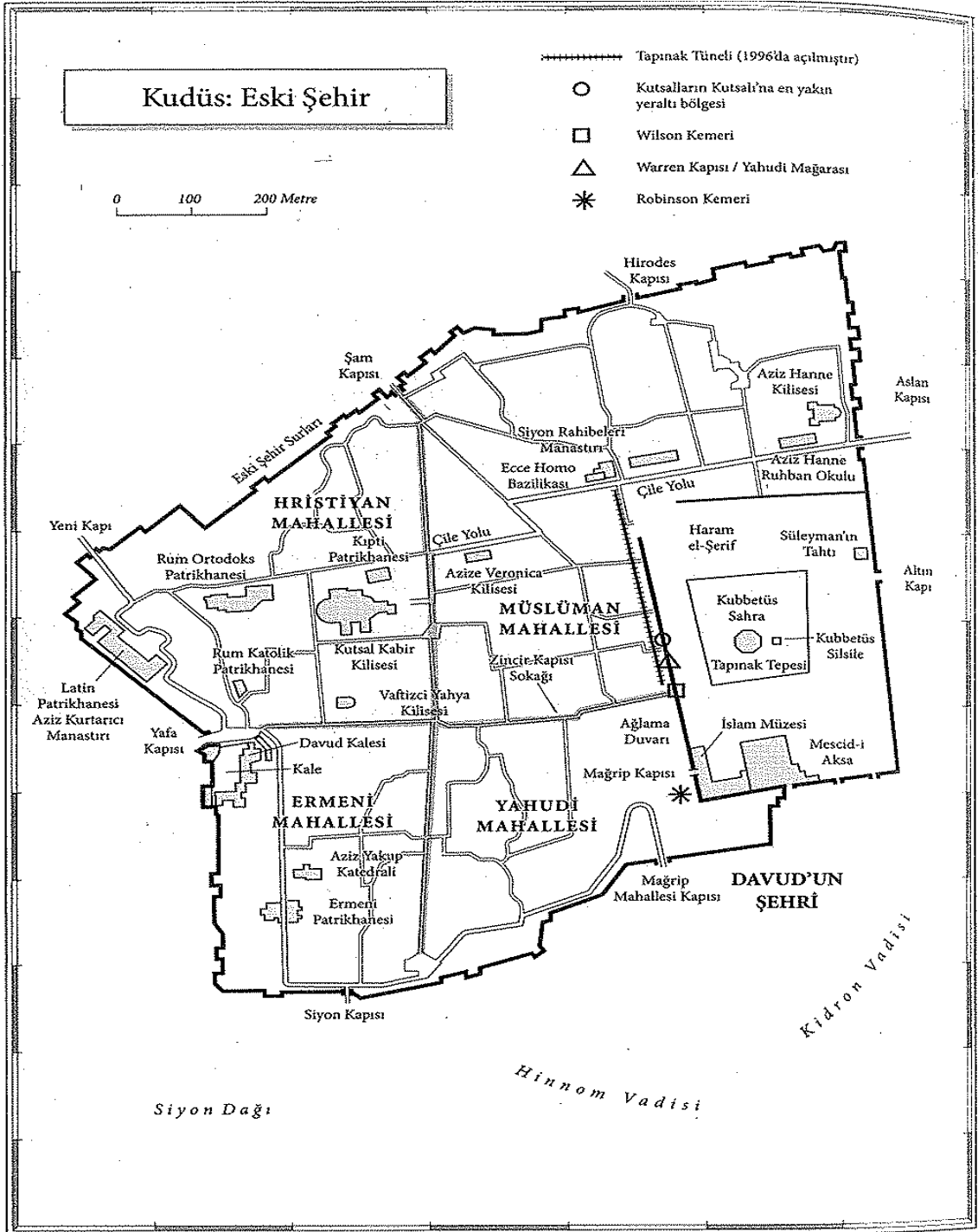
Şekil E1.4. Haritanın çiziminde Roger Garaudy'nin "İlahi Mesajlar Toprağı Filistin" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

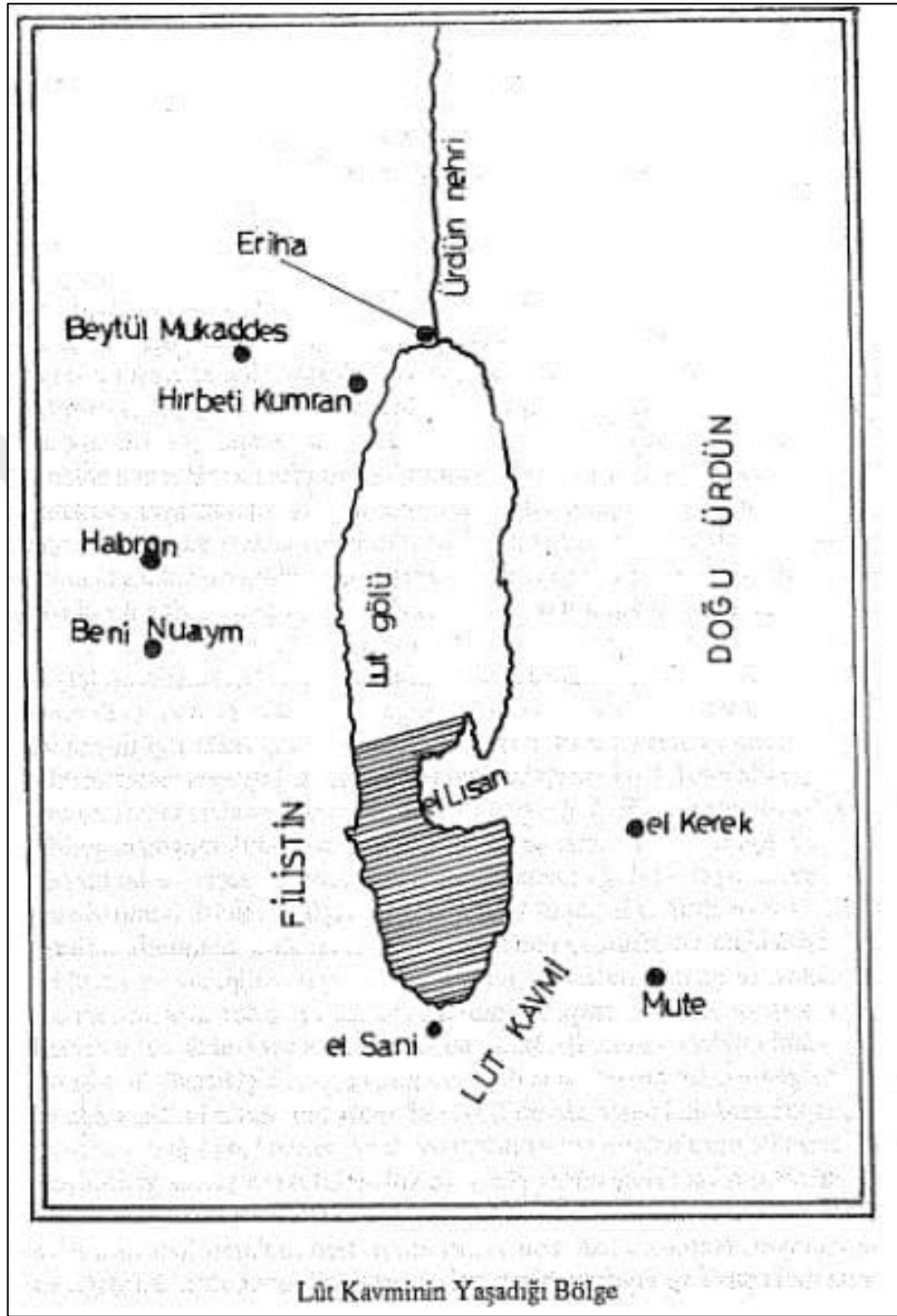
Şekil E1.5. Haritanın çiziminde Roger Garaudy'nin "İlahi Mesajlar Toprağı Filistin" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

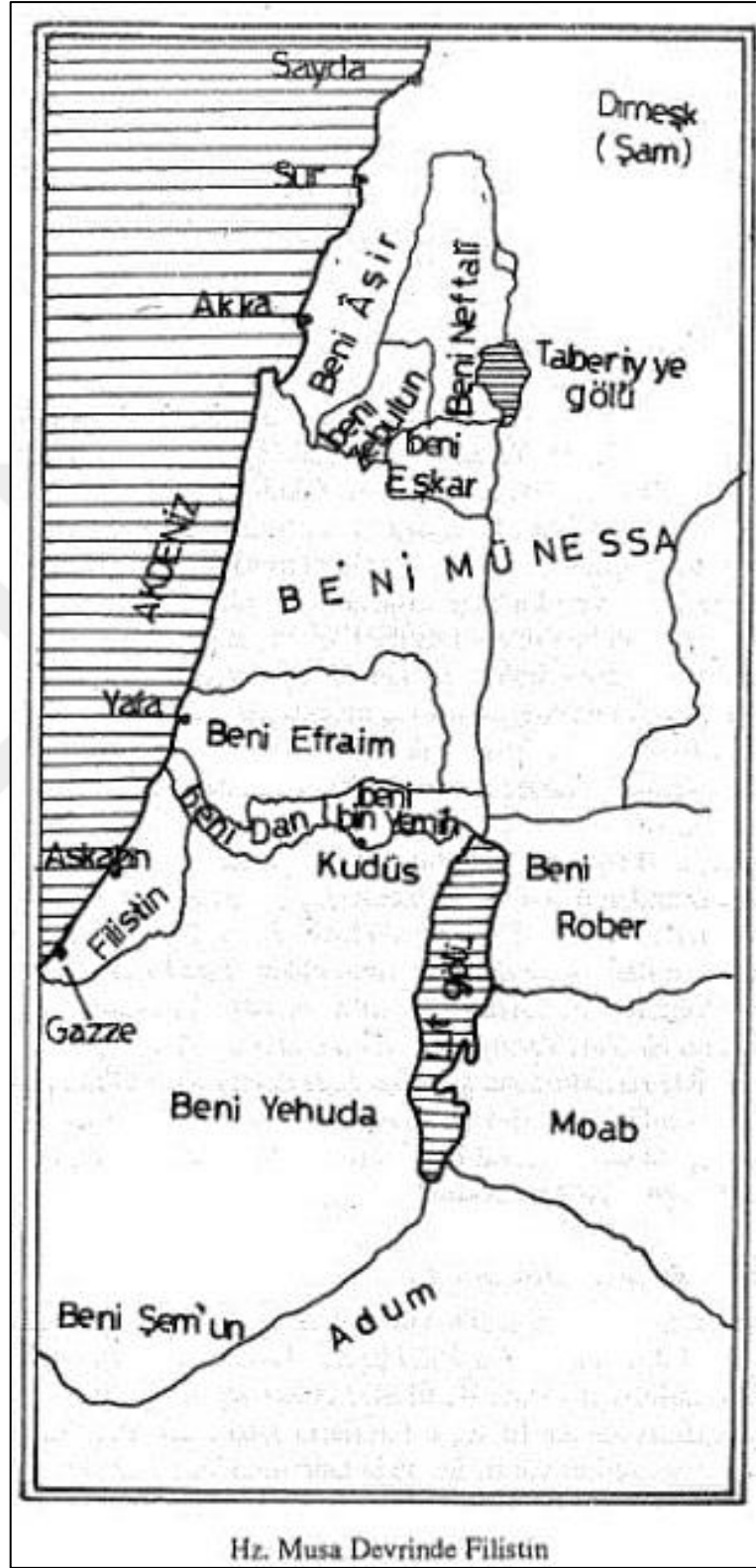
Şekil E1.6. Haritanın çiziminde Roger Garaudy'nin "İlahi Mesajlar Toprağı Filistin" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

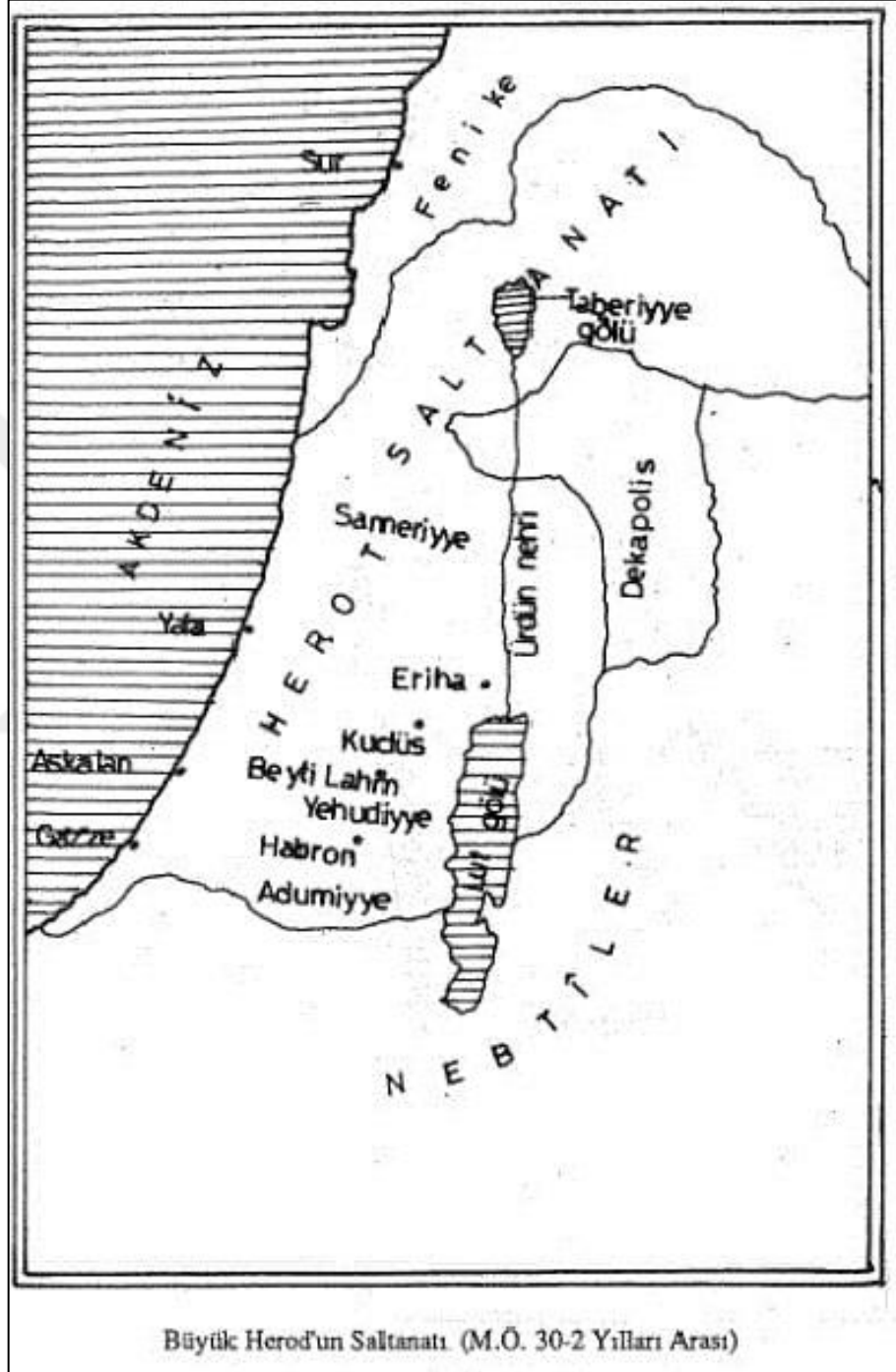
Şekil E1.7. Haritanın çiziminde Mevdudi'nin "Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

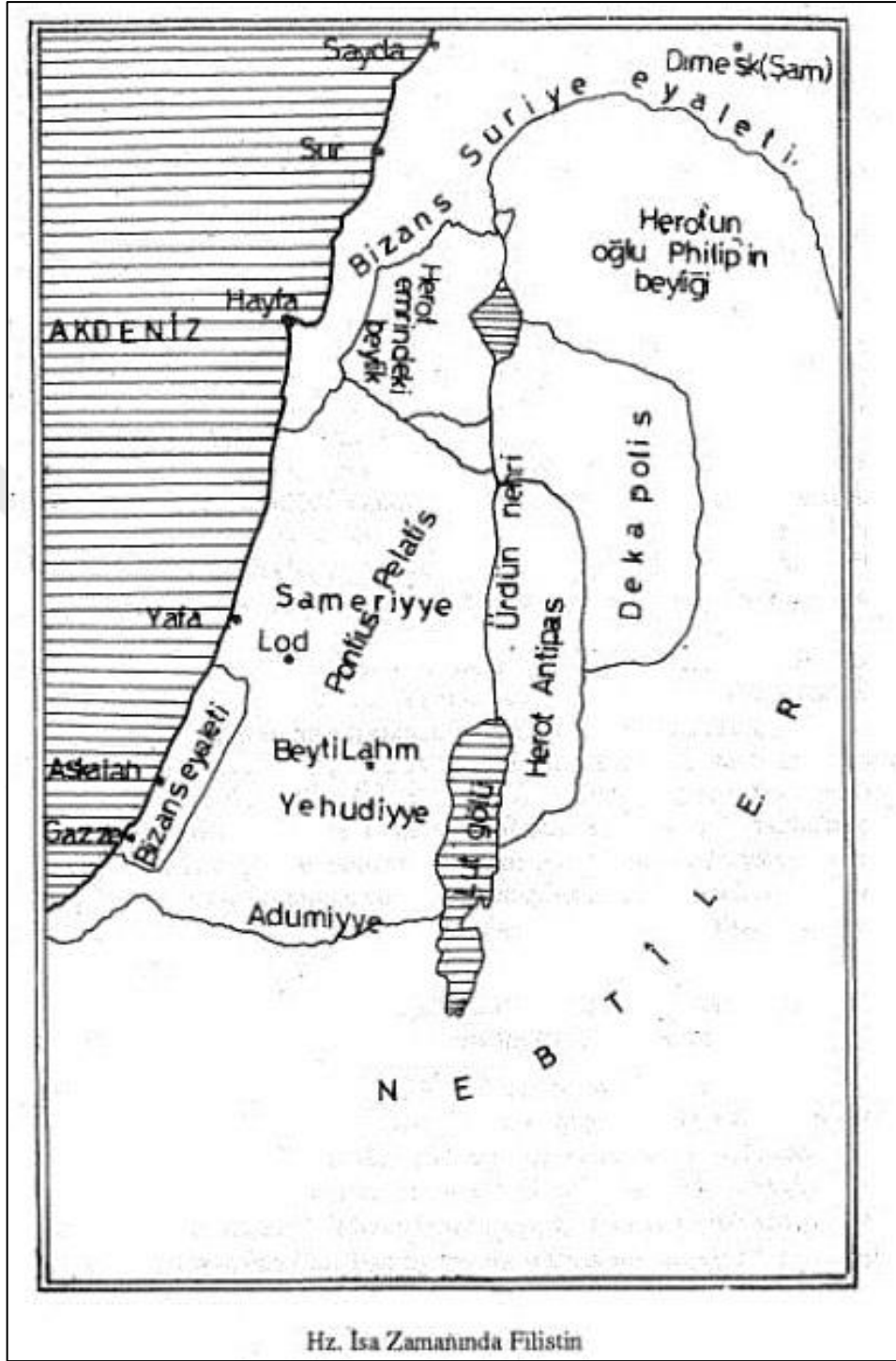
Şekil E1.8. Haritanın çiziminde Mevduği'nin "Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

Şekil E1.9. Haritanın çiziminde Mevduği'nin "Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-1. (Devam) Haritalar

Şekil E1.10. Haritanın çiziminde Mevduği'nin "Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı" adlı eserinden faydalanılmıştır.

EK-2. Fotoğraflar

Şekil E2.1. Kubbetü's-Sahra

Şekil E2.2. Zeytin Dağı'ndan Mescid-i Aksa'ya bakış

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.3. Zeytin Dağı'nda yer alan Yahudi Mezarlığı

Şekil E2.4. Kıyame Kilisesi

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.5. Hz. Ömer Mescidi girişi

Şekil E2.6. Hz. Ömer Mescidi

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.7. Hz. Ömer Mescidi içi

Şekil E2.8. Kubbetü's-Sahra

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.9. Hz. Davud'un kabri

Şekil E2.10. Hz. Musa'nın kabri

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.11. Hz. İbrahim'in kabri

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.12. Hz. İshak, Hz. İsmail ve eşlerinin kabirlerinin bulunduğu bölüm

Şekil E2.13. Lut Gölü (Ölü Deniz)

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

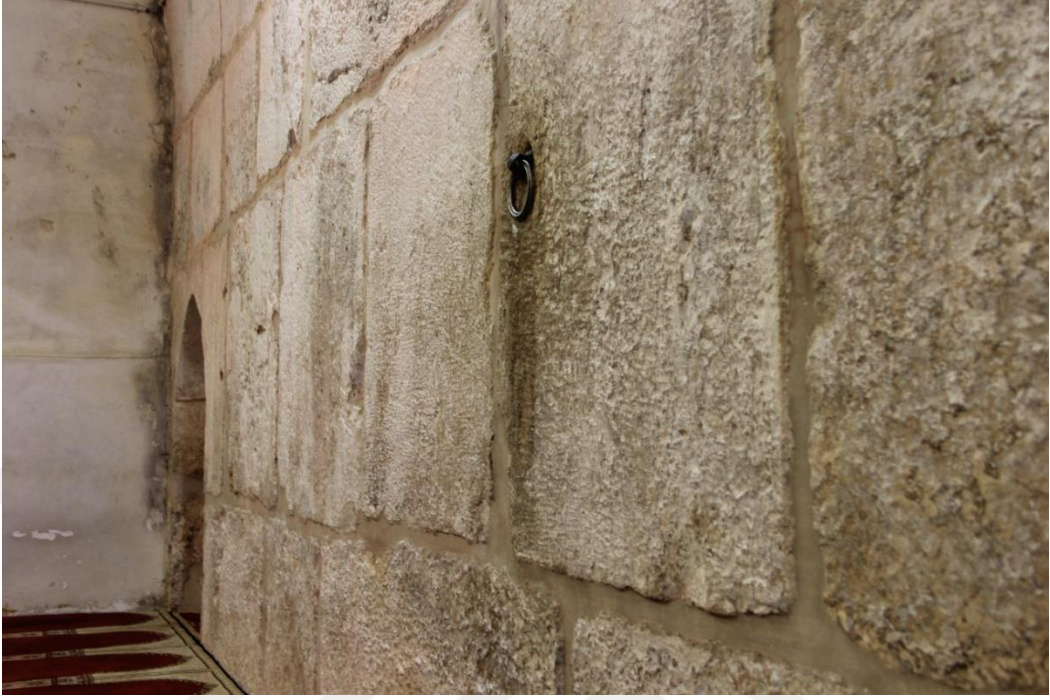

Şekil E2.14. Şeria Nehri

Şekil E2.15. Ağlama Duvarı

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.16. Burak Duvarı

Şekil E2.17. Mescid-i Aksa

EK-2. (Devam) Fotoğraflar

Şekil E2.18. Kubbetü's-Sahra

